

34/1

FOLIA HISTORICA BOHEMICA

HISTORICKÝ ÚSTAV
PRAHA 2019

**FOLIA HISTORICA
BOHEMICA**

34

č. 1

Historický ústav
Praha 2019

Redakce:

Jiří MIKULEC (vedoucí redaktor)

Jiří HRBEK (výkonný redaktor)

Redakční rada:

Ivo BARTEČEK, Lenka BOBKOVÁ, Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ,

Václav BŮŽEK, Zdeněk HOJDA, Martin HOLÝ, Tomáš KNOZ,

Antonín KOSTLÁN, Václav LEDVINKA, Eduard MAUR,

Martina ONDO GREČENKOVÁ, Jaroslav PÁNEK, Jiří PEŠEK,

Svatava RAKOVÁ, Tomáš STERNECK, Petr VOREL

International Editorial Board:

Joachim BAHLCKE (Stuttgart), Alessandro CATALANO (Padova),

Marie-Elizabeth DUCREUX (Paris), Henryk GMITEREK (Lublin),

Géza PÁLFFY (Budapešť), James R. PALMITESSA (Kalamazoo),

Karl VOCELKA (Wien)

ISSN 0231-7494

© Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Praha 2019

I

STUDIE

TÉMA

**Zrození úředníka
v 18. století
(2. část)**

Helena Sedláčková

ZROZENÍ STÁTNÍHO ÚŘEDNÍKA NA PŘÍKLADU KRAJSKÉHO HEJTMANA V ČECHÁCH

ABSTRACT

The Birth of a State Clerk on the Example of a Regional Governor in Bohemia

The presented study focuses on the main milestones which occurred mostly during the second half of the 18th century and which resulted in the transformation of the office of the regional governor – which was established in the Middle Ages – into the bureaucratized and the lowest body of the state administration. In the *Renewed Land Ordinance* of 1627, the regional governors were counted among the provincial clerks. Their transformation into state clerks constituted a long-term process which was started during the reign of Maria Theresa and completed during the reign of Joseph II. Although certain indications of attributes characteristic of the state clerks could be observed for regional governors already earlier (an oath to the ruler, instructions, a salary, an approval of his absence in the office), until the reform of the regional offices in 1751, strong ties with the estates existed which were ensured through the fact that the regional governors used to be chosen from among the members of the lordly or knightly estates in the given region. It was not until the rescript of January 23, 1751 that this tradition was violated. Henceforth, there was only one regional governor and since 1782, he did not have to be of noble origin. Since 1751, the regional governor also had to leave his estate and to relocate to a fixed regional town in another region where he headed the regional office which was gradually being enlarged by other qualified personnel. The salary was covered from the means of the state. During the second half of the 18th century, especially since the 1780's, other benefits connected with the post of a state clerk (such as pension or vacation) started to be embedded in legal norms. Thanks to the fact that the regional governor was put on an equal footing with governorate councilors in 1783 and that he automatically gained the title of the governorate councilor two years later, he became a part of the hierarchy of the state clerks. The completion of this process came in the form of incorporating the regional governors into the fixed rank and salary brackets accompanied by the right to wear a uniform of a clerk was introduced in 1814. Preconditions for obtaining the post of the regional governor were no longer the nobility origin, but expertise, an emphasis on practical skills from the field of the state administration and the required moral

qualities; the regional governor started to be considered as an important member of a newly formed social class labeled as bureaucracy.

Keywords: regional governor – bureaucracy – state clerk – career of a clerk – education – equality of the estates – conduit charters – vacation – pension – rank brackets – clerical uniform

Úřad krajského hejtmána náleží k těm úřadům, jejichž počátky jsou zakotveny ve středověku a jejichž činnost přetrvala až do změn přinesených revolucí v roce 1848. Významnou roli, kterou krajský hejtmané plnili při zabezpečování chodu regionální správy, si uvědomovali i jejich současníci, a proto nepřekvapí i zájem badatelské veřejnosti o tuto problematiku. Historická obec se krajskými hejtmány zabývala nejčastěji obecně v rámci studií o fungování státu a jeho úřadů. Výjimku tvoří pouze stěžejní dvoudílná práce Bohumíra Riegera *Zřízení krajské v Čechách* z konce 19. století a na problematiku z pohledu dochované pramenné základny zaměřená *Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy (1605–1848)* od Jaroslava Macka a Václava Žáčka vydaná v roce 1958. Personálnímu obsazování krajského úřadu některých krajů se věnují články různých autorů (František Dvorský, František Levý, Antonín Rybička, František Jan Zoubek) otiskované na sklonku předminulého století v Památkách archeologických. Nastalou dlouhou odmlku přerušily až práce Petra Mareše a Heleny Sedláčkové z druhého decennia 21. století. Sociálními aspekty, zvláště pak vzdělaností a profesní kariérou osvicenských úředníků se dlouhodobě věnuje Martina Ondo Grečenková.¹⁾

¹⁾ Bohuslav RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách (Historický vývoj do r. 1740) I*, Praha 1889; TÝŽ, *Zřízení krajské v Čechách (Ústrojí správy krajské v l. 1740–1792) II*, Praha 1892; Jaroslav MAČEK – Václav ŽÁČEK, *Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy (1605–1868)*, Praha 1958; František DVORSKÝ, *Krajští hejtmáné r. 1540*, Památky archeologické a místopisné 9 (dále jen PAM), 1874, s. 149–150; TÝŽ, *Hejtmáné krajští r. 1562*, PAM 9, 1874, s. 561; TÝŽ, *Seznam krajských hejtmánů v království Českém léta 1571*, PAM 9, 1874, s. 960; TÝŽ, *Hejtmáné krajští po Čechách. L. 1605, l. 1609, l. 1610, l. 1612*, PAM 10, 1878, s. 374–376; TÝŽ, *Hejtmáné krajští po Čechách. L. 1613*, PAM 10, 1878, s. 628; TÝŽ, *Hejtmáné krajští v Čechách. L. 1614, l. 1615, l. 1616*, PAM 10, 1878, s. 852–854; František LEVÝ, *Hejtmáné kraje Rakovnického*, PAM 10, 1878, s. 607–610; Jan Karel ROJEK, *Hejtmáné kraje Hradeckého*, PAM 10, 1878, s. 121–124; Antonín RYBIČKA, *Hejtmáné kraje chrudimského od r. 1440 až do r. 1850*, PAM 8, 1870, s. 223–230; TÝŽ, *Hejtmáné a úředníci krajští v Čechách r. 1774–1776*, PAM 8, 1870, s. 505–508; TÝŽ, *Hejtmáné kraje královohradeckého*, PAM 9, 1874, s. 311–314; TÝŽ, *Hejtmáné kraje Čáslavského*, PAM 13, 1886, s. 133–135; TÝŽ, *Hejtmáné krajští v Čechách na rok 1713/1714 jmenování*, PAM 10, 1878, s. 181–182; František Jan ZOUBEK, *Hejtmáné krajští r. 1552*, PAM 8, 1870, s. 69; TÝŽ, *Hejtmáné krajští r. 1553*, PAM 8, 1870, s. 149; Petr MAREŠ, *Obsazování úřadu krajského hejtmána v předbělohorském období a soupis krajských hejtmánů na základě dochovaných seznamů z let 1563/1564–1616/1617*, Praha 2009; TÝŽ, *Obsazení úřadu krajského hejtmána v Čechách v letech 1553/1554–1556/1557*, Časopis Národního muzea, řada historická – Series

Předkládaná studie se pokouší sumarizovat hlavní milníky dlouhodobého procesu byrokratizace úřadu krajského hejtmana v Čechách, a to od dvorského reskriptu vydaného 23. ledna 1751 přes přelomová nařízení Josefa II. po zavedení úřednické uniformy císařem Františkem I. v roce 1814.

Podoba tradičních zásad spojených s výkonem úřadu krajského hejtmana vykrystalizovala během 16. století a byla kodifikována ve zřízeních zemských, včetně Obnoveného zřízení zemského z roku 1627. To v článku A 48²⁾ potvrdilo od roku 1508 užívané pravidlo jmenovat pro každý kraj dva krajské hejtmany, jednoho z panského a druhého z rytířského stavu. Šlechtic usedlý v kraji zastával úřad povinně jeden rok a po uplynutí této lhůty mohl být znovu jmenován či byl nahrazen jinou, podle mínění panovníka vhodnější osobou. Konkrétní činnost vymezovaly zeměpánem vydávané a pro krajské hejtmany určené řády a instrukce.³⁾ Staletím prověřené zásady pro výběr a činnost krajského hejtmana, které se omezovaly pouze na příslušnost k odpovídajícímu stavu a povinnou usedlost v kraji, se postupem času začaly považovat za překážku správného chodu úřadu. Výběr kompetentních

Historia 179, 2010, s. 42–62; TÝŽ, *Obsazování úřadu krajského hejtmana v Čechách za vlády Ferdinanda I. a soupis krajských hejtmánů z let 1537/1538–1560/1561 podle register české královské kanceláře*, *Paginae historiae* 19, 2011, s. 7–93; TÝŽ, *Krajské mustrunky a krajští mustrheři v organizaci vojenské správy předbělohorských Čech (1565–1618)*, *Paginae historiae* 21, 2013, s. 298–321; Helena SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné podbrábského kraje 1640–1713 aneb císařské rozhodnutí nadevše*, in: Alena Pazderová – Jan Kahuda (edd.), *Naším jubilantkám*, Praha 2000, s. 231–237; TÁŽ, *Krajští hejtmáné v Čechách 1537–1848*, dizertační práce FF UK, Praha 2016, tam viz další relevantní bibliografie; TÁŽ, *Odras postátění funkce krajského hejtmana v Čechách v roce 1751 na personální obsazení úřadu*, *Paginae historiae* 22, 2014, s. 215–223; Martina GREČENKOVÁ, *Vzdělání správního úřednictva v Čechách ve 2. polovině 18. století*, diplomová práce FF UK, Praha 1990; TÁŽ, *Ve službách „obecného blaha“. Vzdělanostní itinerář osvícenských úředníků*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesorovi Josefu Petrāňovi*, Praha 2004, s. 503–524; Martina ONDO GREČENKOVÁ, *L'itinéraire professionnel et l'univers intellectuel des bureaucrates éclairés. La formation de l'identité des fonctionnaires d'Etat dans la monarchie des Habsbourg des Lumières*, *Histoire, Economie, Société* 23, 2004, s. 503–524; TÁŽ, *Au service du bien public. Les conseillers éclairés sous Marie-Thérèse et Joseph II. Professionnalisation et formation d'un groupe*, in: Christine Bouneau – Laurent Coste (edd.), *Les conseillers du pouvoir en Europe du XVIe siècle a nos jours. Acteurs, cercles et pratiques*, Bruxelles, 2018, s. 123–135.

²⁾ Obnovené právo a zřízení zemské dědičného Království českého, s. XXXVI a XXXVII; přístupné online http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&envLang=en&pid=rec1323815836_145#search (nahlíženo 1. 7. 2019).

³⁾ O instrukcích a řádech blíže: J. MACEK – V. ŽÁČEK, *Krajská správa*, s. 43–52; B. RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách I*, s. 256–267; H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné v Čechách*, s. 18–24; text instrukce z roku 1706 v Národním archivu (dále NA), Stará manipulace (dále SM), inv. č. 1519, sign. J 18/8, kart. 959; instrukce z roku 1731 v NA, Česká dvorská kancelář (dále ČDK), inv. č. 651, sign. III. A 5, kart. 334, fol.1a–98a; instrukce z roku 1748 v NA, ČDK, inv. č. 651, sign. III A 5, kart. 335, fol. 1a–63b.

jedinců měla zabezpečit možnost selekce z většího počtu navrhovaných osob se stručnou charakteristikou jejich zásluh a předností. Karel VI. požadoval uvedení nejméně tří vhodných uchazečů na místo krajského hejtmána. Obdobný postoj zastávala i Marie Terezie, která navíc stanovila časový limit, do kterého měly být návrhy zaslány. Zásada usedlosti v kraji se začala považovat za přítěž již za Karla VI. Podle jeho názoru spravování vlastních statků mohlo krajského hejtmána odvádět od výkonu úřadu a u obyvatelstva mohlo vyvolávat pochybnost o hejtmánově nestrannosti. Úzké propojení osoby krajského hejtmána se stavy a zachovávaní stáletých tradic šlo proti osvicenským představám o řádném fungování státu a státních institucí. Nicméně k provedení zásadní změny se odhodlala Marie Terezie, a to vzhledem k obtížné mezinárodní i vnitropolitické situaci až po jedenácti letech po nástupu na trůn.

Přelomový bod, jímž započala zásadní reformu krajského zřízení v Čechách, představoval dvorský reskript z 23. ledna 1751,⁴⁾ který nejenže upravil počet krajů, ale zaměřil se i na osobu krajského hejtmána. Dvanáct regionů vymezených v roce 1714 formálně zůstalo, ale čtyři největší (Bechyňsko, Plzeňsko, Žatecko a Hradecsko) byly rozděleny na dva podíly, později nazývané také kraji. V čele krajů, včetně nově ustavených podílů, stanul pouze jeden hejtmán, došlo tak k redukci z původních 24 osob na 16. Úřad zůstal i nadále vyhrazen pro zástupce šlechty, a to buď pána, nebo rytíře bez rozdílu; nebylo stanoveno nějaké poměrné zastoupení. S konečnou platností se vyřešila dříve diskutovaná otázka předepsané usedlosti hejtmána v kraji. I když tuto tradiční podmínku rušil již o dva roky dříve vydaný reskript z 20. září 1749, nepodařilo se ji zcela prosadit.⁵⁾ Až teprve nyní příkázané sídlo hejtmána ve stanoveném krajském městě vyloučilo dřívější způsob úřadování v místě soukromé hejtmánovy rezidence. Tím byl položen základ k vybudování skutečného státního úřadu, stále více nezávislého na prostředcích poskytovaných samotným hejtmánem. K sekretáři, nyní již placenému státem, postupně přibýval další podřízený personál. Změna v chápání úřadu veřejností se odrazila například i ve způsobu, jakým jsou úřady prezentovány v tehdejších tištěných kalendářích, titulářích a schematicích. Do roku 1770 se v nich uvádí pouze název kraje a jméno krajského hejtmána. Například existence průvodčích komisařů a krajských adjunktů se v nich vůbec neodráží, jejich jména se uvádějí až od roku 1771. Dokončení reformy krajských úřadů za Josefa II. přineslo nejen rozšíření zápisu o další úředníky, ale změnil se i uvozující titul. Předtím upozorňoval především na osobu krajského hejtmána (zněl: „*Královští páni krajští hejtmáné*“, popřípadě od roku

⁴⁾ NA, České gubernium – dvorské dekrety a reskripty (dále ČG – DR), kn. 6, 23. leden 1751, s. 153.

⁵⁾ H. SEDLÁČKOVÁ, *Odrad postátnění funkce krajského hejtmána v Čechách v roce 1751 na personální obsazení úřadu*, s. 215–223; H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné v Čechách*, s. 162–163.

1771 „*Královští krajští hejtmáné, krajští adjunkti a průvodčí komisaři*“), roku 1787 se v něm objevil název instituce: „*Císařsko královské krajské úřady v Království českém*“.⁶⁾

Vykázání pevného sídla úřadu v krajském městě rozhodně napomohlo zaměřit činnost krajského hejtmána výhradně na služební povinnosti, což se na jedné straně jistě pozitivně odrazilo v lepším fungování úřadu a přispělo k jeho úplné přeměně ve státní byrokratický orgán. Na druhé straně se však zvýšila nechuť a nezájem zámožných šlechticů opustit pohodlí svého domova a přestěhovat se do, podle tehdejších hledisek, nezdravého městského prostředí. Nutno přiznat, že ani mnohá krajská města nebyla připravena pojmout nové úřednictvo a poskytnout bydlení odpovídající společenskému postavení vyšší šlechty, například v Bydžově, v němž se nacházelo sídlo stejnojmenného podílu Hradeckého kraje, stály pouze čtyři zděné budovy, a i ty ještě náležely vojsku.⁷⁾ Do roka od vyhlášení dvorského reskriptu se tři hejtmáni rozhodli z důvodu neochoty přesídlit do vyhrazeného krajského města opustit svou pozici, a to rakovnický krajský hejtmán Karel Josef Hildprandt z Ottenhausenu, i když místem úřadu byla stanovena Praha, dále hejtmán Tábořského podílu Bechyňského kraje Václav Caretto hrabě Millesimo a nakonec boleslavský hejtmán Jan Josef hrabě z Trauttmansdorfu. Další dva, čáslavský hejtmán Václav Petr Dobřenský z Dobřenic a bydžovský hejtmán Jan Václav Lamotte z Frintropu žádali také panovníci o dovození zůstat na svém panství, po jejím zamítavém stanovisku však svou rezignaci nepředložili.⁸⁾ Marie Terezie s nelibostí nesla tento odliv aristokracie ze státní služby. Ani mezi jejími spolupracovníky nepanoval jednotný názor na usedlost hejtmána v kraji. Až do počátku 80. let 18. století se znovu vracela myšlenka zrušit nařízení, které zabraňovalo vlastnit statek v regionu. Důvodem nebylo jen vyjít vstříc vysoké šlechtě a ponechat jí výhodu většího pohodlí při úřadování, ale hlavně dosáhnout toho, aby krajský hejtmán nebyl existenčně závislý pouze na poskytovaném platu. Další důležitý argument představovala i otázka prestiže krajského hejtmána, jenž ze své funkce musel jednat s ostatními představiteli šlechty v kraji a také se účastnit jednání rozličných komisí, které přímo předepisovaly, aby držel alespoň rytířský titul. Zdůrazňovalo se též, že v kraji

⁶⁾ H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné v Čechách*, s. 181–182; NA, Desky zemské (dále DZ), Kalendáře a schematismy, kalendář svatováclavský titulární 1765–1770, kn. 14, kalendář na rok 1770, s. 39–40; NA, DZ, Kalendáře a schematismy, kalendář titulární na rok 1771, kn. 15, s. 42; NA, DZ, Kalendáře a schematismy, kalendář rodinný 1784–1791, kn. 23, kalendář na rok 1787, s. 24–28.

⁷⁾ J. MACEK – V. ŽÁČEK, *Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy*, s. 139. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné v Čechách*, s. 181–182

⁸⁾ NA, ČG – DR, kn. 6, 8. prosinec 1751, s. 97–98; H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné v Čechách*, s. 169; o tom blíže též B. RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách*, s. 136.

usedlý hejtman bude svůj region lépe znát.⁹⁾ Přes opakovaně se vynořující myšlenky vrátit se zpět k zásadě usedlosti hejtmana, zůstalo nakonec při rozhodnutí ponechat sídlo úřadu v krajském městě.

Reskript z 23. 1. 1751 se týkal ještě dalšího charakteristického znaku náležejícího státnímu úřadníku, totiž vyplácení služného krajského hejtmana zcela ze státních, nikoli ze stavovských peněz, jak tomu bylo dříve. Již od třicetileté války byla uznávána vzrůstající náročnost výkonu hejtmanské služby, proto se přikročilo k částečné kompenzaci nákladů spojených s jejím vykonáváním. Nejdříve měly tyto náhrady formu rozličných úlev: například v roce 1646 se na statcích hejtmanů neubytovávalo vojsko. Kvůli výskytu zneužívání poskytnutých výhod se od roku 1649 přistoupilo k zavedení platu v penězích. Pro hejtmana z panského stavu byla určena částka 600 a pro rytíře 400 zlatých. Plat v této výši však nedostávali všichni hejtmani; ve Slánském, Rakovnickém, Podbrdském a Vltavském kraji bylo služné omezeno pro panský stav sumou 500 a pro rytířský 300 zlatých. Hned po válce však došlo ke snížení platu na polovinu. Místo pravidelného příjmu se často přistupovalo k ponechávání určitého procenta z vybraných berní či pokut. Tímto způsobem se mělo, díky osobní zaangażovanosti hejtmana, dosáhnout lepšího výběru příslušné taxy. Od roku 1725 se služné vyplácelo opět v podobě pevně stanovené částky, pro hejtmana z panského stavu bylo určeno 1200 zlatých a pro hejtmana z rytířského stavu 800 zlatých ročně. V roce 1748 částka, kterou z jedné poloviny vyplácely stavy a z druhé česká komora, vzrostla na 2000 zlatých. Jak se uvádí výše, tato suma se od roku 1751 hradila ze státních prostředků.¹⁰⁾

I když se může zdát obnos 2000 zlatých na první pohled dostačující, neznamenalo to, že jej měl hejtman k dispozici v plné výši. Musel z něj zaplatit jak podřízený personál (například plat sekretáře, který byl od roku 1751 též zapravován státem), tak i chod úřadu; plat rovněž podléhal zdanění. Nelze se proto divit, že se stále vracela myšlenka, že ekonomická nezávislost krajského hejtmana plynoucí z vlastního statku v kraji představuje pozitivum. V roce 1774 došlo ke zvýšení na 2150 zlatých, přičemž se počítalo, že hejtmanovi zůstane po uhrazení všech platů a daně podle tehdejšího názoru dostačujících 1500 zlatých. Plat hejtmana ve výši 2000 zlatých zachoval i Josef II. reskriptem z 27. 10. 1783. Protože výdaje na ostatní personál přebíral postupně stát, došlo *de facto* k jeho určitému nárůstu.¹¹⁾

Proces přetváření krajského úřadu na zcela zbyrokratizovaný orgán státní správy se završil za Josefa II. dekretem z 12. února 1784, kdy se dotvořila jeho struktura,

⁹⁾ Tamtéž, s. 35–39.

¹⁰⁾ O platech B. RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách II*, s. 24–29.

¹¹⁾ V roce 1706 si hejtman mohl ponechat 1 % z vybrané vojenské berně, po dvou letech se vrátilo k pravidelnému vyplácení platu a od roku 1714 mu příslušelo 1 % z vybraných pokut za dlužné berně; viz B. RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách II*, s. 187–199; J. MACEK – V. ŽÁČEK, *Krajská správa*, s. 52–53; H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáni v Čechách*, s. 25–26.

kteřá přetrvala téměř beze změny až do zrušení v roce 1849. Krajský hejtman řídil činnost úřadu a zodpovídal zpravidla za tři krajské komisaře, krajského sekretáře, krajského protokolistu, dva kancelisty, praktikanty a dva až čtyři krajské dragouny. K tomuto základnímu modelu přibývali další zaměstnanci, ať již to byl konceptní, manipulační či odborný personál.¹²⁾ Krajské úřady prodělávaly kromě dlouhodobé strukturální proměny také proměnu lidského faktoru, která byla ještě náročnější. Na počátku tohoto procesu kvalifikační požadavky na osobu krajského hejtmána potlačovaly hlavní podmínky, totiž příslušnost k panskému a rytířskému stavu a usedlost v kraji. Ještě do 70. let 18. století dostatečným předpokladem k výkonu jeho úřadu představovaly zkušenosti nabyté v rozličných regionálních komisích, obzvláště ceněna byla předchozí služba ve vojsku či soudní praxe; právnické vzdělání nebylo až do roku 1784 podmínkou.

Tradiční každoroční obnova úřadu krajského hejtmána se i po roce 1751 zachovávala, cisaři se předkládala renovační zpráva, která měla již od dob Karla VI. obsahovat návrh minimálně tří vhodných kandidátů na zmíněné místo. Na počátku 60. let se i tato praxe začala jevit jako přebytečná. Proto se nejdříve Marie Terezie na radu nejvyššího kancléře Rudolfa Chotka a nejvyššího purkrabího Filipa Krakovského z Kolovrat rozhodla v říjnu 1763 nařídít rezignaci krajských hejtmánů po dvou letech a v roce 1764 po třech letech. Po uplynutí této doby museli krajští hejtmánové žádat o potvrzení v úřadu.¹³⁾

Vybírání kandidátů na krajského hejtmána s ohledem na charakteristiku osoby se uplatňovalo i v 19. století. Pouze podmínky pro zařazení mezi uchazeče se měnily podle nároků na něj. Možné využití konkurzu jako neobjektivnější volby se objevilo již v roce 1781, kdy se svobodný pan Kotz, jeden z členů speciální komise pro lepší obsazení krajských úřadů ustanovené za tímto účelem v roce 1778, kladně vyjadřoval pro tento způsob výběru krajského hejtmána. Tato myšlenka se však zatím neprosadila.¹⁴⁾ Bez kritiky se neobešla ani praxe upřednostňování vojenských osob, objevující se vždy po vojenském konfliktu, jako tomu bylo například po sedmileté válce. Mezi takto jmenované lze zařadit i plukovníka Štěpána Desfeigni la Tournelle, od roku 1763 klatovského krajského hejtmána.¹⁵⁾ Za obzvláště vhodné kandidáty na místa krajských hejtmánů se do roku 1787 považovali soudní radové, později, jelikož jim scházela praxe u politické správy, již mezi vhodné uchazeče

¹²⁾ Na Prácheňsku čtyři, na Budějovicku a Chrudimsku museli stačit pouze dva krajští komisaři. J. MACEK - V. ŽÁČEK, *Krajská správa*, s. 14, s. 40–73; H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmánové v Čechách*, s. 170.

¹³⁾ NA, ČG - DR, kn. 57 (duben 1764), fol. 99a; J. MACEK - V. ŽÁČEK, *Krajská správa*, s. 51.

¹⁴⁾ B. RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách II*, s. 172.

¹⁵⁾ Tamtéž, s. 165, pozn. 30. Od 24. 10. 1763 byl v letech 1763–1769 krajským hejtmánem na Klatovsku a v letech 1770–1774 na Budějovicku. Dále H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmánové v Čechách*, s. 261.

nenáleželi.¹⁶⁾ Přes všechny snahy zabezpečit přísun zámožných a kvalifikovaných osob se dlouho nedařilo pozvednout úroveň úřadu. O místo krajského hejtmána měli uchazeči spíše zájem kvůli vidině finančního zabezpečení v podobě pobírání pravidelného platu, než kvůli touze zapojit se do regionální správy. Nepomáhala ani vydaná nařízení podmiňující přístup k úřadu kariérním postupem přes funkci krajského adjunkta či komisaře, ani podmínka odpovídajícího vzdělání. Od roku 1773 se požadovalo absolvování speciálního kurzu zahrnujícího přednášky o krajské manipulaci a praxi; obzvláště na praktická cvičení se kladl velký důraz, jelikož převládal názor, že jen teoretické znalosti nedostačují. Kurz vedl kouřimský krajský sekretář Jan Mayer z Mayern (1713–1789), jenž užíval titulu veřejného učitele či profesora krajsko-úřední vědy. Mayer, původním povoláním advokát, sám inicioval myšlenku této formy vzdělání, a poté ji i realizoval. Napsal a v roce 1776 v Praze publikoval tiskem učebnici *Einleitung zur kreisämtlichen Wissenschaft in Königreiche Böhme*, která měla posluchačům usnadnit dvouletá studia a úspěšně vykonat závěrečnou zkoušku. Tato učební pomůcka v sedmi oddílech kopírovala agendu úřadu a měla formu odpovědí na 482 otázek. Navíc obsahovala informace o kancelářské manipulaci a citovala relevantní právní normy.¹⁷⁾

Mayerovu věrnou službu ocenila Marie Terezie několikrát, v roce 1770 jej povýšila do šlechtického stavu jako projev uznání za jeho podíl na zlepšení krajské manipulace. O šest let později se od ní dočkal jmenování českým guberniálním radou. V roce 1785 po čtyřicetileté službě na svou žádost odešel do penze a zemřel o čtyři roky později.¹⁸⁾ Význam tohoto na praxi zaměřeného kurzu se od počátku vlády Josefa II. poněkud umenšoval, i když důraz na praktické zkušenosti nepomijel. Přednost se dávala uchazečům s právnickým vzděláním: například dvorský dekret z 23. 6. 1784 nařizoval úřadům kontrolovat, zda-li se může zaměstnanec či uchazeč o místo praktikanta či akcesisty u krajského úřadu vykázat předepsaným vysvědčením z věd právních a politických.¹⁹⁾ Situaci nakonec vyřešil Josef II. Aby dosáhl své vize dokonalého úředníka vyjádřeně v roce 1783 v proslulém Pastýřském listu,²⁰⁾ začal po vzoru vojska uplatňovat i na úřady dohlížecí systém a kariérní řád.

¹⁶⁾ B. RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách II*, s. 175.

¹⁷⁾ Contributionale, publicum, militare, diaetale, commerciale, camerale, judiciaire. Viz Johann VON MAYERN, *Einleitung zur kreisämtlichen Wissenschaft im Königreich Böhme*, Prag 1776.

¹⁸⁾ O Janu Mayerovi von Mayern bližší B. RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách*, s. 63–69.

¹⁹⁾ Tamtéž, s. 78–79. Také Joseph KROPATSCHEK, *Österreichs Staatsverfassung vereinbart mit dem zusammengedogen Gesetzen VII*, Wien 1786, s. 950–951; o vzdělání státních úředníků bližší M. ONDO GREČENKOVÁ, *Ve službách „obecného blaha“*, s. 476–481.

²⁰⁾ Srov. text v *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K.K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Sistematischen Verbindung enthält die Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1780 bis 1784 V*, Wien 1786, s. 181–201; o tom též B. RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách*, s. 100–101.

V důkladném dozoru panovník viděl jednu z možností, jak zajistit správné plnění povinností úřednictva tak, aby vše souznělo s jeho představami o nezištném, pilném úředníkovi, který má, stejně jako on, na srdci pouze dosažení veřejného blaha. Kromě častých kontrol nadřízených orgánů měl existovat dokonalý přehled o úrovni a pracovních výkonech pomocí konduktivních listin zavedených v roce 1781. Odpovědi na patnáct otázek formuláře poskytovaly celkový přehled nejen o vzdělání a kariérním postupu, ale dotýkaly se i vlastností úředníka, v nichž kromě očekávané pile nechyběly například informace o zadluženosti, případné zálibě v hazardních hrách či pití. Krajský hejtman při sebehodnocení odpovídal pouze na prvních deset dotazů.²¹⁾ Vyhodnocení údajů obdržených z prvních konduktivních listin odhalilo velmi neutěšenou situaci. Podle názoru hraběte Hatzfelda byli v roce 1782 někteří krajsí hejtmani hodnoceni jako průměrní a málo schopní. Hraběte znepokojoval také velký počet nemajetných osob působících u krajského úřadu a vůbec osob, které podle něj nemohly nikdy stanout v čele krajského úřadu.²²⁾

Navzdory zavedeným opatřením se situace nezlepšovala. V roce 1786 se nejvyšší purkrabí Nostic a viceprezident gubernia Lažanský vyjádřili, že mezi krajskými hejtmany v Čechách by mohl pouze hrabě Sweerts případně zastávat místo guberniálního rady. Hned v březnu následujícího roku Josef II. nařídil připojovat ke konduktivním listinám každoročně seznam úředníků, kteří měli být kvůli neschopnosti tělesné nebo duševní penzionováni nebo pro nedbalost či porušení kázně propuštěni.²³⁾ Pokud císař Josef II. sám zjistil, že přestupek příslušného úředníka je vážný, neváhal viníka neodkladně a bez milosti potrestat. Nemilost postihla například v roce 1782 rakovnického hejtmana Filipa Františka Krakovského z Kolovrat, syna Leopolda Viléma, předsedy dvorské komory a později nejvyššího kancléře. Mladý Kolovrat se měl při rušení kláštera v Doksanech unáhlit a zabavit cenné předměty včetně liturgického náčiní, což vedlo k tomu, že nebylo možno sloužit důstojně mši svatou. Císař přikázal hejtmana okamžitě sesadit s tím, že v budoucnu nebude již nikdy moci tento úřad zastávat. Na přímluvu svého vysoce postaveného otce a hraběte Hatzfelda se mohl vrátit alespoň na místo apelačního rady. Teprve až v roce 1788 se podařilo Josefa II. obměkčit natolik, že byl Filip František jmenován krajským hejtmánem v Lokti. Stejně nesmlouvavě bylo naloženo v roce 1782 s chrudimským krajským hejtmánem Janem Adamem Rašínem z Rýzmburka, který se třikrát při řešení tolerančních záležitostí nezachoval správně, za trest musel po 41 letech věrné služby úřad opustit a na příkaz císaře mu neměla být přiznána vů-

²¹⁾ *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K.K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung enthält die Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1780 bis 1784 V*, Wien 1786, s. 119–122; B. RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách*, s. 111–112 a 114.

²²⁾ Tamtéž, s. 114–115.

²³⁾ Tamtéž, s. 117–118.

bec žádná penze. Až na přímluvu členů státní rady mu byla s odkazem na jeho nemajetnost a předešlé zásluhy přiznána alespoň poloviční penze 750 zlatých. Po pěti letech se Rašín domohl přiznání 1000 zlatých, což představovalo 2/3 původně navrhované částky.²⁴⁾ Neoblíbené konduitní listiny zrušil císař Leopold II. v roce 1790. Ke zklamání úřednictva byl tento stav pouze přechodný, k obnovení konduitních listin došlo v roce 1803 a staly se i v budoucnu nepostradatelnými při rozhodování o dalším kariérním postupu.²⁵⁾

Mezi kvalifikačními požadavky se i v případě krajských hejtmanů objevovala diskutovaná otázka znalosti českého jazyka. Lze na ni odpovědět posouzením logického stavu věci. Znalost češtiny se od počátku automaticky předpokládala. Situace se zkomplikovala až po zrovnoprávnění češtiny s němčinou Obnověným zřízením zemským v úřední praxi, nicméně znalost českého jazyka na nejnižším stupni státní správy byla i nadále nepostradatelnou. Neovládání jednoho ze zemských jazyků přinášelo kandidátovi na hejtmanský úřad potíže a řešilo se na nejvyšších místech. Marie Terezie se například dvakrát pokoušela prosadit jako krajského hejtmana za panský stav Františka de Fina, nejprve v roce 1743 na Kouřimsku a o tři roky později na Berounsku. Proti tomu se ostře ohradila česká dvorská kancelář s odkazem na to, že do ryze českých krajů, jakými oba byly, nelze jmenovat kandidáta, který neumí česky. Určitá úleva se v tomto ohledu připouštěla v krajích považovaných za německé, proto se František de Fin stal hejtmánem „německého“ Žatecka.²⁶⁾

Nedůsledný postoj se ovšem projevil v dalším případě, kdy se v roce 1751 proti znovujmenování hraběte Jana Nepomuka ze Šternberka na Kouřimsko ze stejného důvodu ozval hrabě Larisch i hrabě Haugvic. Marie Terezie si však prosadila svou a žádala Šternberka v úřadu ještě ponechat, dokonce mu dovolila úřadovat v jeho domě na Starém Městě pražském. Přes veškerou snahu se jí nepodařilo hraběte v úřadu udržet, rezignoval následujícího roku.²⁷⁾ České gubernium opakovaně zdůrazňovalo nutnost, aby nižší personál krajských úřadů mluvil česky. V roce 1778 explicitně požadovalo, aby se při výběru nových krajských komisářů dbalo na znalost češtiny. Zvládnutí českého jazyka německými úředníky se podle opakujících se nařízení z let 1791, 1794 a 1818 zřejmě nedařilo naplnit k úplné spokojenosti nad-

²⁴⁾ O těchto případech blíže tamtéž, s. 119–121.

²⁵⁾ Tamtéž, s. 122 a J. MACEK – V. ŽÁČEK, *Krajská správa*, s. 41–42; dvorský dekret z 28. 4. 1803, viz *Sr. k. k. Majestät Franz des Zweyten politische Gesetze und Verordnungen für die Oesterreichischen, Böhmischen und Galizischen Erbländer XX (vom 1. Julius bis letzten December 1803)*, Wien 1807, s. 19–21.

²⁶⁾ NA, ČDK, inv. č. 651, sign. III A 5, kart. 335, fol. 3b–6a a fol. 8b–10a.

²⁷⁾ Bohuslav RIEGER, *Z germanizačního úsilí 18. věku*, in: Karel Kadlec (ed.), *Drobné spisy Bohuše svob. pána Riegra I*, Praha 1914 s. 236–237; NA, České gubernium-Contributionale 1748–1755, inv. č. 102, sign. H/1/7, kart. 104, fol. 31a–42b.

řízených orgánů. Problém se táhl i do následujících let. Výnos ze 6. února 1833 uváděl, že se krajským hejtmánem a komisařem mohl stát jen ten, kdo plně ovládá jazyk země a příslušného kraje. Císařské rozhodnutí obdobného znění bylo publikováno i 18. ledna 1835.²⁸⁾ Znalost českého jazyka znamenala při výběru na příslušný post značnou výhodu a využívání sekretáře jako překladatele, které se tolerovalo ještě v případě hraběte Šternberka, se v následujících letech považovalo za nevhodné. Pokud se totiž nedařilo přes snahu úředníka odstranit a tento byl nadřizenými považován za kvalitního zaměstnance, byl poslán do „německého“ kraje. Pozdější předpisy určitě přispěly ke zlepšení situace, podle knih úředníků dochovaných v písemnostech českého gubernia naprostá většina byrokratů, včetně krajských hejtmánů a komisařů, na počátku 40. let 19. století češtinu ovládala.²⁹⁾

Za jeden z charakteristických rysů byrokratizace úřadu lze považovat i nárok na penzi, který zpočátku nevznikal automaticky, ale byl považován za projev ocenění zásluh příslušného úředníka. U krajských hejtmánů penzi pro ně či pro pozůstalou vdovu s dětmi nejprve vylučovala každoroční renovace a s ní spojené časté střídání ve funkci. Situace se změnila v posledním desetiletí vlády Marie Terezie, kdy se o službu krajského hejtmána mohli zajímat stálí úředníci, jimž penze náležela. Od roku 1771 měla na ni nárok po úmrtí úředníka nemajetná vdova s nezletilými dětmi a to sice ve výši 1/3 platu, sirotkům náležela 1/6 mzdy. Věk zletilosti byl pro chlapce stanoven na 22 let a u dívky na 20. Ke snížení této hranice došlo v roce 1785, u chlapce na 20 a u dívky na 18 let. V potaz se také bralo finanční zázemí vdovy, a pokud disponovala dostatečným majetkem, nemusela obdržet žádnou penzi. Za Josefa II. došlo v roce 1781 ke stanovení přesných podmínek jejího vyplácení, které se vázalo na počet odsloužených let. Nárok vznikl po deseti letech služby a dosahoval výše třetiny platu, po 25 až 39 letech obdržel úředník jeho polovinu. Po dosažení 40 let služby činila penze 2/3 bývalého platu a nad 40 let dosahovala výše celého služného. Vdovám též příslušela penze 500 zlatých, pokud ovšem manžel náležel k úředníkům s platem nad 1000 zlatých, mezi něž se počítali i guberniální radové a krajští hejtmáni.³⁰⁾

Za jeden ze znaků byrokratického úřadu lze považovat i stanovení úředních hodin a dohled na přítomnost v úřadu. Podle dvorského dekretu z 18. listopadu 1785

²⁸⁾ Nařízení z 11. 8. 1791 viz J. MACEK – V. ŽÁČEK, *Krajská správa*, s. 43 a 57; B. RIEGER, *Z germanizačního úsilí 18. věku*, s. 236–239; císařské rozhodnutí z 6. 2. 1833 v *Provinzial-Gesetzsammlung XV*, Praha 1833, č. 38, s. 56; nařízení z 18. ledna 1835 na základě dopisu prezidiální kanceláře z 15. 12. 1834 viz *Provinzial-Gesetzsammlung XVII*, Praha 1835, č. 22, s. 22.

²⁹⁾ H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáni v Čechách*, s. 179–181; knihy guberniálních úředníků uložené v NA, viz NA, České gubernium-Pomocné knihy (dále ČG-PK), inv. č. 1542, rkp. 3090 a NA, ČG-PK, inv. č. 1544, rkp. 3092.

³⁰⁾ B. RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách II*, s. 204–206 a J. MACEK – V. ŽÁČEK, *Krajská správa*, s. 42.

se měly u krajského úřadu vést tzv. frekventační deníky pro zapisování docházky zaměstnanců. Úřední hodiny pro podřízený personál stanovovala manipulační instrukce z 12. ledna 1787, pracovní doba trvala osm hodin denně (od 8 do 12 hodin a od 15 do 19 hodin), ve svátek a v neděli se mohli úředníci vzájemně zastupovat či střídát. V naléhavých případech museli zůstat podle potřeby i po skončení předepsané pracovní doby. Krajský hejtman měl právo nedbalost a nedodržování úředních hodin trestat napomenutím; pokud se prohřešek opakoval, pak i srážkou z platu.³¹⁾

Zastávání úřadu krajského hejtmana vyžadovalo od počátku také jeho neustálou přítomnost v kraji a společně s prováděním pravidelných objížděk a obhlídek krajských hranic kladlo na hejtmana značné fyzické nároky. I z tohoto důvodu nebyla jeho služba atraktivní a to zvláště pro zámožné šlechtice z řad nejvyšší aristokracie. Dobu opuštění kraje omezovala již instrukce z roku 1731 na osm dní v roce, k čemuž bylo třeba povolení nadřízeného úřadu. K odjezdu ze země mohlo dojít jen se souhlasem panovníka. Postoj k nepřítomnosti hejtmana v kraji se nezměnil ani za Marie Terezie a Josefa II. Po reformě krajského zřízení v roce 1751 se jen s nevolí hejtmanovi povolovala návštěva vlastních statků. Ztížit opuštění úřadu měla i přijatá nařízení. Tak například podle dekretu z 3. června 1774 byl za každý neomluvený týden nepřítomnosti hejtman postížen pokutou ve výši jednoho dukátu. Nařízení z 5. ledna 1781 přikazovalo srážku 10 % z platu, pokud se úředník zdržoval během dovolené v cizině nebo u dvora, protáhla-li se nepřítomnost na více než šest týdnů, znamenalo to ztrátu čtvrtiny mzdy. Placená dovolená za hranicemi země se zavedla od roku 1782, přičemž její výše odpovídala vyšší případné penze. O čtyři roky později se začal zadržovat plat úředníkovi nepřítomnému více než šest týdnů a tento plat se následně rozdělil mezi zaměstnance, kteří práci vykonávali za něj. Zálžitosti dovolených řešily i právní normy v následujícím období (1827, 1828, 1832).³²⁾ Dovolená, jeden z charakteristických znaků byrokratického úřadu, se prosozovala jen pozvolna.

Krajský úřad náležel od samého počátku k nejnižšímu článku státní správy. O jeho důležitosti pro správný chod státu nebylo pochyb. Krajský hejtman se řadil mezi zemské úředníky a jeho pozice v rámci jejich hierarchie se měnila. Prestiž mohly zvyšovat udělované tituly. Od roku 1749 směli hejtmani obdržet titul císařského a královského rady, popřípadě i titul komořího. Ještě v 70. letech 18. století, kdy se projednávalo sloučení pražských měst, si krajský hejtman v porovnání s královskými pražskými městskými hejtmany stál hůře. Podle tehdejšího názoru se pražský městský hejtman, i když pobíral nižší plat, nacházel na pomyslném hierarchickém žebříčku výše, jelikož byl jmenován doživotně, zatímco krajský hejtman

³¹⁾ Tamtéž, s. 42–43.

³²⁾ Tamtéž, s. 42.

měl nařízenou rezignaci po třech letech.³³⁾ Výrazné zlepšení situace přinesl rok 1783, kdy se krajský hejtman postavil na roveň guberniálním radům. Následující nařízení z roku 1785 a 1787 umožnila plynulý přestup krajského hejtmána na pozici guberniálního rady při guberniu a naopak, guberniální rada se mohl objevit v čele krajského úřadu. Dvorský dekret z 18. října 1795 proces završil tím, že se krajský hejtman při jmenování stal okamžitě guberniálním radou. Zcela zásadní změnu přineslo 12. února 1784 zrušení doposud platné zásady vybírání krajských hejtmanů ze šlechtických kruhů. Prvním krajským hejtmanem nešlechtického původu byl v roce 1782 na Chrudimsko jmenovaný guberniální sekretář Josef Duchet. O tři roky později přijatý řád postupu politického úřednictva podmínku šlechtického stavu již vůbec nezmiňoval.³⁴⁾

Postavení krajského hejtmána se odráželo i v jeho zařazení do hodnostních a platových tříd. Příslušné pozice se obvykle srovnávaly s vojenskými hodnostmi. Již Jan Mayer z Mayern ve zmíněné publikaci o krajském zřízení uváděl, že krajskému hejtmanu přísluší hodnost mladšího podplukovníka.³⁵⁾ Z úprav hodnostních tříd inspirovaných vojenským územ lze třeba jmenovat zvláště tu z roku 1807, která se bez větších změn užívala až do roku 1849. Podle ní se úřednictvo dělilo do dvanácti tříd, přičemž guberniální radové a krajští hejtmani náleželi do šesté třídy.³⁶⁾ Hodnostní třídy sehrály také rozhodující roli při zavádění úřednické uniformy. Její první podoba byla zavedena v roce 1814 a vzor nalezla ve vojenském stejnokroji. Uniforma měla dvě varianty, polní a slavnostní. Jednořadý tmavozelený frak se sametovými výložkami na stojatém límci a manžetách ve světle červené barvě určené pro příslušníka politické správy doplňovala bílá vesta a bílé nebo černé kalhoty, třírohý černý klobouk s kokardou a kličkou s černou plymáží odpovídající 3. až 7. třídě. Stříbrné knoflíky a kord zdobil císařský orel. Jednotlivé třídy se lišily podobou stříbrné výšivky na fraku. K určité modernizaci uniformy došlo v roce 1819, kdy starší třírohý klobouk nahradil dvourohý, a pak ještě v roce 1836. Tentokrát změnu zaznamenaly kalhoty, došlo k zavedení tzv. pantalonů, dlouhých kalhot, pro šestou a sedmou třídu zdobených jedním širokým lampasem v barvě knof-

³³⁾ František ROUBÍK, *Královští hejtmáné v městech pražských v letech 1547–1785*, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 7, 1933, s. 121–188, zde s. 159.

³⁴⁾ J. MACEK – V. ŽÁČEK, *Krajská správa*, s. 42; Josef Duchet byl jmenován dvorským dekretem z 29. 5. 1782, jubilován 4. 1. 1787 pro malou horlivost v úřadě, viz B. RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách*, s. 117; řád postupu politického úřednictva z 6. 5. 1785 viz blíže tamtéž, s. 40–43.

³⁵⁾ J. VON MAYERN, *Einleitung*, s. 11; B. RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách II*, s. 178.

³⁶⁾ *Sr. k. k. Majestät Franz des Ersten politische Gesetze und Verordnungen für die Oesterreichischen, Böhmischen und Galizischen Erbländer XXVIII (vom 1. Januar bis letzten Junius 1807)*, Wien 1808, č. 8, s. 13–19.

líků. Ke slavnostní uniformě měly pantalony barvu bílou a k polní zelenou. Tuto podobu si úřednická uniforma uchovala až do roku 1849.³⁷⁾

Krajský hejtman náležel podle Obnoveného zřízení zemského mezi zemské úředníky. Přerod v čistě státního úředníka představoval dlouhodobý proces, v němž zásadní roli sehrály reformy Marie Terezie a jejího syna Josefa II. Určité náznaky společných rysů charakteristických pro státní úředníky lze sledovat již dříve (přísaha panovníkovi, instrukce, plat, povolení nepřítomnosti v úřadu), ale až do reformy krajských úřadů v roce 1751 existovala silná vazba na stavy, z nichž byli vybírání a z jejichž pokladny se hradilo jejich služné. Teprve až reskript z 23. ledna 1751 tyto vazby zpřetrhal. Krajští hejtmani nesměli vlastnit statky v příslušném kraji a úřadování se přeneslo ze sídla hejtmana do úřadu v pevně stanoveném krajském městě. Plat zapravovala státní pokladna. Zdokonalovalo se právní zakotvení nároků jak dosavadních, tak nových benefitů charakteristických pro státní úřady (plat, penze, dovolená). Zvyšovaly se požadavky na odborné vzdělání a příslušnou praxi ve státní správě. Šlechtický původ se od roku 1782 nevyžadoval. Došlo k začlenění krajských hejtmanů do hierarchie státních úředníků. V této souvislosti bylo zvláště důležité zrovnoprávnění krajských hejtmanů s guberniálními rady v roce 1783, zahrvené v roce 1795 nárokem na tento titul již při jmenování do úřadu. Úplně zahrnutí krajských hejtmanů mezi státní byrokracii vyjadřuje i jejich začlenění do pevně stanovených hodnostních tříd, včetně práva nosit úřednickou uniformu zavedenou v roce 1814. Nově přijatá zásada odbornosti a nabytých zkušeností kvalifikovala kandidáta do čela krajského úřadu bez ohledu na jeho stavovské zařazení a zemskou příslušnost. Patřil již do nového unifikovaného stavu, stavu zvaného byrokracie.

³⁷⁾ Pavel SEDLÁČEK, *Úřednické stejnokroje v Čechách* in: A. Pazderová – J. Kahuda (edd.), *Našim jubilantkám*, s. 222–230, zde s. 223 a 227–228; TÝŽ, *Rakouské úřednické stejnokroje v 19. století*, in: Taťána Petrasová – Helena Lorenzová (edd.), *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století. Úředník a podnikatel*, Praha 2007, s. 19–29. *Sr. k. k. Majestät Franz des Ersten politische Gesetze und Verordnungen für die Oesterreichischen, Böhmischen und Galizischen Erbländer XLII (vom 1. Januar bis letzten December 1814)*, Wien 1816, č. 80, s. 125 + příloha; H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané v Čechách*, s. 177–179.

Helena Sedláčková

THE BIRTH OF A STATE CLERK ON THE EXAMPLE OF A REGIONAL GOVERNOR IN BOHEMIA

SUMMARY

The office of the regional governor (*Hauptmann*) had existed since the Middle Ages and it underwent many changes during its existence. The most important changes were implemented during the reign of Marie Theresa and her son Joseph II and the presented article strives to draw attention to these changes.

The principles for choosing the regional governor were set down in the beginning of the modern times and in the *Renewed Land Ordinance*, but after Maria Theresa took the throne, they started to be perceived as a hindrance that would have to be removed. These principles included two main ones: the regional governor had to be chosen from among the nobility and knightly estates and the potential regional governor had to have manor in the given region. Since the middle of the 17th century, there was also the entitlement to have the salary covered from the means of the estates. Thanks to these three basic elements, fixed ties to the estates were ensured. Yet in the middle of the 18th century, these principles together with the traditional way of tenure which was carried out at the estate of the regional governor started to be perceived as an ineffective anachronism. Another disadvantage was seen in the fact that the regional secretary was dependent on the regional governor, who was his employer and who was ensuring his salary. Maria Theresa decided to change this unfavorable situation. On January 23, 1751, she issued a royal rescript which initiated a long-term reform of the regional offices. Henceforth, the ruler appointed only one regional governor as the head of the regional office instead of two, but he still had to come from among the nobility or knightly estates. Furthermore, Bohemia was newly divided into 12 regions while the four largest ones comprised of two parts, which meant that the number of the regional governors was reduced from 24 to 16 and it also introduced the opportunity to transfer the permanent seat of the office to a designated regional town. The fact that the office was relocated to the administrative center of the given region and the abandonment of the principle that the regional governor had to own an estate in the given region on the one hand meant that there were less candidates from among the lordly estate, but on the other hand it made the tenure more effective. The salaries of the regional governors and secretaries were no longer covered by the estates, but by the state.

The notion of an ideal regional governor was changing as well. In the earlier periods, it sufficed to be of noble origin and to have property ties with a given region; qualification prerequisites were not so important, although if a candidate had an experience in the field of the judiciary or the army, his chances to get the post were higher. Since the 1770's, emphasis started to be placed on one's education and experience within the state administration. In 1773, special lectures for regional office clerks were introduced; these lectures focused on regional manipulation and practice and they were led Jan Mayer of Mayern, the regional secretary of Kouřim. Since 1784, legal education and an experience from a regional or other state office (governorate or court office) started to be required; mere experience in the field of the judiciary or the army did not suffice anymore.

In addition to qualifications and experience, a growing emphasis was placed on the clerks' characteristics; an unreserved loyalty in the office was required of the clerks in a manner corresponding to Joseph II's ideas about service in the interest of the common good. The formation of a perfect clerk was supposed to be ensured by the so-called conduit charters – these charters were introduced in 1781 and they monitored not only the qualification preconditions of the personnel but also their moral qualities. The data entered in the conduit charters became an indispensable assistance when deciding about one's career advancement.

Another trait of the newly developing class of bureaucrats was the fact that the social differences were fading away. In 1782, Joseph II appointed non-nobleman Josef Duchet as the regional governor in Chrudim by which he violated centuries-old tradition pursuant to which the office could be headed only by a member of the lordly or knightly estate. This trend was confirmed by a code of the career advancement of political clerks which was issued three years later and which did not include anymore the condition of noble origin.

An equally important attribute of a state clerk could also be the fact that they were entitled to various benefits such as vacation or pension, to which the regional governors initially did not have an automatic right. If they wanted to leave the region they always had to have a permission of a superior body; in case they wanted to leave the country, they even had to have the ruler's approval. The institute of paid vacation was introduced in 1782 and the conditions upon which it could be granted were specified in subsequent legal norms. During the reign of Maria Theresa, pensions were considered as a reward to which no entitlement existed. Its awarding always depended on the given clerk's merits and in the case of his death, the material situation of the bereaved people was closely examined. Widows without any means were entitled to a part of the deceased husband's pension since 1771. If the widow had its own property, she did not have to be given any pension at all. Since 1781, the amount of the regional governor's pension was derived – as in the case of the other state clerks – from the amount of years he held the office.

An integral part of the gradual bureaucratization of the office of the regional governor was the fact that the regional office was gradually being established or enlarged. In addition to the regional governor and the secretary, other personnel were gradually being added. From the point of view of the regional governor, the most important ones were the regional adjuncts (since 1784) and regional commissioners from among which the future regional governors could be chosen. During the reign of Joseph II, the issue of incorporating the regional governors among the other state clerks was settled as well. In 1783, they were put on an equal footing with governorate councilors and since 1795, this title was automatically conferred on them upon their appointing. This went hand in hand with the fact that they were incorporated into precisely defined rank and salary brackets that were significantly adjusted in 1807 and this system remained valid, without any major adjustments, until 1849. There was the total number of twelve rank brackets and the regional governors together with the governorate councilors belonged into the sixth one. Based on these rank brackets, the regional governors were given a newly introduced uniform of a clerk since 1814.

The fundamental changes pertaining to the regional offices which began during the reign of Maria Theresa and deepened during the reign of her son Joseph II meant that the regional governor started to be counted among the newly forming class of bureaucrats who were supposed to ensure the proper functioning of the state which was in turn supposed to serve as a guarantee of increased prosperity of its inhabitants.

Translated by Daniela Reischlová

Jan Lhoták

SLASTI A STRASTI KONTRIBUČNÍHO ÚŘEDNÍKA. Vymezení a socio-ekonomická pozice daňových výběřčích v 18. a první polovině 19. století

ABSTRACT

The Joys and Sorrows of Contribution Clerks. The Delimitation and Socio-Economic Position of Tax Collectors during the 18th and the first half of the 19th Century

During the 18th century, the fundamental executive bodies of the contribution administration at the lowest level were tax collectors or contribution clerks; these posts were usually established by each manor. These clerks oversaw fair planning and collection of contributions and proper accounting of all tax means. The state started to interfere in the relation between these clerks and the manorial lords only from the middle of the 18th century and it put emphasis on professional competences and on a thorough revision of the accounting materials prepared by these clerks. The actual office of a contribution clerk was not final; it usually served as a stepping stone to other, more attractive positions. For the less ambitious ones, the final destination within the town structures was a membership at the town council; the more competent ones had the possibility to continue within the structures of the manorial lords that usually offered well-paid positions. Official misdemeanors and embezzlements occurred only rarely.

Keywords: Contribution clerks – the history of the tax system – the history of careers – clerks during the 18th century – the history of towns

Úvod

Kontribuční písaři či později daňoví výběřčí nebyli v úřednické „populaci“ 18. století v Čechách rozhodně minoritní složkou.¹⁾ Poněvadž pracovali pro většinu tehdy

¹⁾ Nejvíce pozornosti kontribučním písařům věnoval Bohuš RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách II/2*, Praha 1893, s. 507–523. Jen povšechnou zmínku nalezneme u Václava ČERNÉHO, *Hos-*

existujících vrchnostenských kancelářích, tvořili v rámci celé země soubor čítající kolem tisícovky osob. Dosud publikované odhady mluví dokonce o čísle 1800,²⁾ jde však o hodnotu nadsazenou: nejmenší deskové statky či svobodnická zboží totiž samostatné kontribuční úředníky neměly a naopak existovala dominia, která si vystačila s písařem jediným. Vedle toho bývala v jejich rámci poddanská města či městečka, která kvůli zdůraznění svého mimořádného postavení dosáhla osamostatnění v berních záležitostech (tzv. separace) a tedy i samostatného kontribučního úředníka.³⁾ U menších panství byl zase mnohdy kontribučním úředníkem jmenován zaměstnanec vrchnostenské kanceláře, jenž měl svěřeny jiné kompetence.⁴⁾

Význam kontribučního úřednictva znásobovala svěřená agenda. Bez řádného rozvrhování, vybírání, účtování a odvádění daní na nejnižší úrovni stát nemohl vůbec fungovat. Jistě i to bylo příčinou, proč se z vrchnostenského byrokratického aparátu právě kontribuční úředníci stali nejdříve předmětem pozornosti státního dohledu. Zůstávalo přitom výsostným právem každé vrchnosti, zda na kontribuční agendu zjedná zvláštní kancelářskou sílu, anebo ji svěří gesci některého z tradičních členů osazenstva vrchnostenské kanceláře. Robotním patentem z 27. ledna 1738 se vrchnostem doporučovalo zvláštní úředníky ke správě kontribuce zřizovat,

podáříské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.–XIX. století, Praha 1930, s. 61–62, 95–96. Naposledy Jan LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuce a její písemnosti v 18. a první polovině 19. století*, Archivní časopis 67, 2017, s. 177–207 (zde s. 187–189). Ze zahraniční literatury srov. dizertaci Franze BALTZARKA, *Das Steueramt der Stadt Wien 1526–1760 (Das Wiener Steuerwesen und seine Quellen/Die Steuerverwaltung, ihre Aufgaben, ihr Personal, ihre Gebarung)*, Dissertation Universität Wien, Wien 1968, s. 132–159 (publikováno pod názvem *Das Steueramt der Stadt Wien 1526–1760*, Wien 1971) a v obecnějším kontextu Stefan BRAKENSIEK (ed.), *Fürstendiener – Staatsbeamte – Bürger. Amtsführung und Lebenswelt der Ortsbeamten in niederhessischen Kleinstädten (1750–1830)*, Göttingen 1999. V širším časovém horizontu Tomáš STERNECK, *Městanské elity v berních úřadech a královská města jako daňoví poplatníci – střet zájmů? Případ předbělohorského Brna*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), *Pražské městské elity středověku a raného novověku. Jejich proměny, zázemí a kulturní profil*, Praha 2004, s. 225–242.

²⁾ B. RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách II/2*, s. 508, s odvoláním na relaci českého gubernia odhad počet na 1800. Při zpracování exaequatoria dominicale podle fází z roku 1749 bylo pro konečný elaborát druhého tereziánského katastru (1756) zhotoveno celkem 1008 exekvačních výtahů, přičemž do jednoho výtahu se vtělilo i několik statků naráz (blíže Pavla BURDOVÁ – Dagmar CULKOVÁ – Eliška ČÁNOVÁ – Marie LIŠKOVÁ – František RAJTORAL, *Tereziánský katastr český 3*, Praha 1970, s. 13). Přípravná šetření pro berní a urbaniální reformu z roku 1789 stanovovala v Čechách 983 kontribučních úředníků s celkovým úhrnem mzdy 90 886 zl. 10 kr. (Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXV*, Praha 1910, s. 194, č. 664).

³⁾ Srov. např. žádost městečka Rabi z roku 1782 (SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 181).

⁴⁾ Např. na statku Defurovy Lažany roku 1822 splýval kontribuční písař s vrchnostenským správcem (SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 636, fol. 371–388; kart. 637, fol. 525–578).

takže jistě šlo o institut využívaný (a podle všeho praxí osvědčený).⁵⁾ Ani systemální patent z 6. září 1748 nedošel dále: postavení kontribučního písaře sice podrobně definoval, neuložil však jeho povinné zřízení a připouštěl, aby na malých panstvích kontribuční správu vykonávali poddaní.⁶⁾ Stát nicméně stále více zdůrazňoval, aby správa kontribuce fungovala celozemsky, podle jednotných pravidel a efektivně. Nařízení z 11. července 1776 uložilo i těm vrchnostem, jejichž vsi dosud kontribučnímu nepodléhaly (jednalo se namnoze o drobná desková zboží), aby se svěřily kontribučnímu z nejbližšího okolí.⁷⁾ Současně stát zvyšoval nároky na profesionalizaci, jejíž kontrola spadala do gesce krajských hejtmanů.

Specifičnost pozice kontribučního písaře v tehdejšímu systému byrokratického aparátu vynikne nejlépe výčtem institucí, s nimiž se výkonem své pravomoci kompetenčně stýkal. Primárně byl úředníkem vybíraným, jmenovaným a podřízeným pozemkové vrchnosti (potažmo jejím zástupcům), jež také byla hmotně zodpovědná za jeho eventuální defraudace.⁸⁾ Vybranou a vyúčtovanou kontribucí odváděl písař krajským filiálními pokladnám, které podléhaly stavovským institucím. Dohlížejícím orgánem nad kompetentností kontribučních úředníků však byly státní úřady: písař skládal služební přísahu krajskému hejtmanovi, své účty předkládal ke kontrole a revizi krajskému úřadu či později guberniální účtárně a sám jeho honorář se vyměřoval z účtované kontribuce (tedy ze státních peněz). Uvědomíme-li si tudíž, že kontribuční úředník byl byrokratem přijímaným a odvolávaným vrchností, avšak kontrolovaným a honorovaným státem, není od věci úvaha, že právě on představoval pomyslnou hranici mezi vrchnostenskou a státní byrokratickou sférou. Soustředění pozornosti na zdánlivě marginální příslušníky úřednického aparátu tím nabývá určité legitimacy. Současně je žádoucí ptát se, nakolik byl výkon berního výběrčího vůbec atraktivní a jaký přínos měl pro své nositele, nakolik dával naději na kariérní, společenský a majetkový vzestup a prestiž a jaká byla jeho pozice v rámci vrchnostenského úřednictva. V záplavě normativů vymezujících kompetence kontribučního přirozeně odpovědi nenalezneme. Více než zobecňující pojednání je proto třeba provést analýzu drobnohlednou optikou. S ohledem na nepřebornost materiálu i heterogenost vrchnostenských mikrosvětů, jimiž jednotlivá panství byla, postací podrobnější vhléd do fungování jednoho konkrétního prostře-

⁵⁾ V roce 1733 se krajsí hejtmani v boleslavském kraji běžně obraceli na kontribuční účetní. Jan HRDÝ, *Krajské patenty XVIII. stol.*, Od Ještěda k Troskám 10, 1931, s. 86–87.

⁶⁾ Systemální patent, hlava IV, bod 4. Více k legislativě J. LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuce*, s. 182, 185, 187–189.

⁷⁾ Joseph KROPATSCHEK, *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 VII*, Wien 1786, s. 529, č. 1806.

⁸⁾ Přehled legislativy zpracoval přehledně Friedrich SELNER, *Systematische Darstellung aller über die Erwerb- und Gebäude-Steuer bestehenden kaiserl. königl. österreichischen Gesetze und Verordnungen*, Karlsbad–Elbogen 1845, s. 320–323.

dí: bude jím venkovské královské město Sušice a jeho byrokraticko-procedurální „útroby“.⁹⁾ V prostředí zeměpanského města totiž vzájemně prostupovaly hned dvě sféry: tamní kontribuční úředník ve finále nespravoval jen kontribuci odváděnou měšťany (ať už ordinarium či extraordinarium), ale i poddanskou, neboť město bylo zpravidla korporativní vrchností. Skutečnost, že měšťané platili ordinarium stejně jako jejich poddaní a podléhali po většinu doby identickým autoritám, vytváří pro výzkum originální, osobitou a atraktivní symbiózu, přesahující prostý vztah poddaný – vrchnost. Specifičnost tohoto mixu sice nedovoluje adekvátní zobecnění, nepostrádá však zajímavost, a umožní tak vnést trochu světla do historiky prakticky netknuté problematiky. Navíc v období let 1740–1850, v etapě zahrnující dynamické proměny byrokratického života vlivem osvicenského absolutismu i jeho pokračování v předběžnové době.

Náplň činnosti kontribučního úředníka

Význam kontribučních úředníků vyplýval z důležitosti svěřené agendy a obecný nárůst požadavků na věcnou správnost správy, výběru a organizaci kontribuce to ještě umocňoval. Po větší část 18. století šlo ale stále ještě o variabilní institut, jenž se jen zvolna kompetenčně unifikoval. Nelze tudíž považovat úředníkovy pravomoci a povinnosti za uniformní. Uvažujeme-li v intencích královského města, stýkaly se tu hned tři kontribuční agendy – měšťanské ordinarium, poddanské ordinarium a extraordinarium. Platily tu také některé specifické normy, zejména císařská instrukce pro města z 27. srpna 1650 (eventuálně 2. března 1651)¹⁰⁾ a série předpisů uvedených život v souvislosti s činností komise k povznesení měst v čele s instruk-

⁹⁾ Z přirozených důvodů rezignuji na poznámku o užitých pramenech, neboť vyplynou z následujících citací. Jen lze upozornit, že dobrým pramenem pro poznání sítě kontribučních písařů v prácheňském kraji je oběžník s kurendou z 22. listopadu 1764, kterou museli všichni kontribuční úředníci signovat (SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 103).

¹⁰⁾ Instrukci vydal císař Ferdinand III. s připojením svého podpisu ve Vídni 27. srpna 1650, následně ji potom 2. března 1651 vydali znovu čeští místodržitelé (srov. Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXIV*, Praha 1908, s. 604). V roce 1673 potom vyšla česky tiskem: *Instructio aneb Artykule, kteréž Jeho Milosti římského císaře, uherského a českého krále etc. tejná i jiné rady, komorníci, královští místodržící a nejvyšší páni ouředníci v království Českém z milostivého J[eh]o Mil. Císařské král. pána, pána nás všech nejmilostivějšího poručení vedlé nichž se v tomto Jeho Mil. Cís. dědičném království Českém královských, též Její Mil. císařovny jakožto králové české měst věnních všickni a jeden každý obzvláště Jeho Mil. Cís. rychtárove, purgmistři a konšelé v úřadech a povinnostech svých vždycky a každého času poslušně, poddané a neproměnitelně chovati mají, vydati ráčili*, Hradec Králové 1673. Ke státnímu dohledu nad městskou ekonomikou srov. též Zdeněk MARTÍNEK, *Česká komora, podkomoří a spory o kontrolu hospodaření královských měst podkomořských v Čechách v druhé polovině 17. století*, in: Hana Jordánková (ed.), *Alis volat*

cí z 10. prosince 1706.¹¹⁾ Tyto normy měly vliv především na vytěsnění kontribučního úředníka z procesu rozvrhování a výběru kontribuce, neboť položily základ k dvojkoľejnosti kontribuční správy (měšťanské a poddanské), jež byla překonána až po více než padesáti letech. Na počátku vlády Marie Terezie spravoval měšťanskou kontribuci v Sušici kontribuční úředník (*Kontributions-Cassier, Kontributions-Schreiber*) zatímco poddanská kontribuce patřila do výčtu kompetencí důchodního (*Rentschreiber*). V obou případech šlo o úředníka podřízeného městské obci, kterou reprezentovala městská rada, případně kolegium obecních starších.¹²⁾

Pod vlivem dvorského dekretu z 31. července 1750, jenž ukládal městům mít kontribuční dva, se v září 1750 ke stávajícímu úředníkovi zvolil obecními staršími a městskou obcí měšťan František Miniberger,¹³⁾ o jehož praktické činnosti není nic známo. Každopádně, nejspíše v 60. letech došlo ke splynutí měšťanské a poddanské kontribuční agendy pod jediného úředníka, kterému se v 80. letech 18. století stále častěji přezdívalo daňový výběrčí (*Steuereinnehmer*).¹⁴⁾ Poněvadž se nedochylovalo až do roku 1780 žádné kontribuční účty poddanských vesnic, lze toto splynutí již jen konstatovat k roku 1767. Uvedeného roku poddaní pod vlivem peripetií po odstoupení Franze Antona Schmidta začali jednat na vlastní pěst a zvolili si vlastního kontribučního.¹⁵⁾ Podle purkmistrova výkladu měli na samostatný výběr kontribuce nárok podle krajského svolení, avšak shromážděná městská obec to hodnotila jako rebelii.¹⁶⁾ V roce 1777 poddaní vyjádřili vůli se v berních záležitostech separovat znovu. Magistrát (stejně jako později krajský úřad)¹⁷⁾ považoval oddělení poddan-

propriis. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Ludmily Sulitkové, Brno – Ústí nad Labem – Opava 2016, s. 371–387.

¹¹⁾ K činnosti komise stále nejpodrobněji Jan KLEPL, *Královská města česká počátkem 18. stol. (Reformy hospodářské a správní)*, Český časopis historický 38, 1932, s. 260–284, 489–521; 39, 1933, s. 57–71. K instrukci z roku 1706 blíže Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský v Čechách. Příspěvek k dějinám stavu městského v zemích českých*, Praha 1881, s. 107–110.

¹²⁾ Ke kontribučním úředníkům v Sušici před rokem 1750 Jan LHOTÁK, *Město Sušice a jeho poddaní. K úloze a významu vrchnostenského hospodaření královských měst v raném novověku*, Praha 2018, s. 303.

¹³⁾ SOKA Klatovy, Archiv města Sušice (dále AMS), inv. č. 58, protokoly ze zasedání městské rady 1748–1752, fol. 141r. V roce 1755 vedl opravy v kvazikasárnách (tamtéž, inv. 60, protokoly ze zasedání městské rady 1755–1759, fol. 50v).

¹⁴⁾ J. G. Hostreiter se roku 1784 podepisoval jako *Steuereinnehmer*, J. F. Seidl roku 1789 jako *Steuereinnehmer*, A. Prünn roku 1790 jako *Kontributions-Einnehmer*. Při podepisování kontribučních účtů však používali navzdory výše uvedeným termínům z logiky věci nejčastěji výraz *Steuerrechnungsführer*.

¹⁵⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 63, protokoly ze zasedání městské rady 1766–1770, fol. 80r.

¹⁶⁾ Tamtéž.

¹⁷⁾ „... se má dát poddaným vědět, že není potřeba, by oni sami pro sebe kontribučního měli, poněvadž tak městský kontribuční od selské separovanou vede“ (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 65, protokoly ze zasedání městské rady 1774–1777, fol. 235r).

ské kontribuční kasy od měšťanské za nereálné, neboť by znamenalo i podstatné snížení již tak nízké úřednickovy mzdy. Hypoteticky uvažoval o vydržování výběřčího za finanční spoluúčasti poddaných, ale za nejlepší řešení považoval výměnu nepořádného kontribučního.¹⁸⁾ Poddané potom uklidňoval vysvětlením, že jejich kontribuční peníze jsou vedeny ve zvláštním účtu mimo účet městský. Poddané k celému nápadu nepochybně motivovalo městečko Hartmanice, které si vedlo samostatnou kontribuční agendu velmi dlouho. Není přitom vyloučeno, že podnětem ke spojení kontribučního účetnictví poddanského a měšťanského byl případ Jana Adamovského, jenž v roce 1756 převzal úřad kontribučního úředníka a městská rada mu za příplatek přidala ještě důchodenskou agendu.¹⁹⁾ Obdobně je doloženo u Franze Josefa Polaufa, že ve své osobě nejpozději v roce 1765 spojil funkci důchodního a kontribučního a vedl tedy důchodenský i kontribuční účet.²⁰⁾ Mohla to být ostatně právě zmíněná zanedbatelnost mzdy, jež sjednocení kontribuční, měšťanské a poddanské agendy urychlila. Není také zatím známo, jak správu poddanské kontribuce ovlivnila аренда obecního hospodářství z let 1752–1769.²¹⁾

Kontribuční písař svěřenou agendu vykonával z domova.²²⁾ Z praktických důvodů bezpečnosti a kontroly se to netýkalo kontribuční pokladny.²³⁾ Do 20. let 19. století ovšem došlo k posunu: výběřčí ztělesňoval samostatný úřad (*Steueramt*)²⁴⁾ s vlastní pečeti a samostatnou kanceláří v přízemí radnice jako vrchnostenského správního sídla.²⁵⁾ Byl vnímán jako organizační složka magistrátu, jemuž byl podřízen. Neměl proto oprávnění ve služebních záležitostech komunikovat s nadřízenými úřady (nejčastěji s krajským úřadem) a veškerou korespondenci vyřizoval svým jménem magistrát, jenž potom tlumočil výběřčímu příslušná rozhodnutí.

¹⁸⁾ SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 111.

¹⁹⁾ Tamtéž, kart. 102.

²⁰⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 63, protokoly ze zasedání městské rady 1766–1770, fol. 55v.

²¹⁾ Kupř. v Pisku si měli arendátoři opatřit vlastního účetního. August SEDLÁČEK, *Dějiny královského krajského města Pisku nad Otavou I*, Písek 1928, s. 516.

²²⁾ Usuzují tak i jednak dle příspěvků na kancelářské potřeby, kterých při úřadování v hospodářské kanceláři či kanceláři městského syndika jistě měl k dispozici, a skutečnosti, že si především poddanští kontribuční stěžovali, že když chtěli odvést daně, nezastihli kontribučního doma (1777, 1808).

²³⁾ Nepodařilo se zatím objevit jasný doklad tohoto tvrzení. Když ovšem v roce 1784 potřebovali konšelé zapečetit kontribuční kasu, není žádná zmínka o jejich vniknutí do domu tehdejšího kontribučního Hostreitera.

²⁴⁾ Výlučně o *Steueramt* se hovoří např. v příručce vycházející z praxe na schwarzenberských panstvích *Wirtschaftsämtliche Geschäftskunde. Der erste Band*, Neuhaus 1840, která je koncipována jako praktická pomůcka pro daňovou agendu.

²⁵⁾ O vybavení kancelář víme, že obsahovala skříní na spisy (*Archivkasten*), v roce 1828 vznikl požadavek koupit nové (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 917, sign. II.1.4., povolení krajského úřadu z 18. dubna 1820 koupit novou skříní za 26 zl.).

Hovoříme-li o kontribuční agendě, je nutno tento poněkud vágní obrat zkonkretizovat.²⁶⁾ Předmětem činnosti byla správa daňových prostředků, tj. hotových peněz či řídicími obilí a jiných naturálií, v průběhu doby však vzácně i prodej soli či poplatky za podružský dobytek.²⁷⁾ Sama správa daňových prostředků byl mnohoznačný pojem. V případě rozvrhování měšťanského ordinaria na jednotlivé měšťanské kontribuenty byl v lokálním prostředí určujícím klíčem šacuňk, jehož obnova byla každoročním rituálem stojícím mimo kompetence kontribučního. Podíleli se na ní zástupci městské rady, sboru obecních starších i městské obce. Hlavní náplní jejich práce bylo především zjištění, nakolik se od poslední obnovy šacuňku změnila majetková podstata (tzn. daňový základ) všech měšťanů. Výsledný šacuňk, který znovu městský písař zpracoval do podoby čistopisu, uváděl pro jednotlivé majitele nemovitostí a živností výši daňového základu a později i částku měsíční daňové povinnosti. Na jeho základě se pak s použitím příslušného klíče provedla individuální subrepartice. Dělo se tak od roku 1750 činností devítičlenné komise tvořené třemi zástupci městské rady (purkmistr a dva konšelé), třemi obecními staršími, městským rychtářem coby zástupcem městské obce a dvěma měšťany.²⁸⁾ Pro kontribučního byl šacuňk toliko pomocnou, kterou měl stejně jako individuální subrepartici bezvýhradně respektovat.²⁹⁾ Jen výjimečně lze prokázat, že šacuňk je psán rukou kontribučního písaře,³⁰⁾ a stejně tak to platí pro obdobně koncipované knihy subrepartic z let 1735–1785³¹⁾ i vzácně

²⁶⁾ V obecném rozměru lze najít poučení kupř. v dobové příručce založené na legislativě markrabství moravského. Joseph Franz WILD, *Handbuch für Steuer-Einnehmer, zur ordentlichen Verfassung und vollständigen Documentirung der Kontributions-Geld und Körnerfonds-, der Steuer und Depositen-Rechnung, dann des Inventariums auf Grund der wichtigsten - in Kontributions- und Steuerwesen erschienen Patente und Verordnungen*, Brünn 1846.

²⁷⁾ J. LHOTÁK, *Město Sušice a jeho poddaní*, s. 307. Zde upozornění, že např. bonifikace se účtovaly v důchodenském účtu.

²⁸⁾ Tuto skladbu definovala podkomořská instrukce z roku 1750 (SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 48, „Puncta neb pravidlo, podle kterého magistrát, starší obecní, též celá obec královského města Sušice neomylně se řídití a pokračovati bude“, bod č. 9 a 10), opakovala se při volbě subdelegovaných úřadu (pro rok 1751 srov. SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 58, protokoly ze zasedání městské rady 1748–1752, fol. 149v). Repartice na vojenský rok 1778 proběhla v říjnu 1777 za přítomnosti magistrátu, obecních starších, městského rychtáře (SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 65, protokoly ze zasedání městské rady 1774–1777, fol. 294v).

²⁹⁾ „... vyhotovené úřadní subrepartiti accurate pozorovati, takové summariter do příjmu bráti podle nich od jednoho každého pod kontribucí stojícího města obyvatele bez ohledu osob, jich status, honoris aut characteris dle šacunku vyvržené quantum quartaliter se vši pilností a přičinlivostí vybirati“. SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 921, kart. 17, špancedule A. Šimáčka z 20. prosince 1748.

³⁰⁾ Jde o šacuňky pro léta 1750–1753, psané rukou A. Šimáčka (SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 225–228), šacuňk pro rok 1756, psaný rukou Fr. A. Polaufa (tamtéž, inv. č. 230).

³¹⁾ Bezpečně lze identifikovat rukopis A. Šimáčka 1737–1754 (SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 235, fol. 31v–80v; inv. č. 236, fol. 3r–80r; inv. č. 237, fol. 3r–22v), F. A. Schmidta pro léta 1761–1764 (AMS, inv. č. 237, fol. 59v–91r; inv. č. 238, fol. 3v–49r). Lze doplnit, že Šimáčkovým

dochované subrepartice.³²⁾ Po zániku systému repartování podle šacuňků se situace podstatněji nezměnila a individuální subrepartice sepisoval písařský personál magistrátu (protokolista, kancelista či diurnisté). Rukopis kontribučního se u subrepartic řádných i mimořádných daní v této době objevoval, ovšem velmi nepravidelně, odhadem zhruba ve třetině případů.³³⁾ Přímo jako povinnost ovšem měl zapisovat do kontribučních knížek subrepartovanou daň s rozpisem na jednotlivé měsíční splátky a zaznamenávat reálně odvedené částky.³⁴⁾ Knížky ve svých obvodech společně s daní přinášeli jejich držitelé – kontribuenti (jen výjimečně snad výběr provedli a kontribučnímu peníze dodali čtvrtníci). Pokud šlo o extraordinarium, stalo se obvyklým územ na jeho úhradu svařit pivní várku.³⁵⁾ A její správa včetně vyúčtování byla rovněž svěřena kontribučnímu úředníkovi. Z logiky věci šlo o specifikum, které na venkovských panstvích nepřicházelo v úvahu.

Zcela odlišný systém platil pro subrepartici poddanskou. Úhrnou sumu ordinaria za celé panství rozvrhl na úroveň jednotlivých vsí (tzv. subrepartice) městský důchodní.³⁶⁾ Poddanská pozemková držba byla na rozdíl od měšťanské prakticky nehybná, takže nevznikala potřeba šacuňků a vystačilo se s údaji o osedlosti vedenými v zemských katastrech.³⁷⁾ Při rozvrhování na jednotlivé vsi však mohl důchodní přihlídnout k jejich momentální situaci (nedávno prodělaná živelná katastrofa)

rukopisem je převážně psána i kniha berní repartice z let 1738–1755 (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 220).

³²⁾ Na vojenský rok 1753 se dochovala subrepartice a individuální subrepartice pro sušické měšťanstvo (NA Praha, České gubernium – Contributionale, kart. 11).

³³⁾ Subrepartici ordinaria na vsi pro léta 1809 a 1811 sepsal kontribuční Karel Vrba (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 989, kart. 143), obdobně 1812 (NA Praha, Kontribučenské fondy, kart. 1652).

³⁴⁾ O zaznamenávání do „knížek“ se hovoří již ve španceduli A. Šimáčka (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 921, kart. 17, špancedule A. Šimáčka z 20. prosince 1748). Cirkulář české reprezentace a komory z 10. prosince 1753 ukládal věst knížky (*Bauern- oder Handregister*) svědomitě a pod pohrůzkou ztráty písařovy mzdy, budou-li v nich přehmaty (J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXIV*, s. 313–314, č. 451). Dvorským dekretem ze 7. dubna 1775 se nařizovalo kontribuční knížku hned po zápisu vrátit jejimu majiteli a nezadržovat ji (J. LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuice*, s. 196).

³⁵⁾ Pro rok 1752 srov. SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 58, protokoly ze zasedání městské rady 1748–1752, fol. 236r.

³⁶⁾ „... důchodní písař rychtářům vybejvajícím povinnost ouhrnkem na celou ves písemně oznamuje“. SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 48, „Puncta neb pravidlo, podle kterého magistrát, starší obecní, též celá obec královského města Sušice neomylně se řídití a pokračovati bude“, bod č. 20.

³⁷⁾ Jistá snaha tu však přesto byla: dne 30. září 1750 se četlo v sezení sušické městské rady krajské nařízení, že „tejkajice se prohandlovaných sedlských gruntův, aby v sezení sedlák ukráčení netrpěl, pročež se má takové proměnění při král. ouřadě krajským docirovati sub poena dupli aut respective quadrupli“ (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 58, protokoly ze zasedání městské rady 1748–1752, fol. 140r). Není ovšem výslovně uvedeno, že se minila kontribuice.

a předepsanou osedlost částečně modifikovat v (ne)prospěch jině.³⁸⁾ Z tohoto důvodu vedl kontribuční knížky za jednotlivé vsi.³⁹⁾ Sumu pro tu kterou vesnici poté písemně oznámil jednotlivým vesnickým rychtářům a tito již individuální subrepartici, tj. rozvržení na jednotlivé hospodáře, prováděli sami.⁴⁰⁾ Královský podkomoří tuto praxi v roce 1750 uznával, avšak pod vlivem nedávno vydaného systemálního patentu⁴¹⁾ kladl důraz na některé úpravy: rychtáři měli výši rozvržené kontribuce pro všechny poplatníky ve své vsi oznámit důchodnímu, jenž ze sdělených údajů vyhotovil písemnou individuální subrepartici a úhrnnou částku zanesl do kontribučního účtu. V polovině 60. let již byla praxe změněná, jak dokazuje kritika krajského úřadu z roku 1765: subrepartice měl v gesci výlučně kontribuční písař, což kraj rozporoval s připomínkou, že mají být kontrolovány a aprobovány magistrátem. Za špatné prohlašoval i to, že subrepartice nepodepisují venkovští rychtáři⁴²⁾ a pouze se jim sděluje částka, kterou mají vybírat. Vadilo mu též, že rychtáři i přísežní neskládají žádnou přísahu (nepochybně kvůli zodpovědnosti stran kontribuce).⁴³⁾

Individuální subrepartice měšťanstva i poddaných – dosud jen interní pomůcky – podléhaly od roku 1748 revizi krajského úřadu.⁴⁴⁾ Jak kontribuční, tak v prvních letech důchodní vyhotovili dvě paré individuálních subrepartic a zaslali je ideálně před začátkem vojenského roku do Pisku,⁴⁵⁾ odkud se jedno aprobované vracelo

³⁸⁾ Hospodářská instrukce rychmburská z roku 1775 k tomu dodávala, že v měsících, které skýtaly pro poddané lepší výdělky, je záhodno vybrat více jako pojistku na měsíce v tomto ohledu slabší (J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXIX*, s. 534–535, č. 240).

³⁹⁾ O jejich vedení v Sušici svědčí pouze sumáře krajského úřadu, evidující písemnosti odeslané na revizi státní účtárně do Prahy. Pro rok 1756 uvádí jednu kontribuční knížku za město a sedm za vesnice (SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 103). Formulář kontribučních knížek byl otištěn jako příloha exekučních řádů z let 1714 a 1725 a také jako příloha k dvorskému reskriptu z 19. října 1752 (Joseph KROPATSCHEK, *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 I*, Wien 1786, s. 400–418, č. 223). Srov. J. LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuce*, s. 179–180.

⁴⁰⁾ „... jedné každé vsi sedláci sami mezi sebou té jim oznámené povinnosti rozvržení činějí“. SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 48, „Puncta neb pravidlo, podle kterého magistrát, starší obecní, též celá obec královského města Sušice neomylně se řídití a pokračovati bude“, bod č. 20.

⁴¹⁾ Systemální patent ve IV. hlavě, bod 3 uvádí, že se mají respektovat fungující individuální způsoby rozvrhování kontribuce.

⁴²⁾ Přitom již reskriptem z 30. března 1754 se na základě doporučení Larischovy komise požadavek podpisu subrepartic rychtáři negoval a toliko se uznala nutnost rychtářovy účasti při vypracovávání subrepartic (J. LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuce*, s. 195).

⁴³⁾ SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 102.

⁴⁴⁾ K tomu s odvoláním na dvorský dekret z 31. července 1750 J. LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuce*, s. 190–192.

⁴⁵⁾ Tak dvorský dekret z 31. července 1750 (Joseph KROPATSCHEK, *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 I*, Wien 1786, s. 193, č. 106).

zpět do Sušice⁴⁶⁾ (stalo se následně součástí účetních příloh pozdějšího kontribučního účtu) a druhé bylo archivováno v krajské registratuře. Od roku 1752 se zasílala tři paré, protože třetí vyžadovala státní účtárna.⁴⁷⁾ Od 90. let 18. století se subrepartice vyplňovaly do předtištěných formulářů. V případě města jejich věcnou správnost garantoval nejen podpis kontribučního, ale i členů městské rady, v případě vesnic venkovských rychtářů. Tito však byli ještě koncem 18. století negramotní,⁴⁸⁾ což byl důvod, aby důchodní musel z logiky věci vést jednotlivým poddaným kontribuční knížky (rychtáři mu je toliko vybírali a doručovali).

Kontribuční zůstal původně i zcela mimo výběr kontribuce. Výběh daní od obyvatel města (každý měsíc ordinarium, čtvrtletně extraordinarium) měli v intravilánu Sušice na starosti podle všeho čtvrtníci (čtyři pro město a dva pro předměstí),⁴⁹⁾ kteří tuto svou povinnost evidentně odvozovali od institutů možná ještě středověkých. I proto výběh kontribuce zůstal úzce spjat se zodpovědností městské rady. V březnu 1741 podkomořský úřad doporučoval, aby každý odstupující purkmistr vyhotovil pro svého nástupce konsignaci dosud vybrané kontribuce.⁵⁰⁾ U poddaných výběh kontribuce prováděli vesničtí rychtáři, kteří měli pro svou vesnici k dispozici kontribuční knížku.⁵¹⁾ Výjimkou bylo ordinarium z rustikálu vlastněného městskou

⁴⁶⁾ Nejstarší dochovaná individuální subrepartice pro město na vojenský rok 1753 je doprovována aprobací krajského hejtmana, že se srovnává s rolárním extraktem (NA Praha, České gubernium – Contributionale, kart. 11). Z dalších dochovaných srov. subrepartici pro město za vojenská léta 1793 a 1794 a pro vesnice za vojenský rok 1795 (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 989, kart. 143).

⁴⁷⁾ Zasílání jednoho paré individuální subrepartice státní účtárně nařídil reskript z 24. června 1752, jenž se v Sušici publikoval 18. srpna 1752 (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 58, protokoly ze zasedání městské rady 1748–1752, fol. 231v, srov. J. LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuce*, s. 192–193). Mezi jednotlivými paré nejsou rozdíly co do obsahu i rukopisu (autor porovnal subrepartici pro sušické vesnice na vojenský rok 1821).

⁴⁸⁾ Ještě při podpisu subrepartice z roku 1795 všichni rychtáři připojili toliko tři křížky (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 989, kart. 143).

⁴⁹⁾ Postačí tu citovat purkmistrovský manuál: „*dne 5. Decembris [1752] předvolání k král. ouřadu purgmistrskému městský i předměstský štvrtníci v příčině král. kontribucí, aby jeden každý svou štvrť obešel a p. měšťany napomenul, by do 13. hujus král. kontribuci panu kontribučnímu složili a odvedli.*“ (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 113, manuál purkmistrovského úřadu 1748–1754, fol. 159r). Srov. též SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 114, manuál purkmistrovského úřadu 1753–1755, fol. 158r a pro květen 1770 tamtéž, inv. č. 63, protokoly ze zasedání městské rady 1766–1770, fol. 228r. Žádný z dokladů však nevylučuje možnost, že čtvrtníci tu pouze tlumočili vůli městské rady a kontribuci vybírali až v mezních případech, zatímco obvyklou praxí bylo, že měšťané povinnou kontribuci osobně přinášeli kontribučnímu písaři.

⁵⁰⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 55, protokoly ze zasedání městské rady 1738–1744, fol. 76v.

⁵¹⁾ Pro březen 1752 SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 58, protokoly ze zasedání městské rady 1748–1752, fol. 215r.

obci⁵²⁾ a extraordinarium ze vsí. Obojí odváděl formou účetního přesunu důchodní písař (příslušné částky se zahrnuly do vydání důchodenského účtu).⁵³⁾ Od 90. let 18. století došlo ke změně, kterou nejlépe dokresluje sám fakt, že se prosadilo označení daňový výběřčí (*Steuereinnehmer*). Zcela jasno v mechanismu výběru kontribuce v první polovině 19. století ale nemáme, měšťanští kontribučníci snad docházeli osobně k výběřčímu a tento jim zapsal příslušný odvod do kontribuční knížky. Již vůbec potom není jednoznačný výběr poddanské kontribuce, ve známých rychtářských přísahách (jinak poměrně popisných) v tomto směru nenacházíme nic⁵⁴⁾ a v městské registratuře nejsou vůbec dochovány kontribuční účty za vsi.

Správa nedoplatků byla komplikovanější. Již na počátku 40. let 18. století bylo pravidlem, že kontribuční úředník měl každý měsíc předávat purkmistrovi soupis uhrazené kontribuce a tedy i nedoplatků.⁵⁵⁾ Osobou, která dluhy vymáhala, však byl purkmistr.⁵⁶⁾ V roce 1750 se této povinnosti zbavil a předal ji „jednomu aneb dvěma hodnověrným sousedům pod žádným voto nestojícím“.⁵⁷⁾ Fakticky se však vymáhání ujal kontribuční, čímž se situace srovnala s obecnou praxí na panstvích.⁵⁸⁾ Při vymáhání kontribučních nedoplatků musel mnohdy řešit paradoxní situace. Kupříkladu v roce 1750 bylo u někdejšího kontribučního písaře Melichara Grubera

⁵²⁾ Svobodnické dvory Malá Chmelná, Divišov a Hartmanice, obecní domy ve městě (pronajaté židům) a polnosti u Červeného dvora a mlýna v Dobřšině. Podle dvorského dekretu z 12. října 1776 vrchnosti měly vést kontribuční knížky za držený rustikál a předkládat je kontrole.

⁵³⁾ Nedatovaná instrukce pro důchodního Obstzierera z roku 1743 (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 921, kart. 17; k dataci srov. tamtéž, inv. č. 54, protokoly ze zasedání městské rady 1738–1744, fol. 110r) důchodnímu ukládala odvádět pouze ordinarium z rustikálu drženého městskou obcí a extraordinarium ze svobodnických dvorů a z poddaných (s výslovným uvedením, že extraordinarium z města mělo platit měšťanstvo): „*Das Militare Ordinarium für die steuerbahre Höffe und das Extraordinarium für die Unterthanen (das vor die Stadt muss die Burger-schafft selbsten zahlen) [...] seind mit Original Quittungen zu belegen und nichts was in das Contributionale einschlaget ausser obigen aus denen Renthen zu zahlen*“. Srov. SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 114, manuál purkmistrovského úřadu 1753–1755, fol. 4v. Stejnou řečí hovoří i špancedule Antonína Šimáčka z 20. prosince 1748 (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 921, kart. 17).

⁵⁴⁾ J. LHOTÁK, *Město Sušice a jeho poddaní*, s. 562.

⁵⁵⁾ Dne 12. července 1743 městská rada souhlasila s přijetím A. A. Šimáčka na místo městského kontribučního s podmínkou, aby každému purkmistrovi skládal čtyřtydenní účetní specifikaci a každoročně likvidaci, která se bude examínovat (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 55, protokoly ze zasedání městské rady 1738–1744, fol. 104v). Tuto praxi dokládá špancedule z roku 1748 (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 921, kart. 17).

⁵⁶⁾ Srov. SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 48, „*Puncta neb pravidlo, podle kterého magistrát, starší obecní, též celá obec královského města Sušice neomylně se říditi a pokračovati bude*“, bod č. 11.

⁵⁷⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 58, protokoly ze zasedání městské rady 1748–1752, fol. 140v.

⁵⁸⁾ V roce 1775 se např. na rychmburském panství ukládalo kontribučnímu kromě odvodu peněz krajské filiální pokladně bránit uvalování exekuce také vymáhat od poddaných neuhrazenou kontribuci (J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXIX*, s. 34, č. 240).

konstatováno, že na daních dluží plných 90 zl.⁵⁹⁾ Gruber ostatně nepožíval dobrého renomé ani mezi svými kolegy z městské rady.⁶⁰⁾ Příkladem nešli ani konšelé, výmluvná je v tomto duchu dikce podkomořské instrukce z roku 1750.⁶¹⁾ Na začátku ledna 1788 kraj připomněl kontribučnímu, aby vymohl kontribuční dluhy vzniklé do konce října 1787. Paradoxně vázly na nejbohatších měšťanech a osobách spjatých s obecním hospodářstvím: přes 50 zl. dlužili bývalý hospodářský inspektor a konšel František Karel Seidl z čp. 31/I a bývalý kontribuční a konšel Jan Václav Huttary z čp. 127/I.⁶²⁾ S podobným jevem se lze setkat ještě v první polovině 19. století.⁶³⁾

Neměně podstatným úkolem kontribučního úředníka bylo doručení vyúčtované měšťanského ordinaria a extraordinaria osobně krajskému filiálnímu pokladníkovi do Písku.⁶⁴⁾ V jediné dochované španceduli (tj. služebním listu) kontribučního se garantovalo, že má nárok na zapůjčení obecního kočáru,⁶⁵⁾ k němuž dodali koně formou příprěže městští poddaní. Osobní doručení bylo totiž nejjistější. Krajským kasírem vystavené kvitance potom kontribuční „producoval“ po svém návratu purkmistrovi, jenž si originály ponechal v depozitu. Jejich opisy pořízené kontribučním se posléze staly účetní přílohou kontribučního účtu. Originální kvitance sloužily před vydáním systematického patentu jako podklad k vydání hlavní kvitance (*Haupt-Quittung*),⁶⁶⁾ systematované jednou ročně nejvyšším berním úřadem.⁶⁷⁾ Kontribuční pro ni vždy jednou ročně zajížděl do Prahy.⁶⁸⁾ Praxe odevzdávání originálních dokladů byla motivována zásadou, že magistrát vyžadoval dohled nad všemi penězi opouštějícími kontribuční pokladnu. Žádná platba nesměla proběhnout bez jeho

⁵⁹⁾ SOKa Klatovy, AM Sušice, inv. č. 48, „*Puncta neb pravidlo, podle kterého magistrát, starší obecní, též celá obec královského města Sušice neomylně se řídití a pokračovati bude*“, bod č. 19. Otištěna J. LHOTÁK, *Město Sušice a jeho poddaní*, s. 731–732.

⁶⁰⁾ SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 35.

⁶¹⁾ Zejména SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 48, „*Puncta neb pravidlo, podle kterého magistrát, starší obecní, též celá obec královského města Sušice neomylně se řídití a pokračovati bude*“.

⁶²⁾ SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 144, list prácheňského krajského úřadu z 1. ledna 1788 (s příloženou konsignací dlužníků).

⁶³⁾ Srov. konsignaci dlužníků z 12. června 1826 (SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 145).

⁶⁴⁾ Dne 22. února 1738 „*jest kontribuční cassier do Písku s penězi expedovaný*“ (SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 110, manuál purkmistrovského úřadu 1732–1738, fol. 197r).

⁶⁵⁾ Nevím, jak interpretovat zprávu, že v květnu 1738 chtěl sekvestor zatížit kontribuční pokladnu též polovinou nákladů na „kontribuční kočárek“ a krajské posly, což ovšem konšelé odmítali (SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 110, manuál purkmistrovského úřadu 1732–1738, fol. 202r).

⁶⁶⁾ Pro město jsou hlavní kvitance dochovány pro léta 1721–1725 (SOKa Klatovy, AMS, kart. 142 a 144). Srov. J. LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuce*, s. 180.

⁶⁷⁾ SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 921, kart. 17, špancedule A. Šimáčka z 20. prosince 1748.

⁶⁸⁾ Za tímto účelem mu obec zajistila kočár, k němuž měl být připraven pár poddanských koní (SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 921, kart. 17, špancedule A. Šimáčka z 20. prosince 1748).

aprobace.⁶⁹⁾ V ideálním případě postupoval zcela shodně důchodní s předáním kontribuce poddanské. V rámci úspor se ovšem doporučovalo, aby poddanskou kontribuci předal kontribučnímu.⁷⁰⁾ Ještě v 60. letech se tak ale nedělo vždy,⁷¹⁾ i když lze důvodně pochybovat, že by důchodní jezdil před rokem 1748 k nejvyššímu berničnímu úřadu.⁷²⁾ Každoměsíční cesty do Písku si kontribuční písař nicméně přece jen postupně ulehčoval. Nejprve se pro jeho pojiždky měla pořídit bryčka,⁷³⁾ následně si zjednával vlastního posla, což prohlašoval za méně nákladné.⁷⁴⁾

Po uplynutí dvanácti měsíců kontribuční písař přikročil k vyhotovení celoročního kontribučního účtu, jež bylo nejvlastnější náplní jeho činnosti. Základní podobu účtu určoval 4. bod IV. hlavy systemálního patentu z 6. září 1748, jehož ustanovení dále precizovaly guberniální instrukce z 4. března 1805⁷⁵⁾ a ze 17. září 1807.⁷⁶⁾ Přibyly s nimi některé nové formuláře, například sumární výtah z kontribučních knížek dokládající reálně vybrané peníze (§ 3).⁷⁷⁾ Kontribuční si ovšem již dávno předtím vedl v rámci jednotlivých měsíců pomocnou evidenci.⁷⁸⁾ V tomto smyslu

⁶⁹⁾ SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 921, kart. 17, špancedule Antonína Šimáčka z 20. prosince 1748. V daném případě byla narážka především na vydání spojená s nákladem na kvartýrující vojsko.

⁷⁰⁾ Srov. SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 48, „*Puncta neb pravidlo, podle kterého magistrát, starší obecní, též celá obec královského města Sušice neomylně se řídití a pokračovati bude*“, bod č. 20.

⁷¹⁾ V hlavním účtu za období 1. 4. 1767 – 31. 3. 1768 se v rubrice „*Pocestné outraty*“ uvádí, že „*in junio berníku městskému, kterej s extraordinarium do Písku jel a skrze přival vody 1 den délejc na cestě se zdržeti musel*“ (SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 2601, kart. 674).

⁷²⁾ Naopak máme doklady, že se připojovali ještě další – např. v srpnu 1764 byl odvozem poddanské kontribuce důchodním Šimáčkem pověřen sušický měšťan Bartoloměj Jech a současně mu byla přidána i kontribuce za statek Vatětice (SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 104).

⁷³⁾ Rozpočet na bryčku pro berního výběřčího (*Steuerkalesche*) činil 362 zl. 38 kr. a podle původního návrhu ji měli hradit kontribuční, krajský úřad ale 8. května 1821 doporučil (po svolení podkomořským úřadem) hradit polovinu z obecních peněz (SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 637).

⁷⁴⁾ Roku 1828 oznamoval sušický domkář Josef Soukup, že koná pro berního výběřčího poselskou službu s kontribucí do Písku. Za jednu cestu dostává 2 zl. 30 kr. WW (Wiener Währung), ale při rostoucích cenách potravin již nemůže vyjit. Žádá o zvýšení odměny na 4 zl. odváděné z kontribuční pokladny, což by pro kontribuenty vyšlo pořád levněji, než pokud by vozil kontribuci berní výběřčí, který za cestu do Písku inkasuje na dietách 12 zl. WW (SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 990, sign. Pol. VII II 27, 28, kart. 146). Výběřčí žichovického panství dostával od kontribucentů příspěvek na stravu pro koně (SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 636).

⁷⁵⁾ NA Praha, Cirkuláře a vyhlášky, inv. č. 2138.

⁷⁶⁾ NA Praha, Cirkuláře a vyhlášky, inv. č. 2272. Srov. Wilhelm Gerhard GOUTTA, *Fortsetzung der von Johann Roth verfassten Sammlung aller in dem Königreiche Böhme kundgemachten Verordnungen und Gesetze. Sechster Fortsetzungsband*, Prag 1808, s. 184–213.

⁷⁷⁾ Tamtéž.

⁷⁸⁾ Ve španceduli z roku 1748 se nazývá „*hand-rejstřikem*“. SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 921, kart. 17, špancedule Antonína Šimáčka z 20. prosince 1748.

nesmí mást, že zvláště v závěru 18. století kontribuční účty mnohdy sepsal městský syndik, poněvadž kontribuční úředníci velmi často pořizováni čistopisu účtu svěřovali jiným písařům. Týkalo se to i dílčích subrepartic,⁷⁹⁾ ač se jednalo o výsledek individuálního přístupu.⁸⁰⁾ Důchodní spravovanou poddanskou kontribucí nezahrnul do důchodenského účtu (výjimkou byla jen vydání z ordinaria městské obce a extraordinaria za město) a vedl o něm zvláštní kontribuční účet vesnické kontribuce. Že se vedly, víme jen díky jejich archivování při státní účtárně.

Další povinností byla správa a vyúčtovávání kontribučního obilí. O této činnosti obecně pojednával již systemální patent a přiznával kompetence kontribučnímu.⁸¹⁾ V sušickém prostředí však v prvních letech náležely správci (*Verwalter*), jenž je podepsán pod účty za vojenská léta 1786–1788.⁸²⁾ Na vojenský rok 1789 ho již zpracovával stabilně kontribuční, což vyplynulo z litery patentu z 9. června 1788 o kontribučních sýpkách.⁸³⁾ Evidoval veškerý pohyb kontribučního obilí, zanášel do kontribučních knížek poddaných všechny výpůjčky, dohlížel na prodej nadbytečného obilí a společně s vesnickými rychtáři měl jako jediný od sýpky klíč, takže zodpovídal za případné ztráty.⁸⁴⁾ Tolerovatelná ztráta (*Kastenschwendung*) následkem manipulace, při vážení či působením škůdců byla z každých 100 měric ovsa dvě a z každých 100 měric pšenice jedna měrice. Kontribuční samozřejmě také vyhotovoval účet, který se společně s kontribučním účtem zasílal prostřednictvím krajského úřadu pražské státní účtárně. Odměnou mu byl drobný deputát – z každé prodané či vrácené měrice měl provizi jeden krejcar jako tzv. spráše (*Staubgeld*). Tato podmínka se ještě objevila v instrukci o kontribučních účtech z roku 1805, její o dvě léta mladší pandán ji již vynechal.

Kromě výše vyjmenovaných obligatorních písemností kontribuční písař vyhotovoval účetní uzávěrku (likvidaci). Dělo se tak při jeho odstoupení z úřadu:⁸⁵⁾ závě-

⁷⁹⁾ Pozorujeme to kupř. u K. Vrby – za léta jeho působení (1808–1818) žádnou z dílčích repartic nepořizoval vlastní rukou (srov. SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 989, kart. 143).

⁸⁰⁾ Např. A. Prunn (kontribučním v letech 1790–1795) si psal účty sám včetně subrepartic.

⁸¹⁾ Systemální patent, hlava IV, bod 4.

⁸²⁾ Účty dochovány v NA Praha, Kontribučenské fondy, kart. 1652. Rok 1786 snad lze považovat za počátek institutu kontribučního obilního fondu v Sušici.

⁸³⁾ J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXV*, s. 173–176, č. 649. Srov. [Václav ČERNÝ], *Kontribučenské fondy obilní*, in: Okresní záložny hospodářské 1882–1932. Almanach vydaný na paměť padesátiletého jejich trvání, Praha 1932, s. 5–33.

⁸⁴⁾ NA Praha, České gubernium – všeobecná registratura, inv. č. 259, sign. 36/32/3, kart. 377; SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 637.

⁸⁵⁾ Odstupní a nástupní likvidaci nařizovalo guberniální nařízení z 30. května 1772 (J. KROPATSCHEK, *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 VI*, s. 485–486, č. 1401), dvorský dekret z 13. ledna 1775 nařizoval likvidace revidovat krajským úřadem, což ale nebylo dodržováno (SOA Plzeň, Krajský úřad Klatovy, kart. 123, list gubernia krajského úřadu z 25. ledna 1777). Opětne vedení likvidací připomnělo nařízení z 1. února 1781

rečnou účetní likvidaci přitom podepisoval nejen on, ale i nástupce a také pozemková vrchnost, která tím garantovala svou revizi.⁸⁶⁾ Jedině v této podobě se měla likvidace odeslat k revizi krajskému úřadu⁸⁷⁾ a podle nařízení z 1. února 1781 a 21. října 1783 odtud ještě guberniální účtárně.⁸⁸⁾ Výjimkou byly pouze likvidace sestavované následkem smrti kontribučního. Likvidace se však nesestavovaly jen při odchodu z úřadu a stávaly se kontrolním nástrojem aktivní kondice kontribuční pokladny – na počátku 40. let se dokonce hovoří o odevzdávání likvidace na konci každého roku.⁸⁹⁾ Antonín Šimáček zpracoval likvidaci měšťanské kontribuce za období 1. listopadu 1742 až 31. října 1744.⁹⁰⁾ Královský podkomoří nařídil v roce 1748 sestavit likvidaci, kterou by měl k dispozici sekvestor pivních várek.⁹¹⁾ Obdobně v roce 1783 předkládal kontribuční Hostreiter likvidaci za předchozí tři léta⁹²⁾ a kontribuční Prünn v lednu 1791 formou likvidace nedoplatky selské kontribuce od 1. listopadu 1790 do 31. ledna 1791.⁹³⁾

(J. BLASECK, *Auszug aller im Königreiche Böhmen bestehenden Verordnungen und Gesetze nach Johann Roths. Neunter Theil, von Schul bis Straf*, s. 558).

⁸⁶⁾ V prosinci 1756 měli závěrečnou likvidaci F. A. Polaufa přezkoumat konšelé Jan Gottfried Haas a Antonín Alexius Šimáček, ovšem přítomni měli být rovněž „předeslý kontribuční Hynek Pelikán ..., jako i nastupující kontribuční Jan Adamovský, aby věděl, k čemu přistupovat s tím obmezením, jestli se tohoto měsíce s postačitedlnou kaucí zaopatří“ (SOkA Klatovy, inv. č. 60, protokoly ze zasedání městské rady 1755–1759, fol. 95r, 95v). Na revizi závěrečné likvidace předložené v lednu 1773 F. J. Prinzem byli vybráni dva konšelé František Karel Seidl a Karel Schiffrner (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 64, protokoly ze zasedání městské rady 1770–1774, fol. 200v).

⁸⁷⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 65, protokoly ze zasedání městské rady 1774–1777, fol. 233r. Krajský úřad měl likvidace kontrolovat podle guberniálních nařízení z 27. dubna 1775 a 25. ledna 1777. Ke kontrolám likvidací srov. též B. RIEGER, *Zřízení krajské II*, s. 510, k zodpovědnosti za kontribuční pisáře a rychtáře, jejich přečiny a zpronevěry tamtéž, s. 512–513.

⁸⁸⁾ Johann Nepomuck HEMPEL-KÜRSINGER, *Alphabetisch-chronologische Übersicht der k. k. Gesetze und Verordnungen vom Jahre 1740 bis zum Jahre 1821, als Haupt-Repertorium über die theils mit höchster Genehmigung, theils unter Aufsicht der Hofstellen in 79 Bänden erschienen politischen Gesetzsammlungen. Zweyter Band C und D*, Wien 1825, s. 306–307.

⁸⁹⁾ Dne 12. července 1743 podmínila přijetí A. A. Šimáčka povinnosti skládat kromě čtyřtydenní účetní specifikace každoročně likvidaci, která se bude examinovat (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 55, protokoly ze zasedání městské rady 1738–1744, fol. 104v). Stejnou řeči hovoří špancedule z roku 1748 (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 921, kart. 17).

⁹⁰⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 989, kart. 143.

⁹¹⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 144, list podkomořího z 23. dubna 1748.

⁹²⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 67, protokoly ze zasedání městské rady 1780–1784, fol. 133.

⁹³⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 989, kart. 143.

Kontribuční správa v Sušici v letech 1789–1790

Zcela mimo intence výše popsaného stálo na přelomu let 1789 a 1790 krátké období platnosti berního a urbáriálního patentu (1. listopadu 1789 – 22. května 1790), jež přineslo podstatné změny vynětím kontribuční správy z vlivu pozemkových vrchností.⁹⁴⁾ V Sušici zanikl systém šacuňků. Na nejnižším stupni stanuli obecní rychtáři (*Gemeinderichter*), volení svobodně obyvateli příslušné katastrální obce⁹⁵⁾ a jimi placení v intervalu 10 až 24 zl.⁹⁶⁾ Ve „své“ obci tito rychtáři vybírali a evidovali kontribuci. Jednak samotným poplatníkům zaznamenávali do jejich kontribučních knížek plnění jejich měsíčních splátek, jednak zanášeli tytéž údaje do kontribuční knihy (*Grundsteuerbuch*), vedené pro celou katastrální obec. Následně odváděli kontribuci⁹⁷⁾ s předložením kontribuční knihy okresnímu bernímu výběřčímu (*Bezirkssteuereinnehmer*), zeměpanskému úředníkovi s roční mzdou 600 zl., splácenou čtvrtletně po 150 zl. V prácheňském kraji bylo ustanoveno 10 okresních berních výběřčích (sídlo toho kterého okresního výběřčího nemělo být dále než dvě míle od nejbližší katastrální obce).⁹⁸⁾ Zřízen byl i v Sušici, kde za něj vybrán Josef Ignác Moser, dosavadní správce sušického obecního hospodářství. Okresní berní výběřčí pvisovali do kontribučních knížek jednotlivým poplatníkům výši daňové povinnosti včetně výše měsíčních splátek (kontribuci tedy rozvrhovali) a kontrolovali kontribuční knihu.⁹⁹⁾ Stávající filiální krajští kasíři se proměnili na krajské berní výběřčí (*Kreissteuereinnehmer*). Na některých panstvích byli obecní

⁹⁴⁾ Patent ze 17. září 1789 (J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXV*, s. 219, č. 690, § 4).

⁹⁵⁾ J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXV*, s. 188, č. 662, § 7; k volbě obecního rychtáře tamtéž, s. 223, č. 692.

⁹⁶⁾ Dvorský dekret z 2. března 1789 (*Vollständige Sammlung aller seit dem glorreichsten Regierungsantritt Joseph des Zweyten für die k. k. Erbländer ergangenen höchsten Verordnungen und Gesetze. Neunter Theil*, Wien 1791, s. 145–148, č. 139); Joseph KROPATSCHEK, *Steuerregulierungsgeschäft nach allen seinem Theilen und Umfange, oder Instruktion für die bei dem Steuerwesen angestellte Beamte, anhaltend alle in Sachen vom Anfang bis auf gegenwärtige Zeit erflossene Generalverordnungen für gesammte k. k. Erblanden*, Wien 1790, s. 162–165; J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXV*, s. 193–194, č. 664, § 7.

⁹⁷⁾ Rozsah povinností obecních rychtářů upravoval dvorský dekret ze 6. října 1789 (výtah z něj otištěn in: J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXV*, s. 246, č. 706).

⁹⁸⁾ K pravidlu územního rozložení Kamil KROFTA – Emanuel JANOUŠEK, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949, s. 357. Okresní berní výběřčí fungovali v Blatné, Březnici, Horažďovicích, Pisku, Strakonících, Sušici, Varvažově, Vimperku, Vlachově Březí a Vodňanech. Srov. jejich soupis v SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 145; SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 601, fol. 87–96. Ke mzdě okresních berních výběřčí srov. dvorský dekret z 15. září 1789 (J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXV*, s. 217–218, č. 689; s. 243, č. 705).

⁹⁹⁾ O subrepartici kontribuce přímo do kontribučních knížek okresními berními výběřčími hovoří dvorský dekret ze 6. či 21. října 1789 (J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXV*, s. 246, č. 706); [Joseph KROPATSCHEK], *Steuerregulierungsgeschäft nach allen seinem Theilen und Umfange*,

rychtáři pověřování výběrem feudální renty a jiných dávek,¹⁰⁰⁾ naopak evidentně existovala panství, kde se institut obecních rychtářů vůbec neuvedl v život¹⁰¹⁾ a také dílčí normativy připouštěly vedení kontribučních knih kontribučními písaři.¹⁰²⁾ Starší kontribuční písaři měli předně podle původní praxe ještě vybrat říjnovou kontribuci, byť již podle nové subrepartice.¹⁰³⁾ Vzápětí stát rozhodl ponechat ve vrchnostenské správě i kontribuční obilní fondy.¹⁰⁴⁾ Ať tak či onak, perspektiva kontribučního v podzimních měsících 1789 nebyla valná a Jan František Seidl, jenž tehdy úřad v Sušici zastával, byl velmi nespokojený s novou úpravou mzdy, podle níž mu od 1. listopadu 1789 z každého účtovaného zlatého plynulo na jeho mzdu 1,5 kr. Za účetnictví kontribuce města Sušice a jeho panství tak kalkuloval celkem s 71 zl., což se mu za úmornou a nevděčnou práci zdálo málo. Přišel proto s ultimatem, že pokud mu ve shodě s obcí nebude schváleno přilepšení, rezignuje na svůj úřad s posledním říjnem.¹⁰⁵⁾ Městská rada Seidlovu žádost projednávala až 2. října, nedokázala však rozhodnout a jen ho vyzvala k trpělivosti.¹⁰⁶⁾ V daném okamžiku totiž ještě nevěděla, kdo bude zajišťovat výběr kontribuce v terénu – bylo tak nejprve třeba řešit obsazení místa obecního rychtáře (*Gemein-Richter* či *Steuer-Richter*). Poté, co kvůli nové funkci rezignoval Josef Ignác Moser na úřad správce obecního hospodářství (*Wirtschaftsverwalter*), ucházel se o něj okamžitě Seidl a neodradila ho ani vysoká kauce 700 zl.¹⁰⁷⁾ Při jeho potvrzení podkomořský úřad jen žádal vysvětlení, proč se mu na mzdě strhává 100 zl. a tyto peníze se věnují kontribučnímu výběřčímu.¹⁰⁸⁾ Za obecního rychtáře (*Steuerrichter*) byl v prosinci 1789 vybrán dosavadní radní kancelista František Würl.¹⁰⁹⁾ Dne 23. února 1790 byli potom Seidl ve funkci správce a Würl zastávající pozici berního rychtáře představeni městské obci.¹¹⁰⁾ Würl ovšem jako by vyčkával, protože na sklonku února se dotazoval magistrátu, zda už má na pozici kancelisty rezignovat, anebo vyčkat nalezení nového

oder Instruktion für die bei dem Steuerwesen angestellte Beamte, Wien 1790, s. 198–203. K dataci dekretu J. LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuce*, s. 192–193.

¹⁰⁰⁾ J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXV*, s. 256, č. 722.

¹⁰¹⁾ Srov. k tomu dvorský dekret z 20. března 1790, podle něhož se měli jejich povinnostmi pověřit rychtáři vesničtí (J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXV*, s. 257, č. 723).

¹⁰²⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 144, opis cirkuláře.

¹⁰³⁾ Tak podle instrukce podkomise tábořského kraje ze 3. října (J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXV*, s. 224, č. 694).

¹⁰⁴⁾ Dvorský dekret z 9. října 1789 (J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXV*, s. 227–228, č. 696).

¹⁰⁵⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 144, suplika Jana Františka Seidla z 11. září 1789.

¹⁰⁶⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 69, protokoly ze zasedání městské rady 1787–1790, fol. 152.

¹⁰⁷⁾ Tamtéž, fol. 159–160, 163. Seidl se následně poděkoval z funkce kontribučního 7. listopadu 1789.

¹⁰⁸⁾ Tamtéž, fol. 170, 177.

¹⁰⁹⁾ Tamtéž, fol. 162.

¹¹⁰⁾ Tamtéž, fol. 173.

kontribučního.¹¹¹⁾ Již 11. března skutečně magistrátu předložil svou rezignaci na místo kontribučního s přáním setrvat na postu kancelisty. Reprezentanti s výbo-rem tak byli znovu postaveni před otázku, koho vybrat. Dlouho neváhali a vyslovi-li jméno Antonína Prünna s podmínkou složení kauce 300 zl.¹¹²⁾ Antonín Prunn, disponující patřičným vzděláním a praxí u žichovického vrchnostenského úřadu, se již v prosinci 1789 ucházel o uprázdněné místo radního kancelisty právě po Würlovi.¹¹³⁾ Jeho kvalifikace byla uznána za dostatečnou a nic nebránilo jmenová-ní, toliko měl vyčkat, až Würl složí svou funkci, k čemuž ale nedošlo. Osud tak chtěl, aby se Prunn ujal funkce kontribučního. Brzy nato, 6. dubna 1790, vydalo gubernium nařízení, že se s účinností od 1. května 1790 obnovuje institut někdejších kontribučních úředníků.¹¹⁴⁾ Další nařízení potom určilo, že u výpočtu nákladů za kancelář a cestovné se má postupovat podle klíče platného před říjnem 1789. Stejně tak samotná mzda rozvrhovaná na poddané měla činit maximálně 30 kr. z jednoho berního osedlého.¹¹⁵⁾

Osobní předpoklady a kauce

V polovině 18. století mělo kontribuční písařství za sebou již poměrně pestrý vývoj s kontinuitou sahající nejhloběji do minulosti právě v prostředí zeměpanských měst.¹¹⁶⁾ Kontribuční správa tu namnoze nabývala značné složitosti a kladla nema-lé nároky na schopnosti uchazeče. Jejich adekvátní posouzení stejně jako uzavírání a rozvazování zaměstnaneckého poměru záviselo prakticky bezvýhradně na roz-hodnutí městské rady.¹¹⁷⁾ Dohlížejícím orgánem byla městská obec, avšak konšel-ské *conclusum* mlčky schvalovala¹¹⁸⁾ a kontribuční jí tedy býval prostě jen předsta-

¹¹¹⁾ Tamtéž, fol. 178.

¹¹²⁾ Tamtéž, fol. 179.

¹¹³⁾ Tamtéž, fol. 162.

¹¹⁴⁾ J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXV*, s. 260–262, č. 727.

¹¹⁵⁾ Tamtéž, s. 283, č. 735.

¹¹⁶⁾ Zabývám se jí na jiném místě.

¹¹⁷⁾ Dne 12. července 1743 městská rada „deferíovala“ žádosti A. A. Šimáčka o místo městského kontribučního s podmínkou, aby každému purkmistrovi skládal čtyřtýdenní účetní specifikaci a každoročně likvidaci, která se bude examínovat. K věci se pozitivně vyjádřili též obecní starší (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 55, protokoly ze zasedání městské rady 1738–1744, fol. 104v). Naopak Franz Josef Prinz se na městskou radu v létě 1769 obrátil s prohlášením, že už v úřadu nechce pokračovat (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 63, protokoly ze zasedání městské rady 1766–1770, fol. 189r).

¹¹⁸⁾ Během sledovaného období nedošlo v obsazování postu kontribučního úředníka mezi městskou radou a městskou obcí k nějakému názorovému rozkolu.

ven.¹¹⁹⁾ Stejně tak městská rada kontribučního odvolávala (s obvyklou čtvrt- až půlroční výpovědní lhůtou) či přijímala jeho rezignaci.¹²⁰⁾ Nadřízenou instancí v personálních otázkách byl krajský úřad (viz níže) a královský podkomoří – ten vedle toho, že ještě těsně před polovinou 19. století vyžadoval potvrzovat nově zvoleného úředníka,¹²¹⁾ byl také instancí, k níž se mohl dotýčný kontribuční odvolat, cítil-li se poškozený a ukřivděný.¹²²⁾ Posuzování odborné způsobilosti ovšem zůstávalo mimo podkomořský rámec a dohlížely na ni krajské úřady.

Vrátíme-li se k otázce samotného výběru vhodného uchazeče, nepostupovalo se před polovinou 18. století veřejným publikováním záměru obsadit dotýčný byrokratický post, nýbrž výběrem z průběžně přicházející poptávky,¹²³⁾ závislé zcela evidentně na neformálním šíření informací. Kvalitních uchazečů nebylo mnoho, takže městská rada takové zájemce vedla v patrnosti. Záleželo tedy na schopnosti být v pravou chvíli na pravém místě.¹²⁴⁾ Jestliže v roce 1764 byl uchazeč o post jediný, sešli se v roce 1767 hned tři.¹²⁵⁾ Nejprve se vyslovil blíže neznámý Josef František Meisner, jemuž dala městská rada povinnost složit kauci 400 zl. Konšel Angelis se nabídl, že se v případě Meisnerova nezájmu kontribuční služby ujme

¹¹⁹⁾ Dne 29. července 1737 purkmistr v reakci na zájem Melichara Grubera o práci v městských službách uvedl, že „*jemuž suplikantu od strany vzácného magistrátu se officium kontribučního písařství conferuje, nic však méně toto magistrátní mínění se pánům starším obecním a obci přednese*“ (SOKA Klatovy, inv. č. 110, manuál purkmistrovského úřadu 1732–1738, fol. 183r). Dne 12. října 1753 byl městské obci představen I. V. Pelikán (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 59, protokoly ze zasedání městské rady 1752–1755, fol. 60r).

¹²⁰⁾ Dne 2. října 1752 městská rada přijala rezignaci A. A. Šimáčka s pololetní výpovědní lhůtou dle jeho špancedule (uložena v SOKA Klatovy, AM Sušice, inv. č. 921, kart. 17), fungoval však ve své funkci ještě bezmála rok (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 58, protokoly ze zasedání městské rady 1748–1752, fol. 239r). Jan F. König v roce 1777 mluvil o obvyklé půlroční výpovědní lhůtě (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 65, protokoly ze zasedání městské rady 1774–1777, fol. 235r).

¹²¹⁾ SOKA Klatovy, AMS, sign. Pub 3/66, kart. 182, list podkomořského z 31. října 1837.

¹²²⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 63, protokoly ze zasedání městské rady 1766–1770, fol. 32r (rok 1767).

¹²³⁾ Dne 29. července 1737 Melichar Gruber suplikoval, „*aby na něj, když by totížto nějaká služba při městě vacirovala, dle jemu daného dekretu se reflexí nesla*“ (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 110, manuál purkmistrovského úřadu 1732–1738, fol. 183r).

¹²⁴⁾ Když byl v městské radě dne 27. září 1770 čten podkomořský missiv o jmenování kontribučního Franze Josefa Prinze 12. konšelem, ihned se o místo přihlásil Josef Huttary (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 63, radní protokol 1766–1770, fol. 258r).

¹²⁵⁾ Vedle nakonec vítězného Jana Adamovského (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 63, protokoly ze zasedání městské rady 1766–1770, fol. 13r, 16v) se prosazoval Jan Václav Huttary (tamtéž, fol. 19r) a v lednu 1767 furýr thürheimovského regimentu Josef Blecha (tamtéž, fol. 20v).

a zbaví se konšelství.¹²⁶⁾ Vzápětí se ale kandidatura obou stala bezpředmětnou a dlouhodobě neuspěl ani „mladý“ Jan Adamovský, jenž si v úřadu kontribučního v letech 1756–1761 nevedl právě nejpřesvědčivěji. Krajský hejtman dovolil jeho služeb využít toliko na půl roku. Nakonec to nebylo nutné, Adamovský již 27. listopadu 1767 předával účetní likvidaci Franzi Josefu Prinzovi,¹²⁷⁾ jenž se následně představil obci.¹²⁸⁾

Stát byl v této době při výběru více méně pasivním účastníkem. V systematickém patentu na městské rady pouze apeloval vybírat „v počtech zběhlé, dobře zachovalé a dostatečnou kaucí mající lidi“,¹²⁹⁾ posléze ovšem začal vyvíjet cílené úsilí vedoucí k omezování moci městských rad. V roce 1750 určil, že kontribuční nesmí být členem městské rady a požadoval vybírat z řad měšťanstva dvě osoby.¹³⁰⁾ Dikce této normy nedovolovala příliš manévrovat a v sušickém prostředí byla až na výjimky respektována, i když rychlost provedení nemusela být nijak závažná.¹³¹⁾ Méně striktně se nakládalo s dvorským dekretem z 1. dubna 1752, jenž určil, aby kontribučního napříště vybírala městská obec, nikoliv magistrát.¹³²⁾ Obec se povětšinou spokojila s formálním přístupem a ponechávala dále volnou ruku městské radě, jejíhož kandidáta nejčastěji jen pasivně schválila.¹³³⁾ Přijetí a odvolávání

¹²⁶⁾ Pro 23. září 1767 SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 63, protokoly ze zasedání městské rady 1766–1770, fol. 69r, 69v.

¹²⁷⁾ Tamtéž, fol. 78r, 78v, 81v, 84r.

¹²⁸⁾ Tamtéž, fol. 87r.

¹²⁹⁾ Systemální patent, hlava IV, bod 3.

¹³⁰⁾ „Die städtische Kontributionsannahme soll durch keine im Rathe die Stimme führende Person verrichtet, sondern durch zween angesehene beeidigte Männer besorget ...“ Tak Joseph KROPATSCHKEK, *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 I*, Wien 1786, s. 194, č. 106.

¹³¹⁾ Impulzem městské radě pro hledání náhradníka za kontribučního Franze Josefa Prinze se stal podkomořský missiv, jímž byl Prinz ustaven 12. konšelem. V městské radě byl čten 27. září 1770 (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 63, protokoly ze zasedání městské rady 1766–1770, fol. 257r), ovšem Prinz ještě uzavíral kontribuční účet za rok 1772, čímž přetahoval o dva roky. Kontribuční Jan František Seidl se stal konšelem a obec z tohoto důvodu 9. srpna 1779 požádala městskou radu o nového kontribučního. Konšel ale upozornili, že až do konce dubna následujícího roku nejde vypracovat účetní likvidaci (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 66, protokoly ze zasedání městské rady 1777–1780, fol. 135).

¹³²⁾ „Die zu Besorgung des städtischen Kontributionswesens anzustellende Beamte und wohl verhaltene Männer sollen in Zukunft nicht von dem Magistrate, sondern von der gesammten Bürgerschaft erwählet, und dem Kreisamte vorgestellet werden.“ Tak J. KROPATSCHKEK, *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze I*, s. 354, č. 181.

¹³³⁾ Poté, co v listopadu 1756 oznámil rezignaci F. A. Polauf, vyzvala městská obec městskou radu vybrat někoho, kdo bude s to uhradit kauci. Pozornost magistrátu ulpěla na Janu Adamovském, jehož otec disponoval kapitálem umožňujícím úhradu kauce (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 60, radní protokol 1755–1759, fol. 91v). Na 22. ledna 1777 svolala městská rada obec,

včetně všech náležitostí tudíž stále zůstávalo v gesci městské rady. Stát neprestal zdůrazňovat, že výběr kontribučního je obecně právem pozemkových vrchností, avšak požadoval kvalitní a bezúhonné adepty a varoval, že opačné případy bude připraven potírat, stejně jako liknavé obsazování úřadu.¹³⁴⁾ Po správních změnách v souvislosti s regulací magistrátů se při výběru berních výběřčích objevuje volební pravomoc výboru kontribuentů (*Ausschuss der Kontribuenten*), ale v daném kontextu šlo prakticky o jiné pojmenování městské obce,¹³⁵⁾ jejíž politický vliv byl od 90. let 18. století vytěšňován.¹³⁶⁾ Formou transparentního konkurzu se postupovalo poprvé až v roce 1843. Vyplýval z ojedinělé situace, kdy byl od 1. listopadu 1837 (stávající výběřčí František Angelis nemohl pokračovat) ustanoven podkomořím jako substitut jeho účetní Karel Skuček. Podmínka vypsání konkurzu do konce ledna 1838 nemohla být splněna a možné to bylo až v květnu 1843 po penzionování Skučkova předchůdce Františka Angelise.¹³⁷⁾ Magistrát vydal edikt, kde vyjmenoval všechny požadované vlastnosti hledaného daňového výběřčího: zkušenost v úřednických činnostech, bezúhonnost, znalost obou zemských jazyků, složené zkoušky z účetnictví, resp. z daňové agendy a výkaz o složení kauce 1000 zl. CM (konvenční měny). O místo se ucházeli kromě Skučka ještě Josef Bečka (berní výběřčí v Berouně), Josef Doubek (vrchnostenský písař ve Vlachově Březi), František Kuchynka (správce v Nemilkově) a Augustín Janda (*raitoffizier* v Sušici). Neformálně se přihlíželo i k délce a kvalitě aktivní služby pro město a s tímto kalkuloval především Janda, jenž nemohl doložit složení požadovaných

kteřá souhlasila odvolat kontribučního písaře J. F. Königa a na jeho místo dosadit J. F. Seidla, složí-li kauci 300 zl (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 65, protokoly ze zasedání městské rady 1774–1777, fol. 226v–227r). Když se v roce 1779 stávající kontribuční J. F. Seidl stal konšelem, požádala městská obec 9. srpna 1779 městskou radu o nového kontribučního. Konšelé ale upozornili, že až do konce dubna následujícího roku nejde vypracovat účetní likvidaci (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 66, protokoly ze zasedání městské rady 1777–1780, fol. 135). Skutečně, dne 23. února 1780 oslovila městská rada shromážděnou obec, aby zvolila nového kontribučního. Ta s podmínkou složení kauce 400 zl. přislíbila vystavit jmenovací dekret J. G. Hostreiterovi (tamtéž, fol. 169). Dne 29. března 1790 byl obci představen Antonín Prünn (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 69, protokoly ze zasedání městské rady 1787–1790, fol. 182).

¹³⁴⁾ SOA Třeboň, Krajský úřad Pácheň, kart. 112, generálie z května 1777; SOA Plzeň, Krajský úřad Klatovy, kart. 123, list gubernia krajskému úřadu z 25. ledna 1777.

¹³⁵⁾ Tato formulace byla použita v dekretu královského podkomořního z 31. října 1837 (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 1009, sign. Pub 3/116, kart. 182).

¹³⁶⁾ Je tu na mysli především omezování volební pravomoci měšťanských výborů na volbu magistrátních radů, srov. J. ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský*, s. 125–126.

¹³⁷⁾ Magistrát v této věci korespondoval se zemským podkomořským úřadem (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 1009, sign. Pub 3/66; 3/116, kart. 182). Že Skuček byl opravdu titulován jako substituující daňový výběřčí, dosvědčuje např. NA Praha, České gubernium – všeobecná registratura, inv. č. 259, kart. 377.

zkoušek. Skuček mohl naproti tomu doložit vše¹³⁸⁾ a místo mu bylo počátkem srpna 1843 přiznáno se čtvrtletní výpovědní lhůtou a podmínkou složit kauci do osmi týdnů.¹³⁹⁾

Výše formulovaný výčet podmínek ovšem měl svůj dlouhý a plynulý předobraz. Obtížně měřitelným kritériem, které ovšem při obsazování úřednických funkcí mělo vždy obecnou platnost, byla bezúhonnost, zachovalost a svědomitost. Kontribuční úředník se k těmto vlastnostem zavazoval přísahou, která byla v ideálním případě určena městské radě,¹⁴⁰⁾ po roce 1748 také krajskému hejtmanovi.¹⁴¹⁾ Často však nesložil ani jednu. Z kontribučních působících v letech 1756–1762 nesložil ani jeden přísahu na krajském úřadě a Jan Adamovský dokonce ani před městskou radou, což zdůvodňoval tím, že již přísahal jako městský rychtář.¹⁴²⁾ Konečně, na dodržování skládání přísah krajským hejtmanům kladlo důraz gubernium nepřilíš úspěšně ještě roku 1777.¹⁴³⁾

Nejobektivněji mohli konšelé vlastnosti uchazeče posoudit, znali-li ho osobně. Není proto divu, že právě uchazeči domácího původu byli upřednostňováni.¹⁴⁴⁾ Za léta 1740–1850 z 19 kontribučních písařů pouze čtyři nepocházeli ze Sušice a pobývali v ní v okamžik jmenování méně než dvě léta.¹⁴⁵⁾ Místní rodáci mnohdy působili několik let mimo město na nejrůznějších postech ve státní či vrchnostenské správě, takže měli i náležitou kvalifikaci. Cizí zájemci museli nejprve ve městě nabýt měšťanské právo, což byla dlouhou dobu základní a určující podmínka.¹⁴⁶⁾ Získání měšťanského práva nemělo jen právní význam. Souvisel s ním totiž ještě další

¹³⁸⁾ SOkA Klatovy, inv. č. 1009, AMS, sign. Pub 3/116, karton č. 182, přihláška K. Skučka z 14. července 1843.

¹³⁹⁾ Tamtéž.

¹⁴⁰⁾ Dne 6. října 1753 skládal přísahu I. V. Pelikán (SOkA Klatovy, inv. č. 114, manuál purkmistrovského úřadu 1753–1755, fol. 25v).

¹⁴¹⁾ Text přísahy je zařazen jako příloha č. VI k systemálnímu patentu.

¹⁴²⁾ SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 102.

¹⁴³⁾ SOA Plzeň, Krajský úřad Klatovy, kart. 123, list gubernia krajskému úřadu z 25. ledna 1777.

¹⁴⁴⁾ V lednu 1767 se vysvětlilo Josefu Blechovi, furýru thürheimovského regimentu, ucházejícímu se o místo sušického kontribučního písaře, že v tomto ohledu výslovně „domáci synkové přednost mají“ (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 63, protokoly ze zasedání městské rady 1766–1770, fol. 20v). V březnu 1784 byl za kontribučního přijat Jan Chlistovský, protože „zdejší synek jest a vždy se dobře choval“ (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 67, protokoly ze zasedání městské rady 1780–1784, fol. 185).

¹⁴⁵⁾ I. V. Pelikán, J. G. Hostreiter, K. Vrba a K. Skuček. Je ovšem třeba dodat, že K. Skuček byl dosazen za kontribučního *ex officio* z vůle podkomořského úřadu.

¹⁴⁶⁾ J. G. Hostreiterovi odmítla městská rada dne 24. července 1779 udělit místo kontribučního proto, že neměl v Sušici měšťanské právo. Hostreiter o něj proto obratem zažádal (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 66, protokoly ze zasedání městské rady 1777–1780, fol. 131). Podle všeho mluvil výlučně německy, protože zápisy v jinak českém radním protokolu se v souvislosti s jeho osobou vždy vedly v němčině.

limitující faktor hmotného charakteru: významně se přihlíželo k tomu, aby kandidát mohl co nejdříve po nástupu do úřadu složit kauci, tzn. částku, která fungovala jako záruka pro případ defraudace. Městská obec schopností složit kauci kandidaturu dokonce přímo podmiňovala.¹⁴⁷⁾

Praxi kaucí zavedl stát pro úředníky manipulující s hotovými penězi a pozvolna ji recipovaly pozemkové vrchnosti pro svůj úřednický aparát. Do prostředí venkovských měst se infiltrovala počátkem 18. století prostřednictvím výběrčích akcí a hospodářských správců (důchodních),¹⁴⁸⁾ od nichž již vedla přímá cesta ke kontribučním úředníkům. Kauce se poté prosadila i jinde, například u sládků. Účel byl jednoznačný: „*Kdyby dnes neb zejtra nějaký rest po složených počtech neb liquidati, který by se zopovídati nemohl, buď od slavn. magistrátu neb vysoce váž. gubernial. buchhalterie k dosazení vykázan byl, že my takový beze vsí vejminky do oné berničné kasy z vlastního měšce zaplatiti se vížeme, ku kterémušto konci taky slav. magistrát moc a vůli má oného pole Zákupského se držeti a což taky dle předpisu v protivním spůsobu odprodati.*“¹⁴⁹⁾ Jménem kauce se ideálně deponovaly hotové peníze, pojištěné na vlastním domě či jiných nemovitostech.¹⁵⁰⁾ Mnohdy se zajišťovalo přímo

¹⁴⁷⁾ „... respectu kontribučního ale se důvěruje, že vzácný magistrát takového vyvolí, který by kauci složit mohl“ (SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 60, protokoly ze zasedání městské rady 1755–1759, fol. 91v). Velmi dobře lze význam kauce přiblížit na situaci vzniklé po rezignaci kontribučního Jana Chlistovského v listopadu 1788. Magistrát připomněl vyhotovení účetní likvidace a uložil městské obci obstarat nového kontribučního (tamtéž, inv. č. 69, protokoly ze zasedání městské rady 1787–1790, fol. 81). Obec nebyla názorově jednotná. Část se přikláněla k Josefu Sieberovi z Písku, jenž se ucházel předtím o místo magistrátního protokolisty, část upřednostňovala sušického koňšela Jana Aloise Itze, jenž měl majetkové kapacity na složení kauce (tamtéž, fol. 85). Počátkem prosince v měšťanstvu měla převahu Sieberova kandidatura a kvůli tomu byl odmítnut další uchazeč Sebastian Netwall (tamtéž, fol. 90), ovšem kauce 600 zl. byla nad jeho síly (tamtéž, fol. 88–89). Měšťanstvo se vzápětí vyslovilo pro bývalého kontribučního J. F. Seidla, jehož za stejných podmínek magistrát přijal dne 20. prosince 1788 (tamtéž, fol. 92). Jmenovat by pochopitelně šlo i další případy.

¹⁴⁸⁾ Kauce důchodního (kasíře) Václava Jana Angelise se knihovala v červenci 1770 (SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 63, protokoly ze zasedání městské rady 1766–1770, fol. 237r).

¹⁴⁹⁾ Kauce Jana Chlistovského z 5. března 1784 (SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 259, kniha smluv trhových 1780–1787, pag. 374–375).

¹⁵⁰⁾ A. A. Šimáček 27. srpna 1743 složil kauci 300 zl., zajištěných na svém domě a pozemku (SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 274, kniha dlužních úpisů a trhových smluv 1698–1770, pag. 370–371; tamtéž, inv. č. 2586, kart. 672, účetní přílohy za rok 1751); F. J. Polauf 20. června 1765 na svém domě čp. 82/I (tamtéž, inv. č. 274, kniha dlužních úpisů a trhových smluv 1698–1770, pag. 607); J. F. Seidl 21. prosince 1788 složil jako kauci svého úřadu hotově 600 zl. a zastavil svůj dvůr (tamtéž, inv. č. 276, kniha dlužních úpisů 1785–1804, pag. 142–144).

nemovitým majetkem.¹⁵¹⁾ Pokud nestačil vlastní, zaručili se nejbližší příbuzní¹⁵²⁾ či výjimečně dokonce i známí.¹⁵³⁾ Vlastní lhůta složení kauce nebyla přímo stanovena, ideálně se tak mělo stát před nástupem do funkce.¹⁵⁴⁾ Mnohdy mezi ním a úhradou kauce uplynul i rok.¹⁵⁵⁾

Pro stanovení výše kauce neplatila pevná pravidla, za sledované období jsme však svědky pozvolného nárůstu. Vedle klesající hodnoty peněz v tom lze vytušit i reflexi rostoucí důležitosti kontribuční agendy. Nejčastěji kauce činila 300 zl. (1743, 1765, 1777), ale jsou zprávy i o 200 zl. (1761). Od 80. let rychle stoupala: roku 1780 představovala celkem 400 zl., roku 1784 a 1788 již 600 zl., poté nastal roku 1790 propad znovu na 300 zl., o pět let nato dosáhla 500 zl.¹⁵⁶⁾ V roce 1808, kdy činila 1000 zl.,¹⁵⁷⁾ se pohybuje již nedlouho před státním bankrotem. Dne 20. listopadu 1820 František Angelis složil kauci 1000 zl. WW¹⁵⁸⁾ a částkou 1000 zl. CM se roku 1843 zavázal poslední kontribuční Karel Skuček.¹⁵⁹⁾ V každém případě se požadovaly sumy, jejichž postrádání již bylo nad možností středních vrstev, a v tomto smyslu se tak kontribučními úředníky jmenovali jedinci s patřičnou pla-

¹⁵¹⁾ Kauce A. A. Šimáčka byla pojištěna v srpnu 1743 nemovitostmi v ceně 300 zl. (SOkA Klatovy, inv. č. 274, kniha dlužních úpisů a trhových smluv 1698–1770, pag. 270–271); kauce F. A. Schmidta v září 1761 (tamtéž, pag. 559–560); kauce Jana Chlistovského dne 5. března 1784 polem a loukou v hodnotě 600 zl. (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 259, kniha smluv trhových 1780–1787, pag. 374–375).

¹⁵²⁾ Jan Adamovský skládal kauci 250 zl. v roce 1756 s pomocí svého otce (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 60, protokoly ze zasedání městské rady 1755–1759, fol. 95r, 96r). Za svého syna Jana Františka se 24. ledna 1777 kaucí za 300 zl. zaručil svými dvěma polnostmi otec Antonín Josef Seidl (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 258, kniha smluv trhových 1765–1780, pag. 738–740). Kauci ve výši 400 zl. pro svého zetě J. G. Hostreitera zapsal na své pozemky při městě dne 28. února 1780 Matěj Hüber (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 259, kniha smluv trhových 1780–1787, pag. 11–13). Srov. ještě kauci F. A. Schmidta v září 1761, kterou ručil svým domem čp. 89/I jeho tchán Antonín Polín (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 274, kniha dlužních úpisů a trhových smluv 1698–1770, pag. 559–560).

¹⁵³⁾ K. Skuček složil z vlastní kapsy 400 zl. CM, zbývajících 600 zl. CM potom kryla s odvoláním na Skučkovu spolehlivost a svědomitost Marie Planerová z pohledávky vážnoucí na domě čp. 3/I v Sušici. SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 280, kniha dlužních úpisů 1841–1848, pag. 345–346.

¹⁵⁴⁾ „*Dále prosejí [zástupci městské obce], aby kontribuční dříve nežli ambtirovatí začne, cauti složil*“ (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 64, protokoly ze zasedání městské rady 1770–1774, fol. 184r).

¹⁵⁵⁾ J. F. König převzal agendu k 1. listopadu 1775, avšak kauci složil až v září 1776 (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 65, protokoly ze zasedání městské rady 1774–1777, fol. 195).

¹⁵⁶⁾ Kauce V. Christiana v říjnu 1795 (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 276, kniha dlužních úpisů 1785–1804, pag. 547–549).

¹⁵⁷⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 145, protokol z 24. května 1808.

¹⁵⁸⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 278, kniha dlužních úpisů 1819–1828, pag. 269–270. Obligace byla rovnou pojata jako jmenovací dekret.

¹⁵⁹⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 280, kniha dlužních úpisů 1841–1848, pag. 345–346.

tební potenci. Svou výší se kauce kontribučních pohybovaly ve stejných intencích jako kauce důchodního.¹⁶⁰⁾

Neméně podstatným kritériem výběru byla pochopitelně určitá zběhlost v písařských aktivitách a účetnictví. V zásadě až do konce 18. století se kladl hlavní důraz na doložení praxe, takže se magistrátu předkládaly doklady a vysvědčení o úspěšném působení na nejrůznějších byrokratických postech státního (výběrčí cla, fähnrich v armádě) i vrchnostenského (písaři, správci) charakteru, potvrzené příslušnými zaměstnavateli. Přijetí do jakýchkoli kancelářských služeb sice bylo logicky podmíněno teoretickými znalostmi nabytými studiem vyššího typu školy, mnoho se toho o něm však ani na lokálním materiálu nepodařilo zjistit. Navíc doložit vzdělání nebylo povinné ani na samém sklonku první poloviny 19. století, ještě v roce 1843 v tomto případě stačilo předložit doklad o složení zkoušek z účetnictví a daňové teorie. Není potom nelogické, že stát měl zájem teoretické kompetence kontribučních ověřovat. Když gubernium v roce 1768 zaslalo krajským hejtmanům elaborát týkající se zlepšení kontribuční agendy s žádostí o dobrozdání, uvedl prácheňský krajský hejtman, že se často setkává s nešvarem, kdy nově nastoupivší kontribuční písař nereflektuje lokální odlišnosti a z pohodlnosti subpartuje výlučně jen podle udání rychtářů, přísežných, myslivců či drábů. Výsledek je ten, že pro ně, jejich známé a příbuzné bývá kontribuce snížena na úkor jiných. Hejtman těmto nešvarům předcházet tím, že uchazeče o kontribuční účetnictví prozkoušel ze znalostí všech normativů a teprve když zjistil, že jsou kompetentní, vzal je pod přísahu.¹⁶¹⁾ Povinnost přísahy je zmiňována i později.¹⁶²⁾ Počínaje rokem 1774 se na základě patentu Marie Terezie z 28. října 1773 museli kontribuční úředníci stejně jako ostatní vrchnostenští úředníci podrobit imatrikulaci u vlastenecko-hospodářské společnosti – zařazení byli do 6. třídy s taxou 2 zl. 3 kr.¹⁶³⁾ Bez imatrikulace neměli být vrchnostmi přijímáni, což bylo opakováno s účinností od 1. května 1789.¹⁶⁴⁾ Imatrikulaci však mohli mít i z jiných tříd, pokud před nástupem do funkce kontribučního zastávali nějakou jinou úřednickou funkci.¹⁶⁵⁾ V rámci prevence

¹⁶⁰⁾ V roce 1783 skládal nastupující správce Josef Ignác Moser 500 zl. (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 67, protokoly ze zasedání městské rady 1780–1784, fol. 134), v roce 1789 nastupující J. F. Seidl 700 zl. (tamtéž, inv. č. 69, protokoly ze zasedání městské rady 1787–1790, fol. 158–159). Seidl následně 7. listopadu 1789 na funkci kontribučního rezignoval.

¹⁶¹⁾ SOA Treboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 105, nota gubernia z 18. srpna 1768.

¹⁶²⁾ Dobříšský patent z 24. května 1771 opětně připomínal krajským hejtmanům dosáhnout služební přísahy kontribučních úředníků (J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXIV*, s. 437).

¹⁶³⁾ Srov. znění příslušného patentu v SOA Plzeň, Krajský úřad Klatovy, kart. 87.

¹⁶⁴⁾ B. RIEGER, *Zřízení krajské II*, s. 509; František LOM, *Vývoj zemědělství a zemědělského vzdělání v Čechách*, Sborník Vysoké školy zemědělské 1957, s. 61–62.

¹⁶⁵⁾ Všeobecnou povinnost hospodářských úředníků imatrikulovat se nařídila Marie Terezie dekretem z 28. října 1773. Jan Chlistovský se imatrikuloval ještě téhož roku 1773 (byl zařazen do 5. třídy), J. F. Seidl roku 1774 pod č. 549 (byv zařazen do 10. třídy). Srov. opisy imatrikulací

zpronevěry se neměli kontribuční pouštět do pachtů či obchodovat.¹⁶⁶⁾ Ve 30. letech 19. století stál stále zdůrazňoval, že vrchnostem do volby výběřčího nevstupuje, avšak nově přijatý úředník se musel do osmi dnů představit u krajského úřadu, přičemž pokud nedoložil svou bezúhonnost, znalosti v oboru, anebo neměl složenou služební přísahu do rukou krajského hejtmána, nemusel být potvrzen.¹⁶⁷⁾

Mzda

Finanční odměňování kontribučních úředníků prodělalo svůj vývoj. Základem jejich mzdy byl dlouhou dobu poměrný podíl na vybraném ordinariu, tzn. že byli placeni z prostředků daňových poplatníků (kontribuentů). Teprve po napoleonských válkách, když silily hlasy volající po hmotném polepšení berních výběřčích, byla mzda navýšena o příspěvek z obecního důchodu.

Na počátku vlády Marie Terezie sušický kontribuční úředník odvozoval výši mzdy poměrem z částky, kterou vyúčtoval. Jednalo se o způsob obecně užívaný již na samém začátku 18. století.¹⁶⁸⁾ Podle dochovaných kontribučních účtů městské kontribuce z let 1744 a 1746–1747 se počítalo s 1,5 kr. z každého účtovaného zlatého (jedno jestli daně či bonifikace), takže roční mzda oscilovala od 62 zl. 9 kr. do 85 zl. 40 kr. Naproti tomu repartiční knihy na vojenská léta 1735–1738, jež sloužily jako interní pomůcky k rozvržení kontribuce, počítaly za vedení měšťanské kontribuce mzdu v pevné výši 60 zl. ročně, od vojenského roku 1739 do konce roku 1748 potom 40 zl. Zřejmě podle identického klíče inkasoval z poddanské kontribuce důchodní (doklady ale chybějí).

S vydáním systemálního patentu pro Čechy z 6. září 1748 se situace změnila: patent stanovil, aby kontribuční pobíral z každého berního osedlého 15 kr. s eventuálním polepšením o kancelářská vydání a diety, a pokud spravoval též kontribuční sýpku, ještě o správné 1,5 kr. z každého prodaného či vydaného korce obilí.¹⁶⁹⁾

ních fasí in: SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 2620, kart. 677 (účty za rok 1787) a NA Praha, Vlastenecko-hospodářská společnost, kn. 30 (imatrikulační zápis o Janu Františku Seidlovi).

¹⁶⁶⁾ B. RIEGER, *Zřízení krajské II*, s. 515.

¹⁶⁷⁾ F. J. SCHOPF, *Die Grundsteuer und die Gebäudesteuer nach dem stabilen Kataster sowie die Gewerbesteuer in ihren gesetzlichen Vorschriften*, Graz 1846, s. 5–7 (s odvoláním na normy platné pro rakouské země). Např. v roce 1828 ukládal kašperskohorskému výběřčímu krajský komisař při odbývané inspekci, aby si do šesti týdnů zajistil složení zkoušky z daňové teorie (SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 745).

¹⁶⁸⁾ Na rychmburském panství v hospodářské instrukci z roku 1703 byla stanovena mzda kontribučního účetního (*Kontributionsraitungsführer*) na 1 kr. z každého zlatého (J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXIX*, s. 368, č. 186).

¹⁶⁹⁾ Systemální patent, hlava IV, bod 4 (srov. J. LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuce*, s. 185).

Takto nastavená sazba srazila mzdy kontribučních velmi citelně. V případě sušické městské kontribuce se mzda kontribučnímu vešla do 50 zl. Právě s touto částkou se počítalo ve španceduli z roku 1748¹⁷⁰⁾ a reparticích na vojenská léta 1749–1750.¹⁷¹⁾ Tato částka ovšem byla strukturována: vlastní mzda se počítala sazbou 30 kr. z jednoho berního osedlého, což znamenalo 18 zl. (z 35 63/64 berního osedlého),¹⁷²⁾ později 20 zl. 23 kr. (z 40 49/64 berního osedlého). Druhou složkou bylo cestovné, které zpravidla převyšovalo mzdu. Mělo však kompenzační charakter, neboť z části krylo výdaje, které úředník s cestou měl – cestu sice zajistila obecní bryčka (kočár) a poddanská příprěž, úředník však musel poddanému dodat obrok pro koně. Konečně třetí složkou byly výlohy na kancelářské potřeby v pevné výši 6 zl.

Od začátku 60. let se paušál 50 zl. posouval směrem nahoru, dozvídáme se o 64 zl. či dokonce o 80 zl.¹⁷³⁾ Od vojenského roku 1764 se ustálilo 20 zl. 30 kr. mzdy, 6 zl. kancelářských útrat a 35 zl. 54 kr. „na pojižd'ky“.¹⁷⁴⁾ Hovoříme přitom jen o kontribuci z města, další mzda v této době plynula z vesnic. Její výši známe až k roku 1784, kdy činila 10 zl. 30 kr.¹⁷⁵⁾ Sušický kontribuční si tak přišel v letech 1748–1789 k částce pohybující se kolem 100 zl. ročně,¹⁷⁶⁾ hrazené kompletně daňovými poplatníky (doklady o úhradě diet z městského důchodu jsou nečetné).¹⁷⁷⁾ Tím se přiblížil mzdě městského syndika se 108 zl. ročně, který ovšem navíc ještě inkasoval deputáty v naturáliích. Některým kontribučním na Prácheňsku částka evidentně nestačila a vypomáhali si ilegálně: zneužívali své pozice a při proplácení

¹⁷⁰⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 921, kart. 17, špancedule A. Šimáčka z 20. prosince 1748.

¹⁷¹⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 236, kniha repartic 1741–1750.

¹⁷²⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 2590, kart. 674, kontribuční účet za vojenský rok 1756. Výše osedlosti je převzata rovněž z kontribučního účtu.

¹⁷³⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 237, kniha repartic 1750–1762, fol. 75v; inv. č. 238, kniha repartic 1762–1770, fol. 17v–18r.

¹⁷⁴⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 2598, kart. 674, kontribuční účet na rok 1764. Pro následující vojenský rok 1765 srov. tamtéž, inv. č. 238, kniha repartic 1762–1770, fol. 50r.

¹⁷⁵⁾ NA Praha, Apelační a vrchní trestní soud, inv. č. 1655, kart. 56, dotazník z 20. března 1784. V první polovině vojenského roku 1789 se počítalo z 22 49/64 berního osedlého celkem 5 zl. 41,5 kr., tzn. sazbu 30 kr. z jednoho berního osedlého a za celý rok základní mzdu 11 zl. 23 kr.

¹⁷⁶⁾ Jestliže z vesnic to bylo 30–40 zl., potom z města lze počítat s 60–70 zl. Správnost této úvahy potvrzuje výrok magistrátu z roku 1777: nemožnost oddělení správy poddanské kontribuce od měšťanské tehdy zdůvodňoval tím, že si nyní za svou nelehkou práci kontribuční přijde ročně na cca 100 zl. a zamýšleným oddělením by si vydělal již úplný pakatel (SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 111).

¹⁷⁷⁾ V důchodenském účtu za období 1. 4. 1767 – 31. 3. 1768 je pro kontribučního účtována cestovní dieta.

pronajatých materiálních dodávek si jménem „platebního groše“ (*Zahlgroschen*) přiřázeli 3 kr. z každého zlatého. Gubernium to pochopitelně přísně zapovídalo.¹⁷⁸⁾

Berní a urbaniální reforma Josefa II. způsobila změnu a kontribučnímu písaři zůstala jen správa kontribučních obilních fondů, zatímco vlastní správa připadla obecním rychtářům a okresním berním výběřčím. Počínaje 1. listopadem 1789 reformou ustanovení berní úředníci pobírali plat podle sazby 1,5 kr. z každého zlatého účtovaných daní (bylo v tom zahrnuto již i cestovné a kancelářská vydání),¹⁷⁹⁾ což pro sušického kontribučního Seidla znamenalo 71 zl. a částku natolik podhodnocenou, že pod pohrůžkou složení úřadu požadoval přilepšení z městského důchodu.¹⁸⁰⁾ V průběhu roku 1790 byl ale v plné míře obnoven původní systém a za druhou polovinu vojenského roku 1790 se mzda znovu počítala podle berní osedlosti.¹⁸¹⁾ O jejím rozvrhování byl počínaje rokem 1791 lepší přehled, protože se náklady na kontribučního zaznamenávaly v předtištěných subreparticích samostatně v rubrice *Extra-Ausgaben* mimo vlastní vyměřenou pozemkovou a domovní daň.¹⁸²⁾ Po rezignaci na berní osedlost se výše mzdy kontribučního neměnila. S narůstající inflací a drahotou se ovšem nominálně nehybné částky znehodnocovaly. Kontribuční Vrba na to upozornil opakovaným složením funkce, magistrát ho však vždy dokázal přesvědčit o stažení rezignace příslibem, že se situace zlepší. V březnu 1811 (doslova několik dní před finančním bankrotem) Vrba po své předchozí nevyšlyšené ústní žádosti s argumentem, že jeho čistý plat činí se započtením konškrupční agendy a vedení kostelních účtů 182 zl., což při stávající drahotě sotva stačí na obstarání svíček, papíru a dalších nezbytností k vedení účtů, složil k 1. dubnu 1811 funkci s běžící čtvrtletní výpovědní lhůtou.¹⁸³⁾ To ještě netušil, že s vydáním Wallisova patentu dojde k úpravě. Do 15. března 1811 včetně se mzda ještě počítala v bankocetlích, od 16. března do konce vojenského roku už v šajnech v nominálně stejné hodnotě. Celá mzda s cestovným tak za 7,5 měsíce činila celkem

¹⁷⁸⁾ SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 104, nota gubernia prácheňskému krajskému úřadu z 14. listopadu 1765.

¹⁷⁹⁾ Stanovily tak krajské úřady 9. dubna 1789 u příležitosti publikování dvorského dekretu z 2. března 1789 o odměňování rychtářů. Srov. *Vollständige Sammlung aller seit dem glorreichsten Regierungsantritt Joseph des Zweyten für die k. k. Erbländer ergangenen höchsten Verordnungen und Gesetze. Neunter Theil*, Wien 1791, s. 231–232, č. 229.

¹⁸⁰⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 144, list kontribučního Seidla magistrátu z 11. září 1789. Podle důchodenského účtu za rok 1790 ale ve prospěch kontribučního neplynulo nic.

¹⁸¹⁾ Kontribuční účet za vojenský rok 1790 za pololetí uvádí ze vsi 22 49/64 berního osedlého celkem 5 zl. 41,5 kr., tzn. sazbu 30 kr. z jednoho berního osedlého, 3 zl. za kancelářské potřeby a 9 zl. na cestovní výlohy (NA Praha, Kontribučenské fondy, kart. 1652).

¹⁸²⁾ Např. subrepartice pro poddané z roku 1809 (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 2642, kart. 691) a pro město za rok 1820 (NA Praha, Kontribučenské fondy, kart. 1651).

¹⁸³⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 145, list Karla Vrby z 5. března 1811. Podle Vrbova udání stála jedna libra masa 3–4 kr., strych žita až 3 zl., sáh dřeva až 2 zl. a jeden rys papíru i 3 zl.

57 zl. 2 4/5 kr. WW,¹⁸⁴⁾ což znamenalo dílčí zlepšení (s připočtením mzdy za období od října 1810 do března 1811 to v bankocetlích bylo 285 zl. 14 kr.). Magistrát v úsilí o zvýšení mzdy nepolevoval ani poté. V září 1811 na dotaz kraje, nakolik by bylo reálné přidat kontribučnímu 100 zl. v hotovosti a pět sáhů dřeva, svolal městské reprezentanty a vesnické rychtáře. Reprezentanti se zvýšením mzdy souhlasili, vesničtí rychtáři po určitém zaváhání také. Při této příležitosti magistrát zdůraznil, že „*verdient jeder Steuereinnehmer in Bemessung eines angemessenen Gehalts eine besondere Rücksicht, weil von dessen guten Gebahrung das Wohl ganzer Gemeinde abhängt und diese sich nur dann mit Beruhigung anhoffen lässt, wenn die Subsistenz des Beamten bedeckt ist*“. Zdůraznil výraznou přetíženost svého kontribučního a vyzdvihl jeho osobní vlastnosti, mezi nimiž nechyběla poctivost, píle, smysl pro pořádek a osobní nasazení. Příplatek se rozhodl hradit zvýšením kontribuce („*aus dem Contributionsfond*“).¹⁸⁵⁾ Dne 25. ledna 1812 krajský úřad tlumočil magistrátu dvorské rozhodnutí, které písaři nově přiznalo 100 zl. na městské a 50 zl. na venkovské kontribuci. S cestovným a kancelářskými výdaji to za rok 1812 sušickému kontribučnímu vyneslo za jeho práci celkový příjem 290 zl. 33,5 kr. WW.¹⁸⁶⁾ Přibližoval se tak platu zkoušeného magistrátního rady (300 zl. WW). Jak objektivní bylo asi Vrbovo zehrání, lze demonstrovat tím, že 16. dubna 1811 koupil právovárečný dům v ceně 1400 zl. WW a hotově složil plných 1000 zl.¹⁸⁷⁾

Nejpozději od roku 1814 začal městský důchod na písaře ročně přispívat ještě 100 zl. WW a do roku 1819 k tomu přidal ještě deputát 10 sáhů palivového dřeva. Nejpozději roku 1834 příspěvek nepatrně vzrostl na 109 zl. WW připočtením 9 zl. WW za odvod vrchnostenských daní. V roce 1839 již dostával kontribuční ekvivalent této sumy v konvenční měně (43 zl. 36 kr. CM). Dvorský dekret z 21. ledna 1841 potom na přímluvu magistrátu a krajského úřadu svolil mzdu v konvenční měně navýšit na 100 zl., což znamenalo poslední trvalou valorizaci.¹⁸⁸⁾ Docházelo však i ke zvýšením mimořádným a nepravidelným. Byly to především stopadesátiprocentní drahotní příplatky – ve vojenských letech 1818, 1822, 1824–1826 výběrčí obdržel 150 zl. WW.¹⁸⁹⁾ V září 1826 kontribuční Angelis svůj nárok na drahotní

¹⁸⁴⁾ Z městské kontribuce 36 zl. 1 kr. WW a z venkovské 21 zl. 1 4/5 kr. WW.

¹⁸⁵⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 145, koncept magistrátu krajskému úřadu z 5. listopadu 1811.

¹⁸⁶⁾ Údaje podle NA Praha, Kontribučenské fondy, kart. 1651, 1652 (kontribuční účty za vojenský rok 1812).

¹⁸⁷⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 264, kniha smluv trhových 1812–1817, pag. 100–101.

¹⁸⁸⁾ NA Praha, České gubernium – všeobecná registratura, inv. č. 259, kart. 377. Převod vídeňské měny na konvenční při zachování nominální výše mezd všem magistrátním a lesním zaměstnancům povolil již dvorský dekret z 18. ledna 1833 (tamtéž).

¹⁸⁹⁾ Muzeum Šumavy Sušice, sign. P 43/5. O procentuálním příplatku ve výši 150 % se pro vojenský rok 1821 hovoří např. i u horažďovického výběrčího. Při přiznání příplatku se zakazovalo

příplatek zdůvodňoval drahotou a nutností vydržovat pro přebujelost agendy vlastního pisáře.¹⁹⁰⁾ Magistrát se za tuto mzdu postavil, označil dosavadní příjem kontribučního za subsistenční a na měšťanské kontribuci slíbil příplatek hradit z obecního důchodu. U poddaných jej měli platit kontribuenti, což odmítali.¹⁹¹⁾ Nakonec krajský úřad schválil drahotní příspěvek ještě na vojenská léta 1827 a 1828 a povolil stoprocentní příplatek za kancelářské výdaje s příkazem hradit ho zcela z kapes kontribuentů.¹⁹²⁾ Od 30. let 19. století přibyl ještě procentuální podíl z vybrané potravní, výdělkové a domovní daně.¹⁹³⁾ Když se v roce 1843 vypisoval konkurz na berního výběrčího, nabízel se plat 103 zl. 36 kr. CM a 10 sáhů palivového dřeva z důchodu, 120 zl. 23 kr. WW a 61 zl. 23 kr. WW. z kontribuční kasy se 150 % příplatkem a na základě tříletého průměru procentuální podíl z potravní daně 57 zl. 58 kr. CM, z domovní daně 8 zl. 46 kr. CM a z výdělkové daně 2 zl. 45 kr. CM.¹⁹⁴⁾ Lze tudíž uzavřít, že od 30. let 19. století se roční příjem kontribučního pohyboval kolem 150 zl. CM,¹⁹⁵⁾ ve 40. letech potom byl již na úrovni cca 300 zl. CM. Berní výběrčí tak dosáhl pozice třetího nejlépe honorovaného byrokrata v rámci magistrátu: každý z obou zkoušených radů inkasoval po 400 zl. CM, důchodní měl 300 zl. CM, což plat kontribučního mnohdy převýšil. Konkrétnější hodnoty o příjmech kontribučního podává tabulka:

převádět jeho mzdu na konvenční měnu (SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 636 – tamtéž případy výběrčích na panství Nalžovy).

- ¹⁹⁰⁾ SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 144, list kontribučního Angelise magistrátu z 12. září 1826.
- ¹⁹¹⁾ Srov. ještě SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 144 (protokoly s rychtáři z poddanských vesnic ze 17. listopadu 1827).
- ¹⁹²⁾ SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 144, listy krajského úřadu magistrátu z 11. prosince 1827 a 22. listopadu 1828. Na městské kontribuci ve vojenském roce 1827 bylo počítáno 120 zl. 23 kr. + 6 zl. + 30 zl. 34,5 kr. + 180 zl. 34,5 kr. + 6 zl. (tzn. k vlastní mzdě 156 zl. 57,5 kr. ještě 186 zl. 34,5 kr.). Obdobně za rok 1828 (120 zl. 23 kr. + 6 zl. + 186 zl. 34,5 kr.). U poddanské kontribuce ve vojenském roce 1827 bylo počítáno 61 zl. 23 kr. + 6 zl. + 23 zl. 12 kr. + 92 zl. 4,5 kr. + 6 zl. (tzn. k vlastní mzdě 90 zl. 35 kr. ještě 98 zl. 4,5 kr.), obdobně pro rok 1828 (61 zl. 23 kr. + 6 zl. + 98 zl. 4, 5 kr.). Je ovšem otázka, zda byl příplatek vyplácen v určených termínech. Za rok 1828 uvádí důchodenský účet nevyplacených 1087 zl. 30 kr. WW s odsunutím až na rok 1830.
- ¹⁹³⁾ Např. pro rok 1839 činil 64 zl. 6 kr. CM, v roce 1844 potom jen z potravní daně (65 zl. 0,5 kr.). SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 1469, hlavní účet 1844, výdajová položka č. II.
- ¹⁹⁴⁾ SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 1009, sign. Pub 3/116, kart. 182.
- ¹⁹⁵⁾ Ve své supplice císaři z 11. listopadu 1836 uvedl kontribuční F. Angelis celkový příjem 232 zl. 58 kr. CM s poznámkou, že je subsistenční a žádal následkem toho až u císaře o odpuštění náhrady 99 zl. 45 kr. CM, kterou měl zaplatit na potravní dani (NA Praha, České gubernium – všeobecná registratura, inv. č. 259, sign. 36/32/3, kart. 377).

Tab. 1: Vývoj mzdy kontribučního úředníka v Sušici za léta 1744–1849

Vojenský rok	Mzda hrazená z kontribuce						Mzda hrazená z obecního důchodu			Σ
	Město			Vsi			Mzda	Podíly z daní, za odvod	Dřevo	
	Mzda z města	Výdaje na kancelář	Diety	Mzda ze vsí	Výdaje na kancelář	Diety				
1744	85 zl. 40 kr. 4 d.	.	.	-	-	-	-	-	-	85 zl. 40 kr. 4 d.
1756	18 zl.	6 zl.	24 zl. 30 kr.	.	.	.	-	-	-	.
1764	20 zl. 30 kr.	6 zl.	45 zl. 27 kr. 1,5 d.	.	.	.	-	-	-	.
1769	20 zl. 30 kr.	6 zl.	37 zl. 17 kr.	.	.	.	-	-	-	.

1829	120 zl. 23 kr. WW	6 zl. WW	81 zl. 46 kr. WW	61 zl. 23 kr. WW	6 zl. WW	36 zl. 17,5 kr. WW	100 zl. WW.	9 zl. WW	10 sáhů	420 zl. 49,5 kr. WW
1834	120 zl. 23 kr. WW	6 zl. WW	18 zl. 20 kr. WW	61 zl. 23 kr. WW	6 zl. WW	13 zl. 40 kr. WW	109 zl. WW	-	10 sáhů	334 zl. 46 kr. WW
1839	48 zl. 9 kr. CM	2 zl. 24 kr. CM	30 zl. 20 kr. CM	24 zl. 33 kr. CM	2 zl. 24 kr. CM	18 zl. 7,5 kr. CM	43 zl. 36 kr. CM	64 zl. 6 kr. CM	10 sáhů	233 zl. 39,5 kr. CM
1842	48 zl. 9 kr. CM	2 zl. 24 kr. CM	33 zl. 57 kr. CM	24 zl. 33 kr. CM	2 zl. 24 kr. CM	25 zl. 20 kr. CM	100 zl. CM	64 zl. 52 kr. CM	10 sáhů	301 zl. 39 kr. CM
1844	48 zl. 9 kr. CM	2 zl. 24 kr. CM	33 zl. 57 kr. CM	24 zl. 33 kr. CM	2 zl. 24 kr. CM	25 zl. 20 kr. CM	100 zl. CM	68 zl. 36,5 kr. CM	10 sáhů	305 zl. 23,5 kr. CM
1849	48 zl. 9 kr. CM	2 zl. 24 kr. CM	34 zl. 59 kr. CM	24 zl. 33 kr. CM	2 zl. 24 kr. CM	64 zl. 40 kr. WW	100 zl. CM	68 zl. 36,5 kr. CM	10 sáhů	345 zl. 45,5 kr. CM

Pramen: SOKA Klatovy, AMS, důchodenské účty; NA Praha, Kontribuční fondy, kart. 1651 a 1652; SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 1297, lesní deník 1849, pag. 89.

Otisk pečeti sušického steuerramtu, dochovaný na kontribučním účtu města Sušice za vojenský rok 1830. V opisu „Steueramt der Kō. Stadt Schüttenhofen“ (Národní archiv, Kontribučenské fondy, inv. č. 923, kart. 1651).

Sušický kontribuční úředník měl hmotnou výhodu v tom, že spravoval dvě agendy – měšťanskou a poddanskou – a plynuly mu příjmy z obou. Nadřízený orgán tak již neměl potřebu zatěžovat ho další prací, jako tomu bylo u kontribučních pisarů na šlechtických velkostatech, kde měli přidruženou další administrativu. V sušické realitě je to však jen polovina skutečnosti: máme dostatek zpráv, že místní kontribuční sami usilovali o další přivýdělek, přestože to s postupující dobou nebylo právě nejvítanější a Josef II. ve svém Pastýřském listu ze 13. prosince 1783 kumulaci funkcí odmítal. V prostředí venkovského města nebyla ovšem jen výrazem neutučující touhy po stále vyšších příjmech, ale i prostým odrazem skutečnosti, že byrokraticky perspektivních osob bylo omezené množství. Kasíř Gruber v roce 1741 za 9 kr. převzal vyhotovování solních účtů,¹⁹⁶⁾ kontribuční Šimáček vstupoval do pozůstalostní agendy.¹⁹⁷⁾ Později se stalo oblíbeným rozšířením činnosti vedení konskripce – konskripční pisar dostával v letech 1782 až 1824 ročně z městského

¹⁹⁶⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 111, manuál purkmistrovského úřadu 1738–1744, fol. 98r.

¹⁹⁷⁾ V sezení městské rady dne 18. března 1743 Šimáček předložil inventář kavkovské pozůstalosti (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 55, protokoly ze zasedání městské rady 1738–1744, fol. 99v).

důchodu 30 zl.¹⁹⁸⁾ Johann Georg Hostreiter konskripční agendu rozhojnil o správu chudinské (žebrácké) kasy a desítnické kasy.¹⁹⁹⁾ Nově nastoupivší výběrčí Karel Vrba získal v prosinci 1808 na starosti c. k. vojenský sklad na potraviny,²⁰⁰⁾ později k tomu přibral i konskripční agendu a zádušní účty (1811). Právě zádušní a špitálské účty nakonec v agendě kontribučních zůstaly, u výběrčích Angelise a Skučka bylo jejich vedení již neoddelitelnou součástí agendy. Angelis dokonce omlouval své opoždění s dodáním subrepartic na rok 1827 tím, že kvůli nízké mzdě musí hledat výdělek jinde.²⁰¹⁾ Zcela jinou věcí bylo, když byl kontribuční využíván k nejruznějším reparticím, třeba i kvartýrů, což s sebou neslo potíže nejruznějšího rázu.²⁰²⁾

Přehmaty

Při zohlednění všech povinností i zodpovědnosti nebyla pozice kontribučního úředníka rozhodně záviděníhodnou. Od sklonku 40. let 18. století byl kontribuční ve svém výkonu sešněrován stále větším množstvím různých předpisů. Zodpovědnosti se přitom nezbavoval ani s předáním úřadu svému nástupci, eventuální přehmaty se mohly řešit i s odstupem několika let.²⁰³⁾ Ani ten nejsvědomitější přitom nemohl eliminovat problém starý jako daně samy – neplnění povinností ze strany daňových poplatníků, které nedokázala o úhradě nedoplatků namnoze přesvědčit

¹⁹⁸⁾ Ještě v lednu 1782, kdy konskripční písař J. F. Seidl žádal o zvýšení, činila jeho mzda 20 zl. (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 67, protokoly ze zasedání městské rady 1780–1784, zasedání 31. ledna 1782). Konskripce měl od roku 1780 na starosti kontribuční J. G. Hostreiter.

¹⁹⁹⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 67, protokoly ze zasedání městské rady 1780–1784, fol. 133, 170. O účelu desítnické kasy zatím nelze uvést nic určitějšího. V dubnu 1782 bylo povoleno z ní vydat 40 zl. na zhotovení kamenné kašny (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 67, protokoly ze zasedání městské rady 1780–1784, fol. 103).

²⁰⁰⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 145, protokol z 24. května 1808.

²⁰¹⁾ Tamtéž, list berního Angelise magistrátu z 16. ledna 1827.

²⁰²⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 58, protokoly ze zasedání městské rady 1748–1752, fol. 201r.

²⁰³⁾ Asi nejlépe to dokazuje případ V. Christiana. V roce 1821 se vyšetřovalo chybějících 15 měřic žita a 8 měřic ovsu v kontribuční sýpce (účetním přenašením chybějícího obilí dlouhá léta rest narostl na 42 měřic žita a 17 měřic ovsu). Christian měl v tomto ohledu podezření na domovníka Františka Prünna, bývalý purkmistr Moser však odhadoval, že obilí se mohlo ztratit jediné při jeho přemístování v rámci radniční budovy v roce 1807. Nakonec bylo chybějící obilí roku 1822 odepsáno (SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 637). Své věděl také kontribuční K. Vrba, kterého ještě po pěti či sedmi letech nutil magistrát k úhradě některých nedoplatků z kontribuční kasy (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 144, 145). Šlo tu ovšem ojev spojený se správou financí obecně. Kupř. ještě 6. května 1771 se řešily nedokonalosti v důchodenské správě A. A. Šimáčka (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 119, manuál purkmistrovského úřadu 1770–1788, fol. 24v).

ani vojenská exekuce.²⁰⁴⁾ Až do poloviny 18. století za vytváření kontribučních restů sice nenesl osobní zodpovědnost, postupně to ale byl právě on, kdo garantoval efektivní a úplný výběr daní. Více než urážky a nadávky ze strany nazlobených kontribuentů se tak musel sám potýkat s vojenskou exekucí.²⁰⁵⁾

Nejspolehlivějším nástrojem kontroly činnosti berního výběrčího byla revize jím vyhotovovaných účtů. Obecní hospodářství zeměpanských měst se v tomto ohledu dostávalo do zájmu státu již před polovinou 17. století,²⁰⁶⁾ takže na počátku 40. let 18. století kontribuční, důchodenské a zádušní účty podléhaly revizi hned tří orgánů. Nejprve probíhala revize městskou radou.²⁰⁷⁾ Stát v tomto ohledu vyzýval městskou správu k nejvyšší bedlivosti varováním, že při vzniku nedoplatků bude pozastavena mzda purkmistrovi, město postihne vojenská exekuce²⁰⁸⁾ a magistráty budou finančně krýt případné malverzace v kontribučních pokladnách.²⁰⁹⁾ V únoru 1759 podkomoří opět upozorňoval, aby konšelé pečlivě dohlíželi – a to zejména v době války, kdy bylo kontribuční účetnictví obzvláště náročné – a předcházeli vzniku jakýchkoli účetních nepořádků, které se v královských městech v posled-

²⁰⁴⁾ Např. po třech neúspěšných vojenských exekucích konšela Antonína Čermáka zoufalý kontribuční A. A. Šimáček navrhol městské radě, aby se začalo s odprodejem Čermákových pozemků. Kraj totiž přímo varoval, že při špatném upominání bude Šimáček v železech odlířován do Písku (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 58, protokoly ze zasedání městské rady 1748–1752, fol. 143r, 189r). Zatvrzelostí kontribuentů trpěl v roce 1828 také F. Angelis (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 145). Nemuselo se přitom vždy jednat jen o jednotlivce, liknavost se objevovala i v případě placení vrchnostenského ordinaria. Srov. níže popsaný případ Vrbův.

²⁰⁵⁾ Důchodní A. A. Šimáček dostal v srpnu 1764 uloženu vojenskou exekuci za neodvedenou kontribuci – nepochybně poddanskou (SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 104). Kontribuční K. Vrba popoháněl v říjnu 1814 magistrát k úhradě vrchnostenského ordinaria, které narostlo do října 1814 na 1939 zl. 13 kr. s tím, ať eventuálně magistrát přijme jeho rezignaci, není-li úhrada možná, neboť kvůli tomu již několikrát snášel vojenskou exekuci a ještě ho někteří kontribuenti uráželi nadávkami (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 145, list K. Vrby z 8. října 1814). Magistrát však čekal na výsledek rekursu s poddanými o placení raabizační feudální renty, a mohl tak Vrba chlácholit jen uvržením jedné předměstské sousedky na tři dny do arestu za její nadávky vůči Vrbovi (tamtéž).

²⁰⁶⁾ Z. MARTÍNEK, *Česká komora, podkomoří a spory o kontrolu*, passim.

²⁰⁷⁾ Podle podkomořího měli subrepartici a přezkoumávání kontribučních počtů provádět přímo měšťané (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 64, protokoly ze zasedání městské rady 1770–1774, fol. 58v).

²⁰⁸⁾ Systemální patent, hlava IV, bod 3.

²⁰⁹⁾ Dvorský dekret z 31. srpna 1753. Joseph KROPATSCHKEK, *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 II*, Wien 1786, s. 224, č. 290. Srov. cirkuláře české reprezentace a komory z 8. listopadu 1753 a 10. prosince 1753 (J. KALOUSEK (ed.), *Archiv český XXIV*, s. 313–314, č. 451).

ních letech velmi rozmnožily.²¹⁰⁾ Kontribuční musel městské radě předložit hotový účet do čtyř týdnů po skončení vojenského roku.²¹¹⁾ Rada potom ze svého středu zvolila dva komisaře, kteří revizi provedli.²¹²⁾ Připomínky jimi vznesené kontribuční zapracoval, a teprve poté nastal čas k odeslání vyšším instancím.

Účty důchodenský, kontribuční a zádušní se se všemi přílohami odesílaly na revizi zemským úřadům do Prahy. Jednak do roku 1750 účtárně podkomořského úřadu²¹³⁾ (od roku 1751 se revizní povinnost podkomořího vůči zeměpanským městům omezila jen na účty důchodenské),²¹⁴⁾ jednak účtárně české komory. Zasilání bylo každoroční jen ideálně, prakticky se provádělo nárazově²¹⁵⁾ a někdy až po urgencích. Česká komorní účtárna obvykle nějaké nedostatky nacházela, a kontribuční tak museli zjištěné nesrovnalosti odstranit z vlastní kapsy.²¹⁶⁾ Systemální patent a s ním svázané normy²¹⁷⁾ zavedly pro kontribuční účet nově požadavek revize krajským úřadem – pozemkové vrchnosti měly do čtyř týdnů po uplynutí vojenského roku zaslat dvě vyhotovení společně s kontribučními knížkami (tedy se sumáři pro jednotlivé vsi) krajskému úřadu,²¹⁸⁾ kde je kontroloval *ad hoc* ustavený revident.

²¹⁰⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 994, kart. 150, list podkomořího z 16. února 1759.

²¹¹⁾ Systemální patent, hlava IV, bod 3.

²¹²⁾ Dne 31. ledna 1783 se městská rada usnesla, že složením „*skrze pana radního Jana Seidla a pana Huttary se dne 3. Feb[ruar]ij likvidací examinirovatí bude*“ (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 67, protokoly ze zasedání městské rady 1780–1784, fol. 132). Stejnou praxi uplatnili i na účet důchodenský (tamtéž, fol. 186).

²¹³⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 55, protokoly ze zasedání městské rady 1738–1744, fol. 55v. Revizi velmi dobře reflektuje výkaz pro léta 1743–1765, jenž je současně důležitý pro sledování vzájemného poměru důchodenského a kontribučního účtu (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 988, kart. 142).

²¹⁴⁾ Důchodenský účet se všemi přílohami byl k revizi zaslán podkomořskému úřadu ještě v červnu 1773 (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 119, manuál purkmistrovského úřadu 1770–1788, fol. 53r). Pouze dočasně v průběhu roku 1753 bylo určeno podkomořímu zaslat opis kontribučního účtu a subrepartice (J. LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuce*, s. 197). Podkomoří také nadále ovlivňoval jmenování důchodních – na příkladu Václava Jana de Angelise blíže SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 63, protokoly ze zasedání městské rady 1766–1770, fol. 228v.

²¹⁵⁾ Např. v květnu 1741 se odesílaly kontribuční účty za období 1. 5. 1737 – 30. 4. 1740 (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 111, manuál purkmistrovského úřadu 1738–1744, fol. 82r) a v červnu 1741 z období 1. 5. – 31. 10. 1740 (tamtéž, fol. 84v). O revizi zádušního účtu podkomořským úřadem SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 55, protokoly ze zasedání městské rady 1738–1744, fol. 72v.

²¹⁶⁾ Kontribuční Baumann musel v roce 1732 odvést 21 zl. (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 110, manuál purkmistrovského úřadu 1732–1738, fol. 3v–4r).

²¹⁷⁾ Příloha č. VII systemálního patentu. Blíže J. LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuce*, s. 192–194, 197.

²¹⁸⁾ Dvorský dekret z 31. července 1750. J. KROPATSCHEK, *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 I*, s. 193, č. 106.

Dne 3. července 1752 vydaný reskript uložil revizi provedenou krajským úřadem ještě postupovat ke kontrole státní účtárně,²¹⁹⁾ která na základě dvorského rozhodnutí z 31. srpna 1773 převzala revizi výlučně.²²⁰⁾ Sušický výběrčí tak posílal své účty se všemi přílohami krajskému úřadu do Písku, jenž vše zaslal účtárně. Když vypracovala písemné připomínky, postoupila je krajskému úřadu, jenž je zaslal účetnímu.²²¹⁾ K připomínkám se kontribuční vyjadřoval a zapracovával je.²²²⁾ Z účetních příloh kromě subrepartic podléhaly zvláštní pozornosti rejstříky poselských platů a diet nebo evidence uhrazených mytních poplatků či přípřeží.

Příležitosti k nesouladu mezi nadřízenými orgány a kontribučními úředníky vznikaly již při samotném odvodu účetních písemností v rámci procesu revizního řízení. Ztělesňovalo je především zpožděné zasilání požadovaných písemností k revizi. Ještě za léta 1756 a 1757 Sušice postupovala předpisově: odeslala kraji k revizi jeden účet, jednu subrepartici a jednu kontribuční knížku za město a jeden účet, jednu subrepartici a sedm kontribučních knížek za poddané, avšak napříště již chyběly kontribuční knížky za poddanské vesnice a za rok 1760 i za město.²²³⁾ Také revize subreparticí krajem probíhaly nerušeně až do roku 1759 včetně, od roku 1760 se však ke kontrole na kraj neodeslalo nic.²²⁴⁾ Při revizi v roce 1765 krajský úřad zjistil, že za město Sušici chybějí dva kontribuční účty, dvě subrepartice a jedna kontribuční knížka.²²⁵⁾ Naznačuje to, jak málo času bylo za sedmileté války věnováno formálním náležitostem kontribuční agendy. Aby však byl problém vyložen objektivně, i mezi krajským úřadem a státní účtárnou mohlo docházet k průtahům. První léta nově nastaveného systému probíhala dobře. Již 26. června 1753 zasilal prácheňský krajský hejtman Jan Martin Běšín z Běšin všechny účty za rok 1752 s revizními poznámkami, které vypracoval jeho úřad. Sušický kontribuční výběrčí podle nich obstál se ctí, za účet pro měšťanské kontribuenty revident neměl námitku žádnou, za poddané jen drobnosti. Dne 15. července 1754 se situace opakovala s účty za rok 1753. Dne 14. července 1755 krajský hejtman odeslal účty za rok 1754 nově i s kontribučními knížkami. Vlastní superrevizi provedla komorní účtárna

²¹⁹⁾ Srov. NA Praha, České gubernium – Contributionale, kart. 287 (zpráva o revizi kontribučních účtů z Prácheňska za vojenský rok 1752).

²²⁰⁾ J. LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuce*, s. 192–194. Díky tomu se dochovaly úplné řady kontribučních účtů v rámci archivního fondu Kontribučenské fondy (Národní archiv).

²²¹⁾ Z dochovaných srov. např. SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 144.

²²²⁾ Např. jsou dochovány bohužel nedatované komentáře kontribučního A. A. Šimáčka (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 144).

²²³⁾ SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 103, seznamy kontribučních účtů, subreparticí a knížek, zasílaných k superrevizi komorní účtárně.

²²⁴⁾ SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 102, fol. 10r–10v, 36r. Magistrát z nedodání subrepartic samozřejmě obviňoval kontribučního písaře.

²²⁵⁾ SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 105.

hromadně pro všechny účty za léta 1752–1754 a následně vše 9. února 1756 odeslala reprezentaci a komoře. Bez potíží proběhla ještě kontrola účtů za rok 1755 (hejtman je odesílal do Prahy 1. dubna 1756 a 10. února 1757 je komorní účtárna postoupila zpět reprezentaci a komoře), ovšem počínaje účty za vojenský rok 1756 nastaly potíže. Dne 29. listopadu 1763 prácheňský krajský hejtman František Václav Peglar z Perglasu vysvětloval guberniu důvody, které ho nutily brzdit odeslání účtů za léta 1756–1762.²²⁶⁾ Teprve v roce 1764 proběhla krajská a následujícího roku guberniální superrevize kontribučních účtů panství v prácheňském kraji za rok 1756. V kontribučních účtech za město Sušici byly shledány nesrovnalosti za celkových 8 zl. 41,5 kr.²²⁷⁾ V září 1764 potom gubernium od krajského úřadu požadovalo předložit k superrevizi kontribuční účty z celého kraje za léta 1750 a 1760–1763.²²⁸⁾ Krajské úřady měly své rezervy i v revizi kontribučních likvidací. Šetření v litoměřickém kraji odhalila, že krajský úřad nekontroloval likvidace odstupujících nebo zemřelých kontribučních úředníků, takže gubernium dekretem z 25. ledna 1777 tuto povinnost s důrazem na dodržování skládání služebních přísah připomnělo.²²⁹⁾

Od peripetií v samotném revizním procesu přikročme k následkům, které revize mohly mít. Co mohly odhalit? Předně projev neserióznosti daný úřední liknavostí z důvodu malé pečlivosti, nedůslednosti či neznalosti, která mohla mít širokou škálu podob. Asi nejmírnější formou byla dobrá víra, že primárním cílem je vždy úhrada ordinaria a teprve poté ostatních daní (*Nebensteuern*). Kontribuční František Angelis v roce 1826 převedl peníze vybrané na ostatních daních právě ve prospěch ordinaria.²³⁰⁾ Obdobná neznalost je patrná u Jana Adamovského, jenž se ujal úřadu kontribučního v 27 letech v listopadu 1756 poté, což již měl za sebou několik let odsloužených ve funkci městského rychtáře. Kromě kontribučního vedl ještě účetnictví tabákovného, nákladu na sládky (*Mälzer-Beitrag*) a pálenkovného. K tomu mu magistrát uložil za odměnu 30 zl. vést i účet důchodenský. Adamovský agendu nezvládal a požádal o výpomoc konšela a důchodního Antonína Alexia Šimáčka,²³¹⁾ za což mu Adamovský pomáhal obdělávat pole, sklízet seno a vozit hnůj na pole. Dalšího pomocníka, jehož si platil hotovými penězi, Adamovský našel v bývalém pisáři týneckého sekvestora Pokorném. Aby toho nebylo málo, pro rok 1760 máme do

²²⁶⁾ NA Praha, České gubernium – Contributionale, kart. 287 (zde i revizní poznámky krajského hejtmana za léta 1752–1755).

²²⁷⁾ Ke krajské revizi za SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 103, k superrevizi guberniální tamtéž, kart. 104.

²²⁸⁾ SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 103.

²²⁹⁾ SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 111.

²³⁰⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 145.

²³¹⁾ Šimáček sestavil a podepsal se pod důchodenský účet od 1. dubna 1756 do 31. března 1757 (SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 430).

klad, že Adamovského již 8. července 1760 zastupoval F. A. Schmidt.²³²⁾ Vedení kontribučního účetnictví zproblematizovala okolnost, že magistrát Adamovskému poskytl repartici, jež nebyla nikým podepsána. Adamovský podle ní vybíral peníze, ale nikdy nedosáhl požadované daňové sumy (*quantum repartitum*) a musel si často 600 až 700 zl. buď vypůjčit u židů a měšťanů, anebo v případě zvláštních vydání požádat o peníze úřadujícího purkmistra. Možná i proto se Adamovskému nakonec podařilo dosáhnout účetního přebytku kolem 1000 zl. Radní Schifner, Šimáček a také Pokorný neúspěšně procházeli účty k nalezení důvodu tohoto přebytku, načež ho magistrát rozhodl Adamovskému ponechat. Adamovského nástupce Schmidt začal s výběrem kontribuce již 15. září, ale účetní likvidaci po svém předchůdci obdržel až po sedmi měsících.²³³⁾

Jiným projevem liknavosti byla špatná zastizitelnost. V květnu 1808 se vyčtlo Vavřinci Christianovi, že se více než kontribuční agendě věnuje hospodářským záležitostem svého deskového statku Lipová Lhota. Již v roce 1805 magistrát společně s krajským úřadem konstatoval nedbalé vedení kontribučních knížek, nehledě na to, že si poddaní stěžovali na soustavnou Christianovu nepřítomnost.²³⁴⁾ Proto mu byla stanovena čtvrtletní lhůta ke složení likvidace.²³⁵⁾ Špatně zastizitelný byl i Jan František König: když za ním poddaní přišli odvést kontribuci, nejen, že ho nenašli doma, ale když za ním přišli do šenkovny, odbyl je hubobáním.²³⁶⁾

Königův případ je současně příkladem podstatně závažnějšího prohřešku, defraudace. Tomuto synovi vrchnostenského úředníka ze Žichovic, roku 1770 přijatému za měšťana a v listopadu 1775 jmenovanému sušickým kontribučním, totiž magistrát roku 1777 připsal k tíži, že okrádal poddané tak, že rozvrhoval více, než účtoval („*allezeit mehr, als sich gebühret anverlanget*“). Poddaní se následkem toho nejprve u městské rady a následně počátkem ledna 1777 u krajského úřadu ucházeli o možnost separace od měšťanské kontribuční kasy. Lákalo je pomyšlení, že by tímto způsobem plnili vůči státu skutečně jen to, co musejí, nikoliv něco z měšťanské kontribuce. V této své horlivosti šli tak daleko, že si za „svého“ potenciálního kontribučního zvolili Franze Josefa Polaufa (mimořádně pisarě jejich stížnosti ke krajskému úřadu) a požádali krajský úřad o zaslání tištěných kontribučních knížek (*Steuer-Bücheln*).²³⁷⁾ Městská rada odmítla jak Polaufa, tak Königa a dosáhla Königova nahrazení Janem Františkem Seidlem.²³⁸⁾ König se bránil a orodoval

²³²⁾ SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 121.

²³³⁾ Tamtéž, kart. 102.

²³⁴⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 145, koncept z 7. června 1805.

²³⁵⁾ Tamtéž, protokol z 24. května 1808. Tehdy se již vědělo jméno jeho nástupce – stal se jím díky svým dobrým schopnostem někdejší nalžovský pisarř Karel Vrba.

²³⁶⁾ SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 111.

²³⁷⁾ Tamtéž.

²³⁸⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 65, protokoly ze zasedání městské rady 1774–1777, fol. 226v–227r.

u krajského hejtmána za své zachování, magistrát však trval na svém.²³⁹⁾ Krajský hejtman odmrštil Königa a magistrátu uložil brzké odeslání likvidace a přijetí nového kontribučního pod služební přísahu.²⁴⁰⁾ Dne 20. března 1777 tedy dva konšelé zapečetili kontribuční kasu. König žádal, aby mohl setrvat v úřadu alespoň do konce běžícího vojenského roku v duchu obvyklé půlroční výpovědní lhůty, ovšem nestalo se tak, neboť krajský úřad byl proti.²⁴¹⁾ König zatrpkl a svým dalším chováním si v lednu 1781 vysloužil arest za blíže nespecifikované pobuřování obce ve věci dlužné daně.²⁴²⁾ Likvidace navíc obnažila některé nedoplatky, kterých měl patrně rozeseťo více a které ho donutily odprodat svůj měšťanský dům čp. 90/I. Městská rada v této souvislosti konstatovala, že peníze utržené z prodeje svých nemovitostí marnotratně utrácel, takže doporučila na radu jeho matky kupní sumu za prodej domu deponovat na radnici.²⁴³⁾ Po červenci 1781 potom König ze Sušice odešel.

Rovněž zmíněný Franz Josef Polauf je příkladem kariéry, která skončila sérií nejrůznějších negativních projevů. O místo kontribučního se ucházel v sezení městské rady 27. srpna 1764.²⁴⁴⁾ S ohledem na peripetie se stávajícím kontribučním Schmidtem (o nich níže) mu konšelé rádi vyhověli. Polaufovy vlastnosti ovšem byly záhy kritizovány a v prosinci 1766 se již městská rada seriózně ohlížela po jiném kasíři. Věc byla o to závažnější, že Polauf paralelně vykonával funkci důchodního. Kontribuční služba mu byla odejmuta k 31. březnu 1767, přestože prošel o zachování ve své funkci.²⁴⁵⁾ Na pozici důchodního se ale udržel déle, skončil až s posledním prosincem 1769. Následně neustále odkládal složení účetních likvidací. Ještě v červenci 1767 tak neučinil ani v případě kontribučního, ani důchodenského účtu.²⁴⁶⁾ To již měl dávno jinou práci, stal se kolektorem loterie.²⁴⁷⁾ Pro dluhy v důchodenské kase roku 1770 došlo k dražbě jeho nemovitostí.²⁴⁸⁾ Teprve 23. března 1771 se do účtárny odeslal k revizi důchodenský účet z roku 1770 s přílohami a li-

²³⁹⁾ SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 111.

²⁴⁰⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 65, protokoly ze zasedání městské rady 1774–1777, fol. 235r, 242r.

²⁴¹⁾ Tamtéž, fol. 235r.

²⁴²⁾ Vinen v této věci byl i Königův někdejší konkurent F. J. Polauf, jenž měl být stížen arestem ihned po svém návratu do Sušice (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 67, protokoly ze zasedání městské rady 1780–1784, fol. 32).

²⁴³⁾ Tamtéž, fol. 61–62, 63.

²⁴⁴⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 62, protokoly ze zasedání městské rady 1763–1766, fol. 99r.

²⁴⁵⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 63, protokoly ze zasedání městské rady 1766–1770, fol. 19r. Doporučovalo se mu jediné odvolat se k podkomořskému úřadu, chce-li se pokusit funkci udržet. Polauf tak učinil (tamtéž, fol. 20v) a podkomoři mu umožnil setrvat v úřadě do konce března 1767 (tamtéž, fol. 32r).

²⁴⁶⁾ Tamtéž, fol. 55v, 56v.

²⁴⁷⁾ Tamtéž, fol. 39r, 43r.

²⁴⁸⁾ Tamtéž, fol. 205r, 245v, 251v, 257r, 265r; inv. č. 64, protokoly ze zasedání městské rady 1770–1774, fol. 5r–5v, 23r–23v, 50r.

kvadací.²⁴⁹⁾ Když si poddaní na Polaufa mysleli jako na svého kontribučního úředníka, nechtěla městská rada o tomto již jednou arestovaném buřiči, lháři a pokoutním písaři vůbec slyšet.²⁵⁰⁾ Naslouchala mu až v únoru 1777, kdy se vyšetřovalo, zda si jeden z Polaufových nástupců Franz Josef Prinz nepřivlastnil bonifikaci určenou poddaným.²⁵¹⁾ Polauf tak dožil v Sušici jako řadový měšťan.

S Polaufem a Königem si v ničem nezadal Franz Anton Schmidt, zeť dlouhohletého primátora Antonína Polina. Schmidt měl zkušenosti z vrchnostenské správy, ale již brzy po jeho nástupu krajský úřad seznal, že stejně jako konšelé či obecní starší neovládá ustanovení systemálního patentu.²⁵²⁾ Hůře však bylo, když se na Schmidta začaly množit stížnosti, že špatně a pozdě odvádí do Písku kontribuci.²⁵³⁾ V září 1767 dosáhla jeho „váhavost a nedbalost“ takového stupně, že na ni městská rada upozornila krajský úřad²⁵⁴⁾ a v radním sezení 27. září 1767 Schmidta zbavila funkce,²⁵⁵⁾ aniž by čekala do konce vojenského roku. Do posledního října musel zaplatit neodvedené kontribuce za srpen a září 1767.²⁵⁶⁾ V listopadu 1767 tu však stále byly prodlevy a začalo se mu vyhrožovat arestem.²⁵⁷⁾ Nejen, že se do něj Schmidt dostal, ale následně musel svůj sušický dům čp. 114/I v červnu 1769 prodat v soudní dražbě. Z utržené sumy mu zbylo méně než 15 zl., vše ostatní pohltily jím způsobené resty.²⁵⁸⁾

Lidštější rozměr měla pragmaticky zamýšlená defraudace Karla Vrby. Při prošetřování sušických pokladen krajským úřadem se v kontribučním účtu postrádalo 1489 zl. 18 kr. WW.²⁵⁹⁾ Vyšlo najevo, že šlo o částku, kterou u městského důchodu pohledával na mzdě a příplatcích již delší čas Karel Vrba, jenž předtím trpěl vojenskými exekucemi za průtahy při placení extraordinaria městskou obcí. Peníze si vybral z kontribuční pokladny při odstoupení z funkce a připsal je k tíži právě důchodu. Gubernium nařídilo 10. října 1823 věc řádně prošetřit. Vrbův majetek měl

²⁴⁹⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 119, manuál purkmistrovského úřadu 1770–1788, fol. 19v.

²⁵⁰⁾ SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 111. V radním protokolu uvedli radní výslovně, „že jest nepokojný člověk a lidé jen popuzuje k rozepři a sedláci že o něm nic slyšet nechtějí“ (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 65, protokoly ze zasedání městské rady 1774–1777, fol. 223v).

²⁵¹⁾ Dne 13. února 1777 odpověděli venkovští rychtáři na otázku, zda obrželi bonifikaci za rekruty (*Concurrenz*) od nebožtíka Prinze, že o tom nic neví a že jim to sdělil až Polauf. V Prinzových účtech se našly kvitance, které jim již byly vyplaceny. Připojen je vlastnoruční Polaufův podpis (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 119, manuál purkmistrovského úřadu 1770–1788, fol. 105r-105v).

²⁵²⁾ SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 102.

²⁵³⁾ Důvodem nemohla být jen rozvodněná Otava v červnu 1767.

²⁵⁴⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 63, protokoly ze zasedání městské rady 1766–1770, fol. 67r–67v.

²⁵⁵⁾ Tamtéž, fol. 69v.

²⁵⁶⁾ Tamtéž, fol. 72v–73r, 79r.

²⁵⁷⁾ Tamtéž, fol. 80r.

²⁵⁸⁾ Tamtéž, fol. 182r, 188r, 195r.

²⁵⁹⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 144.

krýt zjištěný nedoplatek a kauza byla předána kriminálnímu soudu. Ještě ve 40. letech však nebyla definitivně uzavřena.²⁶⁰⁾

Zabřednout do potíží se ovšem dalo i kuriózněji. Svě o tom věděl Antonín Šimáček, jenž byl od roku 1764 důchodním. Dne 12. srpna 1764 poslal do Písku s 338 zl. 59 kr. kontribuce měšťana Bartoloměje Jecha. Ten ovšem peníze do Písku nedoručil, beze stopy zmizel a na Šimáčka byla záhy uvalena vojenská exekuce. Teprve po několika měsících se zjistilo, že Jech byl hned za Sušicí oloupen a zavražděn. Úřady uznaly Šimáčkovu nevinu ve věci zmaření peněz až v roce 1767.²⁶¹⁾

Nejtěžší formy defraudace se v lokálním prostředí dopustil kontribuční Johann Georg Hostreiter.²⁶²⁾ O funkci berního výběřčího projevil zájem 24. července 1779. Byl sice městskou radou pro obsazenost úřadu odmítnut, ale získal agendu konškrpčního písaře²⁶³⁾ a poté, co se stávající kontribuční písař stal konšelem, i kýžené místo. Nesrovnalosti v jeho účetnictví začaly vycházet najevo v únoru 1783, kdy předložil k revizi likvidace za léta 1780–1783. Městská rada volala po nápravě pod trestem propuštění.²⁶⁴⁾ Dne 20. ledna 1784 adresoval krajský úřad do Sušice exekuční příkaz za ordinarium, které mělo být odvedeno za únor. Městská rada již měla vůči Hostreiterovi podezření (později uváděla vadné vypracovávání účtů a zadržování kontribučních knížek poddaných), k 13. únoru rozhodla kontribuční pokladnu zapečetit a uložit kontribučnímu vypracovat likvidaci, což současně znamenalo pozastavení jeho úřední funkce. Hostreiter požádal krajský úřad o odvrácení exekuce a otevření zapečetěné pokladny. Věc se rozhodl kraj vyšetřit 25. února přímo na místě. Krajský komisař kontroloval údaje v Hostreiterem zpracované likvidaci s výpověďmi kontribučních neplatičů. Poté se odpečetila kasa a zjistil se rozdíl 141 zl. 24 kr. mezi hodnotou udanou účetní likvidací a hotovostí fyzicky přítomnou v pokladně. Od 26. února nebyl již Hostreiter doma a všechny další prameny o něm hovoří jako o uprchlém do rodných Bavor (manželku a děti přítom v Sušici zanechal). Současně s tím z kontribuční kasy zmizelo ještě 273 zl. a ukázalo se, že Hostreiter zfalšoval ukládací listy (*Anlag-Scheine*). Kraj připsal zodpověd-

²⁶⁰⁾ NA Praha, Apelační a vrchní trestní soud, inv. č. 1821, kart. 1173, nota gubernia apelačnímu soudu z 30. června 1821 a stížnost Vincence Třebického z 1. září 1842. Srov. rovněž supliku K. Vrby zemskému prezidiu z 22. října 1836 (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 1009, sign. Pub 3/64, kart. 182).

²⁶¹⁾ SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 104.

²⁶²⁾ Podrobně ke kauze SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 118 (korespondence mezi magistrátem, J. G. Hostreiterem a krajským úřadem, likvidace Hostreiterova a jeho výkaz z 25. února 1784).

²⁶³⁾ V září 1779 si zapůjčil konškrpční knihy, a následně v říjnu získal celou agendu od Václava Baumanna (SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 66, protokoly ze zasedání městské rady 1777–1780, fol. 138, 143).

²⁶⁴⁾ SOKA Klatovy, AMS, inv. č. 67, protokoly ze zasedání městské rady 1780–1784, fol. 133.

nost za celý problém magistrátu, neboť ten si svého kontribučního vybral, a zajímal ho jedině odvedení neuhrazené kontribuce a plynulý odvod dalších splátek. Placení kontribuce se rozběhlo bez potíží a ve věci dluhu se městská rada 25. června 1784 usnesla umořit ho výnosem z dražby Hostreiterova domu.²⁶⁵⁾ Dne 28. června 1784 proběhla licitace, jež vynesla 500 zl. Nový majitel nemovitosti Ignác Hüber musel uhradit manko 542 zl. 17 kr., které uprchlý účetní způsobil v kontribuční kase. Hostreiterův tchán Matěj Hüber dále zaplatil z vlastní kapsy 273 zl. 31 kr., čímž zbylo k uhrazení 268 zl. 46 kr.²⁶⁶⁾ Vedle toho musel nový majitel domu převzít Hostreiterovy dluhy u individuálních měšťanů za celkem 451 zl. 29 kr.²⁶⁷⁾ Hostreiterovy machinace se dostaly na přetřes ještě v prosinci 1788. Uvedeného roku nebyly městem včas odvedeny drobné daňové povinnosti a v součtu s 435 zl. 16 kr. za konkurenci²⁶⁸⁾ za vojenské kvartýry z Hostreiterových dob to dalo dohromady sumu, která do Sušice znovu přivedla exekutory. Purkmistr marně argumentoval, že za oněch 435 zl. měšťanstvo nemůže a že od roku 1784 jiné nedoplatky nevznikly. Kraj připomněl toliko to, že město je jako vrchnost za svého kontribučního zodpovědné²⁶⁹⁾ a exekuci uložil.²⁷⁰⁾

Aby nevznikal jednostranný dojem, je třeba zdůraznit, že přehmaty v kontribuční agendě mohli způsobit i sami konšelé následkem zanedbaných šacuňků. Tento nedostatek se v Sušici objevil již na počátku 18. století a znovu se na něj přišlo v roce 1763. V květnu tohoto roku ve městě proběhlo šetření krajského úřadu, jež bylo součástí širšího plánu nově jmenovaného krajského hejtmána Františka Václava Perglara z Perglasu.²⁷¹⁾ Vedle nedostatečných kontribučních knížek, opožděného zasilání subreparticí nebo magistrátem nepotvrzených kontribučních likvidací a účetních příloh (materiální účty, rekrutní účty či účty na transportní fůry) kraj konstatoval zásadní nedostatky právě v šacuňcích. Sice je ve shodě se systemálním patentem zhotovovali dva konšelé, dva obecní starší a dva měšťané z městské obce, avšak hotový elaborát se nikdy nepublikoval a neobsahoval rozpisy měsíčních plateb. Zrádné to bylo z toho důvodu, že daňová povinnost připadající na všechny

²⁶⁵⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 67, protokoly ze zasedání městské rady 1780–1784, fol. 200.

²⁶⁶⁾ Od Matěje Hübra je mámil ještě v roce 1786 kontribuční Jan Chlístovský (SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 251, kniha soudních nálezů 1744–1813, pag. 505–506).

²⁶⁷⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 259, kniha smluv trhových 1780–1787, pag. 396–398.

²⁶⁸⁾ Konkurence za kvartýry (*Militärbequartierungs-Konkurrenz*) se rozuměla platební povinnost nahrazující poskytování vojenských kvartýrů *in natura*.

²⁶⁹⁾ SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 118 (srov. koncept v SOkA Klatovy, AM Sušice, inv. č. 990, kart. 144). Vedle zmíněných 435 zl. 16 kr. se dluhovalo ještě 142 zl. 19,75 kr. za vrchnostenské *donum gratuitum* a 11 zl. 22,5 kr. za *quartum genus hominum*.

²⁷⁰⁾ SOkA Klatovy, AMS, inv. č. 990, kart. 144, koncept listu purkmistra prácheňskému krajskému úřadu z 13. prosince 1788.

²⁷¹⁾ K němu SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 105.

měšťany se nerozvrhovala podle majetkového klíče, nýbrž v duchu „bohulibé rovnosti“ („*Gott gefällige Gleichheit*“) prostým podílem repartované částky a počtu poplatníků.²⁷²⁾ Stížností proti šacuňku bylo 47, krajský adjunkt vyslechl každého kontribuenta a zaznamenal jeho námitky,²⁷³⁾ následně se magistrát musel ke každé námitce vyjádřit a současně ve spolupráci se staršími měšťany, znalými pozemků i bonity půdy, během osmi dnů vypracovat nový šacuňk. Konečně se v rozporu se systemálním patentem zjistilo mrhání penězi za diety a cestovné; jen za rok 1763 se v subrepartici objevil na tyto účely výdaj 101 zl., což magistrát omlouval velkými vydáními během války. Mezitím vytvořil nový šacuňk, v němž zareagoval na stížnosti měšťanských kontribuentů. V září 1765 tak krajský úřad sušickou kontribuční agendu seznal jako bezproblémovou. Následovala kontrola kontribuční agendy městského panství, která již tak pozitivně nevyzněla, především pokud šlo o subrepartice, kontribuční knížky a záležitosti jednotlivých daní.²⁷⁴⁾

Kontribuční úředník – příslib vzestupu, nebo kariérní retardace?

Předchozí výklad poměrně plasticky naznačil, že mezi „padlé“ kontribuční úředníky se šlo dostat jediné skutečně vědomým zanedbáním povinností. Bylo by tudíž liché hodnotit kontribuční úřednictvo podle několika patologických případů. Vystává tak otázka, co nabízela služba kontribučního úředníka v případě, že se k ní přistupovalo svědomitě? Umožňovala či dokonce usnadňovala kariérní vzestup?

Představu o tom, že nešlo o perspektivní pozici, musíme odmítnout. Využijme k tomu kvantifikaci prosopograficky sebraných údajů o sušických kontribučních úřednicích shromážděných v tab. č. 2. Od roku 1740 do roku 1850 (tzn. v průběhu 91 let) se v úřadu kontribučního úředníka spravujícího Sušici a městské panství vystřídalo 19 různých mužů, přičemž tři z nich si svůj post i zopakovali. Znamená to 23 obměn v průměrném intervalu 3,95 roku. Jednalo se tedy o úřad s pokročilou fluktuací. Nejčastěji se ho ujímaly osoby kolem 38 let věku (nejmladší 25 let, nejstarší 58 let). Nutí to k přesvědčení, že šlo o post chápaný jen jako přestupní, nikoliv konečná stanice v profesním *curriculu* venkovského byrokrata. Sama závažnost a důležitost kontribuční správy si ovšem vynucovala, aby se úřadu ujímali v kance-

²⁷²⁾ V praxi to znamenalo, že bohatý měšťan s majetkem za několik tisíc zlatých platil kontribuci stejnou jako chudý řemeslník s majetkem za 100 zl. O „bohulibé rovnosti“ srov. též systemální patent, hlava II, bod 3.

²⁷³⁾ Nejčastější námitky směřovaly k tomu, že navzdory nezměněnému majetku platí vyšší kontribuci, že zařazení do jedné z bonitních tříd není objektivní atd. Stížnosti formou konceptu uloženy v SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 102, fol. 87–88. Srov. reakci sušického magistrátu na všechny stížnosti z 2. června 1763 tamtéž, fol. 175–207.

²⁷⁴⁾ SOA Třeboň, Krajský úřad Prácheň, kart. 102.

lářské praxi zběhlí jedinci, kteří za sebou měli několik let písařské praxe na vrchnostenských kancelářích či v armádě, nikoli úřednickí elévy. Jedině takoví byli současně likvidní k úhradě služební kauce (pokud ji nezaštilil bohatý příbuzný). Úroveň majetkového zasařování v tomto smyslu přibližuje zjištění, že ze všech 19 vlastnilo hned 12 z nich dřívě či později měšťanský dům na náměstí,²⁷⁵⁾ tedy z hlediska sociální topografie nejprestižnější adresy.

Současníci se shodovali, že účetnictví kontribuce je lopotnou, náročnou a zodpovědnou prací, což v kombinaci s přijatou hmotnou zodpovědností nevytvářelo ódium vysněné či dlouhodobě hájené mety, nota bene při vědomí široké škály sankcí, které hrozily. Mzda to pochopitelně významně vyvažovala. Po jejím tvrdém propadu roku 1748 pozvolna rostla, až dosáhla hodnoty blízké mzdě městského syndika. Ve 40. letech 19. století byl kontribuční již třetím nejlépe placeným magistrátním zaměstnancem. Žehráni na podhodnocenost tak musíme u kontribučních vnímat jako projev obvyklé lidské vlastnosti bez podstatnější výpovědní hodnoty.²⁷⁶⁾ S nárůstem mzdy – jakkoli ovlivnitelným inflací – souvisí i postupné zpomalování fluktuace – jestliže za druhou polovinu 18. století proběhlo v úřadu kontribučního 18 obměn, za stejně dlouhý interval první poloviny 19. století pouze čtyři.

Z pozice kontribučního úředníka se mohly životní osudy ubírat v zásadě trojím způsobem. Trajektorii kariérního pádu jsme na konkrétních případech ilustrovali výše, sluší podotknout, že šlo v sušickém vzorku o minoritní skupinu tří jedinců (Schmidt, König, Hostreiter). Těchto 17 % je tak po mém soudu více projevem obecného lidského faktoru než nějakým specifickým kontribučního úřednictva. Spíše stojí za to všimnout si čtyř jedinců (Adamovský, Polauf, Würll, Angelis), jejichž kariéra přijetím úřadu kontribučního kulminovala a dále se již neposunula, takže si svůj původní socio-ekonomický status nijak nezlepšili. František Angelis alespoň dosáhl nároku na roční penzi – činila 110 zl. 35 kr. CM ročně.²⁷⁷⁾

Zdaleka nejpočetnější skupinu – 11 osob (61 %) ²⁷⁸⁾ – tvoří ti, které kontribuční úřednictví v kariéře posunulo po profesní či materiální stránce. Venkovské královské město nebylo solidními, zodpovědnými a důvěryhodnými jedinci s určitým rozhledem právě přeplněno, takže není divu, že často pronikli do městské rady (zahrnují sem i nezkušené magistrátní rady). Stalo se tak v šesti případech, tedy každý třetí kontribuční se stal konšel. Ve sledovaném období konšelství představovalo především honorární funkci, majetkový prospěch s ní spojený nebyl vý-

²⁷⁵⁾ Započítávám sem i tehdejší tzv. Širokou ulici (dnes ulici T. G. Masaryka z náměstí Svobody k Pražské bráně), jež byla prestižní adresou srovnatelnou s náměstím.

²⁷⁶⁾ Stěžoval si v roce 1843 K. Skuček (SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 1009, sign. Pub 3/116, kart. 182, přihláška K. Skučka z 14. července 1843).

²⁷⁷⁾ SOKa Klatovy, AMS, inv. č. 1479, roční peněžní vyúčtování 1843–1844.

²⁷⁸⁾ Nepodařilo se dohledat osudy Ignáce Vojtěcha Pelikána, proto s ním není počítáno.

znamný.²⁷⁹⁾ Starousedlé měšťany držící právovárečný dům konšelská pozice však jistě uspokojovala a neměli zpravidla ambici vyšší. Méně častou metou byla pozice důchodního (*Verwalter*), která byla spojena s vyšší mzdou a obdobnou účetní agendou.²⁸⁰⁾ Vyzkoušeli si ji tři někdejší kontribuční (Antonín Šimáček, Franz Josef Polauf a Jan František Seidl). Atraktivnější kariéry šlo nicméně dosáhnout jedině mimo město. Cesta to sice byla svízelnější, zato skýtala vidinu lepšího materiálního zabezpečení. S dobrým osvědčením v praxi kontribučního totiž šlo aspirovat na místa ve státní správě. Ze sušických kontribučních úředníků se toliko Melichar Gruber prosadil coby komisař krajského úřadu, v jednom případě pozorujeme jev opačný (Franz Anton Polauf se stal kontribučním poté, co ukončil kariéru výběřčího pohraničního cla). Obvyklejší bylo dosáhnout nejvyšší příčky v rámci vrchnostenské správy – o předchozí praxi ve vrchnostenských kancelářích jsme informováni hned u sedmi, tzn. u více než třetiny (s vědomím toho, že kariéry všech neznáme zdaleka podrobně, takže lze očekávat podstatně vyšší podíl). Úřednických funkcí v rámci panství nejvyšších, totiž ředitele či správce (*Verwalter*), dosáhli Jan Chlístovský, Antonín Průn a Karel Vrba. Zejména Vrbův případ je zajímavý, neboť po desetiletí stráveném ve funkci správce na dvou malých velkostatkách v těsném sousedství Sušice se nakonec vrátil do služeb magistrátu a stal se nezkušeným radou. Vzpomenout je třeba i případ Vavřince Christiana, který byl původně vrchnostenským správcem, zakoupil si měšťanský dům v Sušici a po 12 letech potom přijal funkci sušického kontribučního. Je tu ale potřebné vnímat kontext, neboť Christian byl správcem v Čachrově a v Kunkovicích ještě v době, kdy již bydlel v Sušici. Dojíždění na 20 kilometrů vzdálené statky tak jistě rád vyměnil za pohodlí kontribučního písařství přímo v Sušici. Specifické postavení měl potom Karel Skuček, jenž v roce 1850 vstoupil do služeb postátněné berní správy, což lze nepochybně vnímat jako výraz kariérního postupu.

Při hodnocení perspektiv kontribučních úředníků nelze ignorovat otázku vzestupu majetkového. O prestiži adres kontribučních úředníků již byla řeč. Jako o výrazu nesporného blahobytu podmíněného zastávanou funkcí můžeme ovšem bezpečně hovořit u nemovitostí zakoupených buď během vykonávané funkce, nebo brzy po jejím předání. Pro zjednodušení stačí soustředit se jen na měšťanské domy, předměstské usedlosti či dokonce deskové statky – k zakoupení realit tohoto charakteru došlo ze všech devatenácti u osmi (další dva je získali formou věna či dědictvím a nejsou tedy započtení), přičemž pět z nich zakoupilo domy nejhodnotnější, umístěné na náměstí. Nejvýše v tomto smyslu dosáhli Jan František Seidl,

²⁷⁹⁾ Za každý mandát purkmistra inkasoval konšel v 18. století částku od 30 do 60 zl. Blíže J. LHOTÁK, *Město Sušice a jeho poddaní*, s. 343.

²⁸⁰⁾ Ve 40. letech 18. století pobíral 100 zl., od roku 1772 130 zl. a bohaté deputáty, ztělesněné především 10 sudy piva (blíže J. LHOTÁK, *Město Sušice a jeho poddaní*, s. 351–352).

kteří zakoupil kromě měšťanského domu na náměstí ještě rozlehlou předměstskou usedlost, a především Vavřinec Christian, jenž dosáhl roku 1802 na deskový statek Lipová Lhota a následně připojil ještě druhý v Podhůří. Takové situace jsou v přímém rozporu s hořekováním kontribučních na nízkou mzdu – vzpomeňme na Karla Vrbu, jenž navzdory rezignaci pro nízkou mzdu dokázal koupit dům za 1400 zl. WW.²⁸¹⁾

Z logických důvodů se kontribuční úředníci nezabývali řemeslem, neboť kvůli své studijní přípravě nedostali příležitost se vyučit. Jedinou výjimkou bylo účastenství ve sladovnickém cechu, jenž měl poněkud specifické postavení. Doložit ho lze z kontribučních u Melichara Grubera, Antonína Šimáčka a Franze Antona Polaufa, ovšem mezi sladovníky pronikli i sušičtí měšťané zaměstnaní jako vrchnostenští úředníci na okolních panstvích. Tento jev skončil v 60. a 70. letech 18. století, kdy se začaly stírat rozdíly ve frekvenci sladovnických a právovárečných pivovarských várek, čímž cech ztratil své hlavní opodstatnění. Přístupnější formou výdělků než řemeslo tak mohla být zemědělská výroba, zejména v situaci, kdy kumulovali nemovitý majetek. Sledování této otázky se ovšem již vymyká možnostem této studie.

Budeme-li vnímat pozici kontribučního úředníka jako výhodnou perspektivu majetkového a sociálního vzestupu, nelze se na závěr ubránit jedné znepokojivé otázce: nezakládalo tento vzestup předchozí zasífování – jinými slovy, neměl měšťan vlastník dům na náměstí již z podstaty ideální předpoklady k prestižnímu místu, či dokonce k nabytí deskového statku? Na jednu stranu je to samozřejmé, neboť již samotný přístup ke vzdělání byl tehdy podmíněn majetkově. Bez náležitých schopností to však sotva bylo možné, nehledě na propracované kontrolní mechanismy. Současně platí, že kontribuční písař nebyl zdaleka jediným katalyzátorem pro byrokratické kariéry v maloměstském prostředí 18. století. Zdá se však, že stál na pomezí kariér malých a velkých – pokud se osvědčil, měl otevřené dveře do městské rady, ke stěžejním byrokratickým postům v městské správě (kupříkladu postu důchodního) či u výrazných a ambiciózních jedinců k dobře horovaným funkcím ve vrchnostenské správě.

²⁸¹⁾ SOkA Klatovy, inv. č. 264, kniha smluv trhových 1813–1817, pag. 100–101.

Tab. 2: Personální obsazení postu kontribučního úředníka v Sušici v letech 1737 – 1850

Kontribuční úředník	V úřadu	Životní data	Předchozí kariéra	Následná kariéra	Majetkové poměry před	Majetkové poměry během a po
Melichar Ignác Gruber	1. 5. 1737 – 31. 7. 1743	* 1710 Sušice † 1764 Sušice	.	1743–1745 městský rychtář, 1748–1764 konšel 1750–1764 krajský komisař	.	1739 koupě domu čp. 11/I, sladovnick
Antonín Alexius Šimáček	1. 8. 1743 – 31. 10. 1753	* 1701 Horky n. Jizerou † 1767 Sušice	.	1743–1753 obecní starší, 1753–1767 konšel, 1753–1764 hospodářský správce (důchodní)	1727 koupě předměstské chalupy čp. 7/ III 1740 koupě domu čp. 68/I	1754 koupě čp. 35/I na náměstí, sladovnik
Ignác Vojtěch Pelikán	1. 11. 1753 – 31. 10. 1755	.	.	.	1752 koupě domu čp. 25/I na náměstí	1760 odešel ze Sušice
Franz Anton Polauf	1. 11. 1755 – 31. 10. 1756	* 1702 Hartmanice † 1765 Sušice	1741 výběrčí pomezního cla v Hartmanicích	.	1739 koupě domu čp. 10/I na náměstí 1752 koupě domu čp. 91/I	sladovnick

Jan Adamovský	1. 11. 1756 – 15. 9. 1761	* 1729 Sušice	1759–1762 městský rychtář	1738 vrchnost. písař v Kolinci, 1741–1743 vrchnostenský správce v Horním Staňkově	.	.	1772 pivní pojezdny v Jindřichově (?) Hradci
František Antonín Schmidt	15. 9. 1761 – 31. 10. 1764	.	.	.	1761 zdědil dům čp. 89/I	1767 koupě domu čp. 114/I (prodal v dražbě 1769)	
Franz Josef Polauf	1. 11. 1764 – 31. 3. 1767	*cca 1721 †1805 Sušice	.	.	1764 koupě domu čp. 82/I cca 1774 zdědil dům čp. 91/I	1765–1769 důchodní	
Jan Adamovský	1. 4. 1767 – ?	* 1729 Sušice	1759–1762 městský rychtář	.	.	1772 pivní pojezdny v Jindřichově (?) Hradci	
František Antonín Schmidt	? – 27. 9. 1767	.	1738 vrchnost. písař v Kolinci	.	1759 zdědil dům čp. 89/I	1767 koupě domu čp. 114/I (prodal v dražbě 1769)	
Jan Adamovský	říjen – listopad 1767	* 1729 Sušice	1759–1762 městský rychtář	.	.	1772 pivní pojezdny v Jindřichově (?) Hradci	

Franz Josef Prinz	1. 11. 1767 – 31. 10. 1772	* 1709 Kašperské Hory † 1775 Sušice	1743 vrchnos- tenský písař v Žichovicích	1770–1775 konšel	1761 zdědil dům čp. 5/I na náměstí	
Jan Václav Huttary	Před 10. 5. 1772 – 31. 10. 1775	* 1741 Sušice † 1808 Sušice	1759 fährnich	1776–1788 konšel	1759 zdědil dům čp. 127/I	
Jan František König	1. 11. 1775 – 30. 4. 1777	* 1739 Žichovice	.	.	1772 zdědil dům čp. 90/I	1781 odešel ze Sušice
Jan František Seidl	1. 5. 1777 – 30. 4. 1780	* 1751 Defurovy Lažany † 1819 Sušice	1773 obroční v Jincích	1780–1788 konšel 1790–1797 důchodní	.	1779 koupě domu čp. 7/I na náměstí 1781 koupě předměstského dvora čp. 34/II
Johann Georg Hostreiter	1. 5. 1780 – 29. 2. 1784	* 1746 Furth im Wald	feldvebl u Thürheimova pěšího pluku	.	dům čp. 23/I na náměstí	1784 odešel ze Sušice, defraudace 542 zl. 17 kr.
Jan Chlístovský	1. 3. 1784 – 31. 12. 1788	* 1741 Sušice	vrchnostenský správce	1791–1795 vrchní správce v Mlázovech	1784 zdědil dům čp. 1/I na náměstí	
Jan František Seidl	1. 1. 1789 – 31. 12. 1789	* 1751 Dolní Lažany † 1819 Sušice	1773 obroční v Jincích	1780–1788 konšel 1790–1797 důchodní	.	1779 koupě domu čp. 7/I na náměstí 1781 koupě předměstského dvora čp. 34/II

František Würl	1. 1. 1790 – 11. 3. 1790	* 1740 Sušice † 1800 Sušice	vachtmistr 13. dragounské- ho pluku (savojského), 1788–1790 magistrátní kancelista	1796–1798 vrchní správce v Neustupově, 1802–1829 vrchní správce v Němčicích u Kraselova	1780 zdědil dům čp. 50/I na náměstí	1793 koupě domu čp. 17/I 1795 odešel ze Sušice
Antonín Prünn	11. 3. 1790 – 31. 10. 1795	* 1765 Sušice † po 1829	1790 vrchnos- tenský písař v Žichovicích			1802 koupě deskového statku Lipová Lhota 1810 odešel ze Sušice 1821 koupě deskového statku Podhůří
Váviřec Christian	1. 11. 1795 – 31. 10. 1808	* 1753 Neznašovy † 1824 Podhůří	cca 1777–1787 vrchnostenský správce v Čachrově a Kunkovicích		1783 koupě domu čp. 6/I na náměstí	

Karel Vrba	1. 11. 1808 – 31. 10. 1818	* 1771 Švihov † 1847 Sušice	cca 1795–1798 vrchnostenský písař v Nalžov- vech 1806–1807 správce panství Čestice	1822–1829 vrchní správce panství Žitkov (včetně kontribuční a sirotčí agendy) 1830 správce panství Mlázovy 1834–1849 první nezkouše- ný magistrátní rada	1811 koupě domu čp. 130/I 1818 koupě domu čp. 68/I
František Angelis	1. 11. 1818 – 31. 10. 1837	* 1777 Sušice † 1850 Sušice			1822 zdědil dům čp. 10/I na náměstí
Karel Skuček	1. 11. 1837 – 5. 8. 1843 (subst.) 5. 8. 1843 – 1850	* 1803 Opočno	1829–1831 písař a obroční panství Nalžovy 1836–1837 aspirant účetní oddělení podkomořského úřadu	1850–1855 berni v Sušici 1855–? berni ve Volyni	.

Poznámka: Účtovací období nesouznělo s dobou faktického působení, např. Jan Adamovský se své funkce ujal se začátkem roku 1757 (SOKA Klatovy, Archiv města Sušice, inv. č. 60, evid. jedn. č. u kn. 54, protokoly ze zasedání městské rady 1755–1759, fol. 100v, 101r).

Jan L h o t á k

THE JOYS AND SORROWS OF CONTRIBUTION CLERKS.

The Delimitation and Socio-Economic Position of Tax Collectors during the 18th and the first half of the 19th Century

SUMMARY

The study characterizes contribution clerks (tax collectors). These bureaucrats were necessary for the functioning of the tax system and they worked at the level of individual estates. Until the reforms of the Enlightenment, it was not an obligatory office; their establishment was only recommended by the state (for the first time in the *Labor Patent* of 1738). The contribution clerks' main duties included the following: planning of the tax duty; tax collections; preparation of contribution accounts and transfer of the collected amounts to regional subsidiary treasuries. The choice of the contribution clerks remained the sovereign right of the manorial lords, but the personnel issues pertaining to the contribution clerks gradually started to be influenced by the state. This study examines this mechanism on the example of the town of Sušice and its town estates, where an interesting overlapping of the town contribution and the subject contribution can be observed. There were 19 different contribution clerks during the period from 1740 to 1850. The decisive word in the choice of the clerks belonged to the town council which acted in cooperation with the town community. When choosing the clerks, it usually took into consideration their personal characteristics and material security (an important condition for the acceptance into the office was a guarantee that the future clerk would pay staff surety which amounted to hundreds of gold coins.). The candidates usually previously served in the structures of the manorial lords as scribes; quite frequent were also former positions within the army or in the town administration. After the middle of the 18th century, the state required the contribution scribes to take an oath of office which was made to the regional council presidents, who at the same time had the right to examine their expert knowledge. It was not until the first quarter of the 19th century that particular certificates proving that one had finished courses on accounting and tax theory started to be required. However, the real exam was the actual practice and the outcomes of the scribes' activities - that is the contribution accounts. Following the issuance of the *System Patent* (1748),

these accounts became subject to multiple revisions – next to the matter-of-course revision at the level of the town, it was also revised especially by the regional office and the Bohemian State Accounting Office. An analysis shows that the contribution clerks usually successfully stood the test of their duties, although contrary cases appeared as well. A trajectory of gradual descent is shown on the particular cases of the scribes Jan František König, Franz Anton Schmidt, Franz Josef Polauf and Johann Georg Horstreiter. Career and material rise was more frequent, though. At the level of the town, it could be a membership at the town council; the more ambitious ones could continue to work for the manorial lords at well-paid positions of administrators or collectors of pensions. Hand in hand with this came a material rise which enabled the office holders to purchase town houses, farmsteads at outskirts of towns and in isolated cases also free allodial estates. The study concludes that the office of the contribution clerk was not perceived as the peak of a bureaucratic career, yet it offered an adequate salary and opened the way to better bureaucratic careers.

Translated by Daniela Reischlová

Jakub Mírka

**JOSEF FRANTIŠEK BARON PUTEANI VRCHNÍM
SPRÁVCEM PANSTVÍ FRANTIŠKA JOSEFA
HRABĚTE Z VRTBY.**

**Vrchnostenští úředníci a správa vrtbovských panství
na přelomu 18. a 19. století**

ABSTRACT

Josef František, Baron Puteani, as the Main Administrator at the Estates of František Josef, Count of Vrtba. Lordly Clerks and the Administration of the Vrtba Estates at the Turn of the 18th and 19th Century

The article deals with clerks and the administration at the Count of Vrtba's estates towards the end of the 18th century. At that time, the count entrusted Josef František, Baron Puteani, with the administration of his estates. Puteani implemented a number of fundamental changes of both organizational and economic nature the aim of which was to modernize the administration, make it more effective and to increase yields from the estates. As a result, the process of the estates administration became more bureaucratic and higher demands were placed on the clerks regarding their education, efficiency and communication and office skills. On the other hand, they were given better salaries and more emphasis was placed on the social security of the clerks and other employees. Moreover, since the complex comprised of four individual estates, there were also better opportunities for career growth. At that time, the central administration of the Vrtba estates was strengthened as well. These organizational changes together with a number of economic measures fulfilled their purpose and they really resulted in better prosperity of the estates, especially of their agricultural plants.

Keywords: Josef František, Baron Puteani; František Josef, Count of Vrtba; clerks; the history of administration; the economic history; land estates

František Josef z Vrtby a jeho panství

František Josef z Vrtby se narodil 31. října roku 1759. Jeho otec František Václav z Vrtby zemřel o tři roky později a jeho matka si roku 1767 vzala šlechtice irského původu Johanna O'Kelly de Gallagher.¹⁾ O mládí Františka Josefa nemáme příliš mnoho zpráv. Hodně času trávil cestováním. Například v osmdesátých letech 18. století doprovázel na koncertních turné po německých městech významného hudebníka Vincence Maška, který v té době zároveň zastával funkci jeho sekretáře.²⁾ Roku 1793 také podnikl velkou cestu po Itálii, která mu trvala téměř celý rok. Vypěstoval si silný vztah k umění, především k hudbě, který si udržel po celý život. Kromě zájmu o umění však projevil značné nadání pro hospodářské a finanční záležitosti, díky nimž dokázal svůj již tak značný majetek ještě zvětšit.³⁾ Nabyté finance pak využíval z velké míry k podpoře různých veřejně prospěšných a dobročinných projektů. Ve své době patřil k významným českým patriotům a vedoucím představitelům českého veřejného dění. Obrázek jeho života si ale bohužel vinou nedochování ucelené písemné pozůstalosti⁴⁾ skládáme spíše jen z útržkovitých zpráv o tom, jakých významných událostí se účastnil a co vše zakládal či spoluzakládal.⁵⁾ Jeho osobnost ilustruje také značná šíře jeho zájmů. Měl chov koní v Kři-

¹⁾ *Ottův slovník naučný XXVI*, Praha 1907, s. 1059.

²⁾ Constantin VON WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Siebzehnter Theil*, Wien 1867, s. 79.

³⁾ Skvělým pramenem pro studium majetkových a poměrů a finančních záležitostí hraběte z Vrtby jsou knihy jeho osobních účtů. Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Plzeň, Velkostatek (dále jen VS) Křimice, inv. č. 1117–1156. O cestě do Itálie svědčí účetní kniha z roku 1793. Tamtéž, inv. č. 1119.

⁴⁾ V SOA Praha je sice uložen archivní fond Rodinný archiv Vrtbů, Konopiště, bohužel je ale velice torzovitý.

⁵⁾ Počátkem devadesátých let 18. století založil významnou a úspěšnou továrnu na kameninu v Týnci nad Sázavou na panství Konopiště. Dále Jiří TYWONIAK, *K počátkům výroby týnecké kameniny*, Střeďočeský sborník historický 14, 1979, s. 215–220. Stál u zrodu budoucí Národní galerie, když spolu s dalšími šlechtici sdruženými ve Vlastenecké společnosti přátel umění poskytl do dlouhodobé zápůjčky k vystavení 131 obrazů. Srov. Jakub PAVEL, *Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století*, Sborník archivních prací 25, 1975, s. 143–296, zde s. 185. Byl také jedním z mála majitelů lóží ve Stavovském divadle. Viz např. *Ottův divadelní slovník*, Praha 1914, s. 507. Roku 1807 se podílel na vzniku České hydrotechnické společnosti. Srov. *Nachricht über die bildende Böhmisch-hydrotechnische Privat-Gesellschaft*, Prag 1808. Roku 1808 stál u zrodu Jednoty pro zvelebení hudby v Čechách, jež založila roku 1811 pražskou konzervatoř. Dlouhou dobu byl i jejím pokladníkem a k jejímu provozu propůjčil část svého novoměstského paláce mezi Hybernskou ulicí a Senovážným náměstím, který zakoupil roku 1796. August Wilhelm AMBROS, *Das Conservatorium in Prag. Eine Denkschrift bei Gelegenheit der fünfzigjährigen Jubelfeier der Gründung*, Prag 1858. Roku 1810 byl jmenován císařským tajným radou za organizování zeměbrany a za účast v jejich řadách v bitvě u Aspern. Jakub MÍRKA, *Ignác Eduard*

micích a byl také vynikajícím hospodářem, přičemž se zajímal zejména o lesnické záležitosti. Mimo jiné byl velice aktivní například při plánování nového anglického parku u zámku v Žinkovech.⁶⁾ Z kulturních zájmů pak je třeba uvést, že nakupoval velké množství knih, obrazy a že velice často navštěvoval divadelní představení a koncerty.⁷⁾

František Josef z Vrtby se nikdy neoženil a jako poslední příslušník rodu zemřel dne 27. srpna 1830 v Křimicích ve věku nedožitých 72 let a bez zákonných dědiců. Svým univerzálním dědicem ustanovil Jana Karla z Lobkovic, syna svého již zesnulého přítele Josefa z Lobkovic, prvního roudnického vévody. V závěti sepsané již roku 1819 mu uložil značné množství podmínek, které musel splnit. Mimo jiných musel přispět na fond invalidů, pražský chudobinec, všeobecnou nemocnici, milosrdným bratřím, ústavu pro slepce, ústavu pro hluchoněmé a výchovnému ústavu sv. Jana. Zároveň svého dědice pověřil tím, aby pokračoval ve všech dobročinných příspěvcích, které pravidelně uděloval on sám. Odměnil také své nejvěrnější služebníky a vyměřil svým úředníkům penze ve výši jejich dosavadních platů.⁸⁾

Jeho nejvýznamnějším majetkem byla čtyři panství – Konopiště, Křimice, Nekmír a Žinkovy. Roku 1762, tedy ve věku tří let, zdědil po otci panství Konopiště. Komplex všech čtyř panství vznikl až roku 1782, kdy zdědil po svém strýci Janu Josefovi z Vrtby zbývající tři západočeská dominia. Správy svých panství se patrně ujal roku 1784, tedy po dosažení plnoletosti.⁹⁾

Josef František baron Puteani

Hrabě pověřil roku 1794 nejvyšším dozorem nad správou svých panství vynikajícího a všeobecně uznávaného hospodáře Josefa Františka barona Puteaniho (1749–1836). Ten po otci zdědil statek Soutice poblíž Zruče nad Sázavou, během padesáti let z něj vytvořil vzorové hospodářství a založil zde také školu pro budoucí hos-

Zelinka (1774–1829) a jeho působení ve funkcích nadlesního západočeských panství Františka Josefa hraběte z Vrtby, Západočeské archivy 2014, s. 40–69, zde s. 59. Roku 1825 se jako jeden ze zakladatelů podílel na vzniku České spořitelny. *Denkschrift aus Anlass der Feier des fünfzigjährigen Bestandes der böhmischen Sparkasse*, Prag 1875, s. 99. Roku 1827 byl společně s hrabětem Thunem hlavním zakladatelem pojišťovny proti požárním škodám a stal se jejím prvním ředitelem. Tato pojišťovna byla předchůdkyní České pojišťovny. Miroslav MARVAN a kol., *Dějiny pojištnictví v Československu I*, Praha 1989, s. 43–48, 282.

⁶⁾ J. MÍRKA, *Ignác Eduard Zelinka*, s. 59.

⁷⁾ Tyto informace lze vyčíst z osobních účtů hraběte z Vrtby. Viz pozn. č. 3.

⁸⁾ SOA Plzeň, Ústřední správa Lobkoviců v Křimicích, inv. č. 95.

⁹⁾ *Ottův slovník naučný XXVI*, s. 1058–1059. Nejstarší předpisy opsané v knihách vrchnostenských nařízení a podepsané Františkem Josefem z Vrtby pocházejí z února a března roku 1784. VS Konopiště, inv. č. 40, fol. 200; VS Křimice, inv. č. 12, fol. 9.

podářské úředníky.¹⁰⁾ Ještě téměř čtyřicet let po jeho smrti označoval Antonín Norbert Vlasák Soutice za „nejvýstavnější a nejlidnatější“ ves vlašimského okresu.¹¹⁾ Roku 1782 byl Puteani povýšen do stavu svobodných pánů, sám však obvykle používal ekvivalentu „baron“.¹²⁾ Puteani byl též členem Vlastenecko-hospodářské společnosti v království Českém a autorem hospodářské literatury.¹³⁾ Stejně jako hrabě z Vrtby mu i další šlechtici svěřovali správu svých statků.¹⁴⁾ V prvním desetiletí 19. století byl pověřen dozorem nad správou panství Chříč, které vlastnil ústav šlechticů U svatých Andělů v Praze na Novém Městě.¹⁵⁾ Podle *Hospodářského slovníku naučného* „první zavedl jetel, upravit účetnictví na statcích způsobem po něm pojmenovaným a byl otcem svým poddaným.“ Tato charakteristika je snad poněkud zjednodušená, nicméně společně s výše uvedenými informacemi celkem výstižně shrnuje současné obecnější povědomí o Puteaním.

Dva z jeho mnoha potomků, konkrétně Jan a Karel Ferdinand, kráčeli v jeho stopách. Oba byli významnými hospodáři a autory hospodářské literatury. Jan vlastnil statek Vyklantice a roku 1823 byl stejně jako otec pověřen správou vrtbovských panství.¹⁶⁾ Karel Ferdinand vlastnil statky Liteň, Nusle a Vršovice a mimo jiné byl po nějaký čas pověřen správou panství Jana Rudolfa Chotka, ovšem se znatelně menším úspěchem, než tomu bylo v případě jeho otce a vrtbovských panství.¹⁷⁾

¹⁰⁾ *Ottův slovník naučný XX*, Praha 1903, s. 1023. Také Miloslav VOLF, *Významní členové a spolupracovníci Vlastenecko-hospodářské společnosti v království Českém*, Praha 1967, s. 135.

¹¹⁾ Antonín Norbert VLASÁK, *Okres Vlašimský. Nástin historicko-archeologický*, Praha 1874, s. 134–140.

¹²⁾ Povýšen 3. 7. 1782. Karl Friedrich VON FRANK, *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 IV*, Schloss Senftenegg 1973, s. 127.

¹³⁾ M. VOLF, *Významní členové*, s. 134–135.

¹⁴⁾ *Hospodářský slovník naučný III*, Praha 1914, s. 1128. Též *Ottův slovník naučný XX*, Praha 1903, s. 1023.

¹⁵⁾ Václav KOČKA, *Dějiny politického okresu Kralovického*, Kralovice 1930, s. 319.

¹⁶⁾ SOA Plzeň, VS Žinkovy, Kniha vrchnostenských nařízení, inv. č. 21 (nefoliována). Více k Janovi *Ottův slovník naučný XX*, Praha 1903, s. 1023; Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, Praha 1930, s. 338.

¹⁷⁾ Jiří TYWONIAK, *Ústřední správa chotkovských velkostatků a její archiv*, Sborník archivních prací 23, 1973, s. 15–40. V této práci velmi zaujme zmínka o hodnocení schopností Karla Ferdinanda Puteaniho, jeho otce a bratra Josefem Patzeltem, který byl v té době správcem chotkovského statku Bělušice: „Proslulost jména Puteani pochází od inspektorova otce (Josef Fr. Puteani) a bratra (Jan Puteani) – Karel Puteani se jen hřeje na výsluní jejich mistrovství“. Tamtéž, s. 33. Patzeltovo hodnocení Karla Ferdinanda Puteaniho jistě nebylo zcela neopodstatněné, nicméně je třeba je brát s rezervou, protože Patzelt byl do jisté míry jeho soupeřem. Velice zajímavé je ale především Patzeltovo vysoké hodnocení kvalit Karlova otce a bratra. Obzvláště příznivě pak vyznívá s ohledem na to, že Patzelt byl nejen jejich současníkem, ale rovněž hospodářským odborníkem. Dále ke Karlu Ferdinandovi *Hospodářský slovník naučný III*, s. 1128;

Podobně jako je tomu u hraběte z Vrtby, platí i pro Puteaniho, že se nám k němu nedochovaly téměř žádné prameny osobní povahy. Přestože šlo ve své době o předního hospodáře a jeho význam historici hospodářských dějin uznávají, naše znalosti o něm jsou obvykle soustředěny jen do encyklopedických hesel či kratičkých učebnicových pojednání. Více víme o jím vynalezeném a užívaném tzv. puteánském účetnictví.¹⁸⁾ Ani tato práce si neklade za cíl zásadní měrou rozšířit jeho biografii. Ve výsledku snad ale může alespoň trochu přispět k bližšímu pochopení jeho osobnosti a způsobu myšlení, byť jen s využitím pramenů úřední povahy.

Prameny ke správě vrtbovských panství na konci 18. století

Podobně jako je tomu u Františka Josefa hraběte z Vrtby a Josefa Františka barona Puteaniho, limituje nás i v bádání o správě vrtbovských panství nedostatek literatury a především mezerovitě dochované prameny. Hlavním zdrojem informací jsou samozřejmě fondy čtyř vrtbovských velkostatků – Konopiště, Křimice, Nekmír a Žinkovy.¹⁹⁾ Ani v jednom z nich se nedochovalo mnoho pramenů z doby před rokem 1794. Tato skutečnost se odráží i v tomto textu, protože dosud nelze provést komplexnější srovnání stavu vrtbovských panství před jejich převzetím do správy Puteaním a po něm.

Nejlépe dochovanými a pro dané téma nejdůležitějšími prameny jsou ve fondech velkostatků knihy vrchnostenských nařízení. Ty se dochovaly pro všechna vrtbovská panství vyjma Nekmíře přibližně od poloviny devadesátých let 18. stole-

V. ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, s. 338; M. VOLF, *Významní členové*, s. 135–136. V literatuře je někdy označován jako Karel Josef, někdy jako Karel Ferdinand, někdy jen jako Karel. Pokřtěn byl všemi třemi jmény Karel Ferdinand Josef.

¹⁸⁾ Karl Ferdinand VON PUTEANI, *Einleitung und kurze Belehrung zur Führung der Wirtschafts-Rechnungs-Hauptbücher*, Prag 1807. Z novějších prací k puteánskému účetnictví viz zejména Josef BLECHA, *Účty a účetní materiál*, in: Jindřich Šebánek – Alexander Hůščava – Zdeněk Fiala, *Československá diplomatika I*, Praha 1965, s. 406–440; Zdeněk PUCHINGER – Pavla SLAVÍČKOVÁ, *Malé dějiny účetnictví*, Olomouc 2014, s. 38, 63, 126–127. K zavedení puteánského účetnictví na panstvích roudnických Lobkoviců viz Eduard MIKUŠEK, *Otázky skartace duplikátů knih kamerálního účetnictví*, Archivní časopis 31, 1981, s. 74–84. TÝŽ, *Účetní systémy a metody na majetku roudnických Lobkoviců*, Sborník archivních prací 36, 1986, s. 53–102, zde s. 73–75. V obou pracích je také rozvedena povaha puteánského účetnictví a jeho praktické užívání, včetně fungování soutické účtárny. K tomu a k zavedení puteánského účetnictví na chotkovských statcích viz také J. TYWONIAK, *Ústřední správa*, s. 16–23.

¹⁹⁾ Archivní fond Velkostatek Konopiště je v péči Státního oblastního archivu v Praze, fondy ostatních tří velkostatků jsou v péči SOA Plzeň. Z důvodu úspory místa nebudu vzhledem k častým citacím u těchto fondů nadále citovat archiv (dále tedy jen VS Konopiště).

ti.²⁰⁾ Do uvedených knih nebyly zaznamenávány pouze předpisy obecné povahy, ale také ustanovení vzniklá z okamžité potřeby reagovat na konkrétní situaci. Do značné míry je tak v tomto případě eliminována obvyklá nevýhoda pramenů normativní povahy, spočívající ve faktu, že se z nich mnohdy sice dozvídáme, jaký měl být kýžený stav, mnohem méně však vypovídají o reálném naplňování předpisů. Nařízení byla obvykle zaslána na jednotlivá panství jako oběžník a zaznamenána do knihy. Kromě samotného obsahu jsou knihy vrchnostenských nařízení cenné i tím, že se dochovaly v téměř neporušených řadách pro celou dobu, kdy stál Puteani v čele vrtbovských panství.

Relativně dobře se zachovaly také účty.²¹⁾ Sice jsou značně mezerovité, ale přesto umožňují učinit si alespoň základní představu o podobě a struktuře příjmů a výdajů jednotlivých panství. Vedle jiných pramenů poskytují také slušný přehled o personálním obsazení panství a platech úředníků. O poznání hůře se dochovala úřední korespondence. Fondy uvedených velkostatků sice obsahují archiválie, které vznikly z výkonu státní moci v přenesené působnosti (agenda politická, soudní, kontribuční a další), ovšem spisů o dominikálních záležitostech se dochovalo velice málo. Nemáme k dispozici skoro žádnou korespondenci a zvláště můžeme želeť toho, že se nám téměř nedochovaly hospodářské zprávy a jejich vyřízení. Výjimku tvoří velký soubor spisů nadlesního západočeských vrtbovských panství Eduarda Ignáce Zelinky, které byly zachráněny uložením v harrachovském archivu především z účty k jeho osobě.²²⁾ Také další prameny jsou dochovány spíše torzovitě. I zde je na vině především skutečnost, že po smrti Františka Josefa z Vrtby, jímž vymřel celý rod, se na uvedených velkostatech vystřídal více majitelů, přičemž ne každý věnoval dostatečnou péči dokumentům vzešlým z činnosti správního aparátu jeho předchůdců.

Jak již bylo uvedeno výše, literaturu zabývající se komplexněji správou vrtbovských panství k dispozici nemáme. Za zvláštní zmínku však stojí detailní studie Jiřího Tywoniaka o ústřední správě chotkovských velkostatků, která přináší podrobnější informace nejen o puteánském účetnictví, ale též o puteánském způsobu správy. Ta se sice zabývá působením Puteaniho syna Karla Ferdinanda ve dvacátých letech 19. století, ovšem obsahuje také cenné poznatky o jeho otci. Mnohé jiné paralely s praxí Karlova otce Josefa Františka nacházíme i na dalších místech studie J. Tywoniaka. Ta tak mimoděk slouží jako skvělý srovnávací materiál a v některých ohledech podstatnou měrou prohlubuje i poznatky o Josefovi Františku Puteaním, čerpané z pramenů vrtbovské provenience.²³⁾

²⁰⁾ VS Konopiště, inv. č. 42–46, 64; VS Křimice, inv. č. 12–19; VS Žinkovy, inv. č. 17–21.

²¹⁾ VS Konopiště, inv. č. 640 an; VS Žinkovy, inv. č. 735 an; VS Křimice, inv. č. 297 an; VS Nekmír, inv. č. 79 an.

²²⁾ K tomu viz J. MÍRKA, *Ignác Eduard Zelinka*, s. 41.

²³⁾ J. TYWONIAK, *Ústřední správa*, s. 15–40.

Převzetí správy vrtbovských panství baronem Puteaním a tvorba nových předpisů

Roku 1794 pověřil hrabě z Vrtby správou svých panství barona Puteaniho. Jeho kompetence byly téměř neomezené. Hrabě ustanovil, že veškerá Puteaniho nařízení mají na všech jeho panstvích platit tak, jako by je vydal on sám.²⁴⁾ Puteani vykonával správu vrtbovských panství převážně ze svého vlastního statku Soutice, na němž od té doby sídlila i nově vzniklá vrtbovská účtárna. Postupem času vznikaly i další úřady, které už sice nesídlily na Souticích, ale svou působností také přesahovaly jednotlivá panství. Postupně tak byla posilována centralizace vrtbovských panství, o čemž bude podrobněji pojednáno ještě níže v kapitole věnované jejich organizaci.

V dochovaných pramenech není nikde uvedeno přesné datum, kdy baron Puteani převzal správu vrtbovských panství. Nepochybně se tak však stalo v průběhu roku 1794, pravděpodobně pak na podzim. První zmínku o jeho působení ve službách hraběte z Vrtby jsem našel v knize vrchnostenských nařízení panství Konopiště, v níž jsou koncem října zaznamenána tři jeho nařízení v záležitostech vrchnostenského pivovaru. Nejstarší z nich pochází z 25. října 1794.²⁵⁾ Těmto nařízením je předřazený nedatovaný a nesignovaný dotazník, obsahující 46 velice konkrétních otázek, týkajících se stavu hospodářství. Bohužel bez příslušných odpovědí.²⁶⁾ Jeví se mi velice pravděpodobně, že tento dotazník zaslal vrchnostenskému úřadu právě Puteani, aby získal základní přehled o stavu panství.²⁷⁾ V listopadu již Puteani vyřizoval konopištskou hospodářskou zprávu.²⁸⁾

S příchodem Puteaniho se četnost zápisů do knih vrchnostenských nařízení výrazně zvýšila. Od počátku svého působení v čele vrtbovských panství zasilal vrchnostenským úřadům mnoho instrukcí, nařízení a dalších předpisů, které byly pravidelně zanášeny do knih. Naprostá většina předpisů pocházela přímo od něj, některé vyhotovoval hrabě z Vrtby a zpočátku spíše výjimečně i někteří úředníci centrálních orgánů správy vrtbovských panství. Puteani se hned na počátku svého působení snažil nastavit jasná pravidla pro fungování správního aparátu. Toto na-

²⁴⁾ Nařízení hraběte Vrtby z 30. ledna 1795, jímž potvrdil platnost Puteaniho hospodářské instrukce. VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 22.

²⁵⁾ Nařízení ve věci pivních sudů. VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 11. V citacích předpisů zaznamenaných v knihách vrchnostenských nařízení odkazují vždy na folium či stranu (paginu), na níž opis předpisu začíná. Cituji vždy všechny knihy vrchnostenských nařízení, v nichž se mi daný předpis podařilo dohledat.

²⁶⁾ VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 7.

²⁷⁾ Tuto domněnku podporuje jistá paralela s nástupem Puteaniho syna Karla Ferdinanda do čela správy choťkovských panství. Prvním jeho krokem bylo rovněž rozeslání podrobného dotazníku. J. TYWONIAK, *Ústřední správa*, s. 15–16.

²⁸⁾ VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 20.

stavení pak, samozřejmě s dílčími změnami, fungovalo po celou dobu, kdy stál v čele vrtbovských panství.

Základním předpisem byla nepochybně hospodářská instrukce vydaná 7. ledna 1795.²⁹⁾ Sám Puteani tuto instrukci v průvodním dopise důsledně nazývá spíše „hospodářským naučením“ (*Wirtschafts-Unterricht*), nicméně později užíval i kratšího pojmu „instrukce“. Podle Puteaniho sdělení v průvodním dopise se příliš nelišila od instrukce, kterou úředníci obdrželi před několika lety od vrchnosti. Byla ovšem mnohem členitější, konkrétnější a podrobnější, takže ji nebylo jednoduché projít najednou. Přesto však neměla, a ani nemohla, být považována za návod pro veškeré konání úředníků. Ti ji měli nastudovat přes zimu a do konce března zaslat případné připomínky. Puteani je výslovně upozornil, že pokud tak neučiní, bude to chápat tak, že jsou s ní srozuměni a bude vyžadovat její plnění. Zcela jasně jim pak dal najevo, že nestrpí, aby se z instrukce stal „*neupotřeбенý spis pro archiv*“.³⁰⁾ Puteani také předpokládal, že v budoucnu přibudou i dodatky. Záležitosti, které instrukce neupravovala, měly být řešeny podle starších předpisů. Dne 30. ledna pak hrabě z Vrtby potvrdil závaznost instrukce. Zároveň dodal, že veškerá nařízení jeho přítele Puteaniho platí na všech jeho panstvích tak, jako by je vydal on sám.³¹⁾

Z průvodního dopisu je zřejmé, že instrukce byla velice rozsáhlá. Nejspíše z tohoto důvodu nebyla zanesena do knih vrchnostenských nařízení. Její text se mi bohužel nepodařilo dohledat ani jinde.³²⁾ Je velkou škodou, že tak nemáme k dispozici tento základní předpis. Můžeme se tak pouze domýšlet, že mohl být do jisté míry předobrazem nebo částečnou inspirací pozdějších tiskem vydaných instrukcí Puteaniho synů.³³⁾ Ovšem i v případě, že by tomu tak bylo, nepochybně šlo již o text značně upravený. Jan sice v předmluvě na prvním místě děkoval otci jako svému učiteli a mistrovi, odkazoval se však také k hraběti Hartmannovi³⁴⁾ a baronu

²⁹⁾ Dochoval pouze průvodní dopis, a to pouze v knize vrchnostenských nařízení panství Konopiště. VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 13. Zmíněn (ovšem bez přepisu průvodního dopisu) je též ve VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 1. Více k hospodářským instrukcím viz především V. ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, Praha 1930.

³⁰⁾ „... denn rechnen Sie daraus, daß ich gar nicht gesonnen bin, aus diesen Wirtschafts Unterrichte ein unbenutztes Aktenstück ins Archiv machen zulassen, ...“. VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 21.

³¹⁾ VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 22.

³²⁾ Mimo jiného jsem se pokoušel zjistit, zda se nenachází v lobkovické knihovně v Křimicích. Bohužel ani zde se ji nepodařilo dohledat. Za pomoc s pátráním vedeným tímto směrem patří můj velký dík vedoucímu Oddělení zámeckých knihoven Národního muzea Petru Maškovi.

³³⁾ Johann VON PUTEANI, *Entwurf eines Amts- und Wirthschafts-Regulativs nebst Forstordnung*, Wien 1819; Karl Ferdinand VON PUTEANI, *Versuch einer Dienst- und Wirtschats-Instruktion für Wirtschafts- und Oberämter in Böhmen*, Prag 1836 (obě instrukce jsou v současné době dohledatelné v plném znění na internetu).

³⁴⁾ *Amtsinstruction für die Ober-, Wirtschafts- und Forstämter der böhmischen k. k. Staatsgüter*, Prag 1813. Autorem instrukce byl Johann Prokop Hartmann z Klarštejna (1760–1850), který byl

Hildprandtovi.³⁵⁾ Jeho bratr pak v předmluvě uvedl, že využil též starších instrukcí svého bratra a hraběte Hartmanna.

Dne 10. února 1795 vyšlo provizorní nařízení ve věci vedení lesního hospodářství, které bývalo v úředním styku obvykle označováno zkráceně jako provizorní lesní řád. Tento předpis patrně už nebyl nahrazen jiným „definitivním“ a zůstal v trvalé platnosti. Bohužel ani v tomto případě se text nařízení nedochoval.³⁶⁾ A nedochovalo se ani poučení pro úředníky ve stavebních záležitostech ze 7. února 1795.³⁷⁾

Dne 23. března vyšel účetní řád.³⁸⁾ Tímto řádem bylo na vrtbovských panstvích zavedeno známé puteánské účetnictví, které později vstoupilo do učebnic.³⁹⁾ Základem správného účtování byla povinnost zapsat vše ještě téhož dne, kdy se uskutečnilo plnění. Na všech úřadech tedy měl být povinně veden ve speciálním formuláři účetní deník. Tento deník si měl úředník, vedoucí důchod panství, opsat a s přílohami zaslat dvakrát měsíčně do účtárny v Souticích. Z Nekmíře a Křimic se deníky posílaly do Žinkov, dále na Konopiště a odtud putovalo vše najednou do Soutic.⁴⁰⁾ Stejnou cestou se pak vše zasílalo zpět. Ihned po skončení účetního roku museli úředníci vyhotovit účetní uzávěrku, k níž mimo jiného patřilo sestavení hospodářského inventáře, a poslat ji k revizi do Soutic. Účetní řád dále upřesňoval zejména strukturu a typy vybraných účtů a také kompetence jednotlivých úředníků v účetních záležitostech.⁴¹⁾ V březnu se také konalo setkání úředníků všech panství na

také administrátorem státních statků a členem c. k. Vlastenecko-hospodářské společnosti. V. ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, s. 353. K funkcím, které zastával, viz např. *Schematismus für das Königreich Böhmen auf das gemeine Jahr 1813 I*, oddíl II, s. 2, 31; oddíl VII, s. 74.

³⁵⁾ Barona Hildprandta se mi nepodařilo ztotožnit s naprostou jistotou. Vzhledem k tomu, že o něm Jan Puteani hovoří již jako o zesnulém, patrně jde o Václava Karla Hildprandta z Ottenhausenu (1747–1803), který byl znám jako vynikající hospodář. K němu viz např. Vladimír ČERVENKA, *Šlechtické rody Blatenská I*, Blatná 2011, s. 47–48.

³⁶⁾ Datum vydání nařízení je uvedeno v knize vrchnostenských nařízení panství Žinkovy. Jeho text ale bohužel nebyl přepsán do této ani do jiných dochovaných knih vrchnostenských nařízení. V žinkovské knize vrchnostenských nařízení je pak poznamenáno, že text je dostupný v opisu na vrchnostenském úřadě. VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 1. K provizornímu lesnímu řádu též J. MÍRKA, *Ignác Eduard Zelinka*, s. 44.

³⁷⁾ Pouze zmíněno ve VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 2.

³⁸⁾ VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 43; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 6; VS Křimice, inv. č. 11, fol. 2.

³⁹⁾ Viz pozn. č. 18.

⁴⁰⁾ Kromě zimního období, kdy byly špatně sjízdné cesty, musely být účty z Nekmíře v Křimicích 1. a 15. dne v měsíci, na Žinkovech účty z Nekmíře a Křimic 2. a 16., všechny pak na Konopišti 3./4. a 17./18. a v Souticích 5./6. a 19./20. dne v měsíci.

⁴¹⁾ Podoba puteánské účetní organizace je podrobněji rozebrána v J. TYWONIAK, *Ústřední správa*, zejména s. 16–23. Zde sice ve vztahu ke Karlu Ferdinandovi Puteanimu a pro období dvacátých let 19. století, ovšem čtené paralely s praxí jeho otce jsou zřejmé. Ostatně J. Tywoniak sám uvádí, že revize účtů vycházela ze zásad vypracovaných již Josefem Františkem Puteaním.

Konopišti,⁴²⁾ na němž jim Puteani sdělil, že mají novou účetní metodu zavést co nejrychleji, tedy od příštího účetního roku, který začínal v červenci 1795.⁴³⁾

Stejného dne jako účetní řád vyšel také řád pro zasilání hospodářských zpráv a ostatních spisů.⁴⁴⁾ Tento předpis upravoval pravidla písemného styku mezi jednotlivými panstvími a Souticemi. Opíral se o ustanovení účetního řádu ve věci pravidelného zasilání účetních deníků. Společně s nimi měly být ve stejných termínech posílány i ostatní spisy. Pokud by však šlo o věci, které by nesnesly odkladu, bylo možné je doručit na Konopiště poštou přes Prahu a z Konopiště dále po zvláštním poslovi. Spisy zasílané poštou měly být psány hustým písmem a na tenkém papíře bez jakékoli titulatury a nepodstatných informací, aby se neplatilo příliš vysoké poštovné. Pokud by něco naléhavého posílal Puteani opačným směrem, měl to nechat dopravit poslem na Konopiště a dále poštou do Křimic a odtud poslem do Nekmíře a Žinkov. Jakmile daný předpis doputoval do místa určení, musel vrchní úředník každého panství podpisem stvrdit, že ho četl, a nechat ho opsat do knihy vrchnostenských nařízení. Následně jej měl poslat dál. Puteani také vnesl řád do značení spisů. Veškeré zprávy a žádosti, zasílané vrchnostenskými úřady jednotlivých panství přímo Puteanimu a také naopak od něj úřadům, měly být opatřeny značkou červené barvy, číslem a vyhotoveno dvojmo. Text měl být psán pouze v levém sloupci. Do pravého sloupce jednoho paré se vepsala odpověď a byla zaslána zpět, druhé paré bylo uloženo u Puteaniho. Účetní řád také nařizoval značit spisy určené ústřední účtárně, která ovšem sídlila také v Souticích, černou barvou, účetní spisy pak malými písmeny abecedy, zatímco nařízení římskými číslicemi. Na všech panství pak měly být také zavedeny knihy pro evidenci přijaté pošty a jiné pro evidenci pošty odeslané (*Rezepissbücheln*).

V červenci 1795 Puteani vydal předpis pro budoucí vyhotovování hospodářských zpráv.⁴⁵⁾ Požadoval, aby ve zprávách zasílaných vždy koncem měsíce byly úředníky hlášeny všechny důležité záležitosti, které nebylo možné vyčíst z účetních deníků. Následně konkrétně vyjmenoval, o které záležitosti především jde. Mimo jiné žádal reference o nových zeměpanských nařízeních a souvisejících opatřeních krajských úřadů, o plnění povinností poddanými a jejich náladě, a zejména pak o různých záležitostech hospodářské povahy. Jednotlivé body označil písmeny abecedy a těmito písmeny měly být příslušné pasáže označeny i v samotných hospo-

Dále viz též E. MIKUŠEK, *Otázky skartace*, s. 74–84. TÝŽ, *Účetní systémy a metody na majetku rodu Lobbkoviců*, s. 73–75.

⁴²⁾ VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 40; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 12.

⁴³⁾ Následující účetní rok Puteani prodloužil na 1,5 roku do konce roku 1796, aby se od roku 1797 účetní roky kryly s roky kalendářními. VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 130; VS Žinkovy, fol. 43; VS Křimice, kn. 12, fol. 15.

⁴⁴⁾ VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 29; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 2; VS Křimice, inv. č. 11, fol. 6.

⁴⁵⁾ VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 61; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 14; VS Křimice, inv. č. 11, fol. 13.

dárských zprávách. Pro ostatní informace byl určen dodatek zprávy. Tento předpis je zajímavý také tím, že, podobně jako nařízení o úsporném vyhotovování dopisů zasílaných poštou, i on obsahuje opatření směřující k maximální úspoře nákladů a času. Ustanovuje totiž, že referovat je třeba stručně, a pokud se v daném okruhu zájmu nestalo nic zvláštního, nemá se psát nic. Dvojmo se měly posílat pouze ty zprávy, které vyžadovaly odpověď, aby nedocházelo ke zbytečnému „písaření“ (*Schreiberei*).

Základní rámec pro fungování správy panství byl dán zejména výše uvedenými a zčásti bohužel nedochovanými předpisy, které vyšly relativně krátce po převzetí správy vrtbovských panství baronem Puteaním. Také v následujících letech docházelo k úpravě stávajících pravidel i k tvorbě nových předpisů obecnější povahy, ovšem toto prvotní nastavení fungovalo víceméně po celou dobu Puteaního působení. Základní předpisy byly v knihách vrchnostenských nařízení vetkány mezi velké množství jiných nařízení, opatření či rozhodnutí, která se týkala nejen otázek správy panství, ale zejména hospodářských záležitostí. Puteani byl totiž především hospodářským odborníkem a důkladná organizace správy panství, založená na jasném vymezení kompetencí úředníků a dodržování nastavených pravidel, mu byla především prostředkem k naplňování jeho hospodářských cílů. Ostatně ke správě poddaných a k jiným agendám státní správy, které panství vykonávala v přenesené působnosti, se téměř nevyjadřoval. V tomto ohledu byl pro úředníky autoritou a partnerem zejména krajský úřad. Samozřejmě, pomineme-li samotného hraběte z Vrtby, který však o tuto oblast, alespoň soudě dle dochovaných pramenů, neprojevoval nějaký zvýšený zájem. Neznamená to však, že tyto otázky Puteani zcela opomíjel. Ostatně sám byl na svém statku Soutice také vrchností, a tak mu rozhodně nemohly být lhostejné. Ovšem vyjadřoval-li se Puteani ke správě poddaných, tak především ve věcech souvisejících přímo s chodem panství.

Představa dobrého úředníka

Ačkoli Puteani vynikal především jako hospodářský odborník, rozhodně nelze podceňovat jeho motivaci a schopnosti v oblasti organizace správy. Naopak i na tomto poli nepochybně dosáhl vynikajících výsledků. Byl si totiž velice dobře vědom toho, že bezvadný chod správního aparátu je nezbytným předpokladem k naplňování hospodářských cílů. Velice nelibě tedy nesl liknavost úředníků a nerespektování nastavených pravidel. Zpočátku se projevoval chápavěji a opakovaně úředníkům pouze hrozil, že příště už mají dodržet jím stanovený termín.⁴⁶⁾ Ovšem

⁴⁶⁾ Např. v nařízení ze 6. 4. 1795 ve věci hospodářských zpráv Puteani úředníkům „*se vsí přisností*“ připomínal, že napříště nebude na hospodářské zprávy čekat tři týdny, jako se tomu stalo

po další návštěvě jednotlivých panství byl v listopadu roku 1795 nucen zaslat úředníkům ostrou a velice obsáhlou výstrahu. Její opisy v knihách vrchnostenských nařízení zaujímají více než čtyři stránky hustě popsané textem.⁴⁷⁾ Tato výstraha stojí za kratší zastavení. Díky ní jsme totiž schopni blíže pochopit způsob Puteaniho uvažování.

Puteani byl na úředníky velice rozzloben. Psal jim, že v době, kdy přebíral správu panství, se domníval, že má co do činění s muži dobré vůle a smyslem pro povinnost. Dokonce jim nejen ponechal veškeré dosavadní požitky, ale zároveň jim umožnil podílet se na zisku vrchnosti prostřednictvím tzv. procent. Domníval se, že tato motivace společně s ponaučením (tedy instrukcí), kterého se jim dostalo, povede k tomu, že společně vykonají velké dílo, jak výslovně psal. Zpočátku prý měl v úředníky velkou důvěru, ale o to větší bylo jeho následné rozčarování. Věřil, že jsou mnohem ušlechtlejší a že jsou schopni jednat jako sebevědomí muži, kteří jsou si vědomi důležitosti společného podniku. Dosud prý nikdy nepřemýšlel o tom, že by měl některé úředníky propustit, ba naopak, jeho ctížádostí bylo je všechny udržet a poučením, čestným jednáním, varováním a domluvou je přimět k přesnému plnění povinností a mít radost ze společné práce. Bohužel ke své nelibosti začal sám na sobě pozorovat, že jeho smýšlení o nich již není tak příznivé. Ačkoli dosud užíval peněžitých trestů jen ve výjimečných případech, nyní se rozhodl, že je bude muset uplatňovat častěji. Několikrát pak opakoval, že záleží jen na úřednících, zda k nim bude muset opravdu přistoupit. Dokonce uvažoval, že některé z úředníků propustí, ale rozhodl se počkat, zda nepomohou pokuty. Vytýkal jim, že pod rouškou plnění jeho příkazů často s „pokryteckou lstivostí“ činili naprosté nesmysly, mnohdy pak konali přímo proti smyslu jeho nařízení. Vadilo mu také, že se neustále na něco vymlouvali, neprojevovali dostatek dobré vůle, byli ziskuchtiví a k plnění příkazů se stavěli velice vlažně, což dokládal mnohými příklady opoždění prací oproti termínům stanoveným v instrukci. Za rok svého působení v čele vrtbovských panství učinil zkušenost, že jeho poučování a napominání se mívá účinkem, a tak úředníky varoval, že pokud nepomohou ani peněžité tresty, opravdu přistoupí k propouštění. Pokuty měli úředníci, ale i nižší služebníci zasílat účtárně v Souticích, která je měla použít naopak na odměňování pilných zaměstnanců.⁴⁸⁾

Nejen z této výstrahy, ale také z dalších pramenů a vůbec veškerého dalšího Puteaniho konání, je zřejmé, že ve zvelebování nejen vrtbovských, ale vůbec veškerých statků, spatřoval vyšší cíl. Mluvil-li o velkém díle, které by mohli všichni do-

v tomto případě. Pro tentokrát to však byl ještě ochoten přejít. VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 35; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 1; VS Křimice, inv. č. 11, fol. 9.

⁴⁷⁾ Datováno 20. 11. 1795. VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 91; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 27; VS Křimice, inv. č. 11, fol. 28.

⁴⁸⁾ Bohužel o množství a výši udělených pokut a jménech potrestaných úředníků nic nevíme, protože účty soutické účtárny se nedochovaly.

hromady vykonat, myslel to nepochybně zcela vážně. Nabídka hraběte z Vrtby k převzetí správy jeho panství byla pro něj jistě vítanou příležitostí, jak uplatnit své hospodářské teorie a nabyté praktické znalosti ve větším měřítku. V porovnání s jeho vlastním statkem Soutice, který byl sice vzorně vedený, ale velice malý, mu v tomto ohledu poměrně velký komplex vrtbovských panství poskytoval obrovské možnosti. Na druhou stranu přinášel rozsah spravovaného majetku také nemalé obtíže. Jednou z nich bylo právě zvládnutí rozsáhlého úřednického aparátu. Puteaniho značné rozčarování po ročních zkušenostech s prací úředníků ostatně dokládá, že jeho původní očekávání byla podstatně optimističtější.

Pokud bychom výše citovaný Puteaniho text přijali bez výhrad, mohlo by se zdát, že Puteani čelil ze strany úředníků nepříliš skrývanému bojkotu svých nařízení, spočívajícím v jejich nerespektování, překrucování nebo naopak ve slepém následování jejich litery. Pohled druhé strany ale bohužel k dispozici nemáme, a tak musíme být v soudech opatrní. Dá se předpokládat, že mnozí úředníci asi byli do značné míry především praktiky, kteří nespatovali v řízení hospodářství vyšší ideje a patrně nebyli příliš nakloněni velkým změnám ve svých navykých postupech. Je však otázkou, zda problém spočíval pouze v malé iniciativě úředníků a jejich neochotě vystoupit ze zažitých rutiny, anebo zda mohly hrát roli i Puteaniho značné nároky, které nemuseli být všichni schopni naplňovat. Po úřednících požadoval nejen neustálé sebevzdělávání a přesné plnění povinností, ale také velké pracovní nasazení a oddanost službě. A právě v případě pracovního nasazení býval občas nespokojen i s lidmi, kteří byli jinak velice schopní a vzdělaní a také do značné míry sdíleli jeho hodnoty.⁴⁹⁾ Ostatně jiný pohled na věc přináší pozdější příklad Puteaniho syna Karla Ferdinanda, jemuž bylo ve dvacátých letech 19. století při správě chotkovských panství naopak vyčítáno, že je kvůli stále silicimu výkaznictví nutno zaměstnávat příliš mnoho pisařů.⁵⁰⁾ Tvorba mnohých evidencí a výkazů v Puteaniho případě rozhodně nebyla samoučelná, ovšem pro úředníky jistě znamenala oproti starším dobám mnoho práce navíc.

Na malém statku Soutice jistě nemohlo být pro Puteaniho problémem obklopit se schopnými a podobně smýšlejícími lidmi a v případě potřeby je také nahradit. Ačkoli stejnou pravomoc měl i na vrtbovských panstvích hraběte z Vrtby, výrazné personální změny by mohly citelně poznamenat řádný chod jejich správy. Najít větší množství zkušených úředníků by jistě nebylo úplně jednoduché. Navíc by se museli teprve seznamovat s prostředím. Puteanimu tedy nejspíše nezbývalo než nadále působit na stávající úředníky. Ani prameny nesevďčí o nějakých rozsáhlých personálních změnách, nicméně k dílčím opatřením docházelo, a to i v době před

⁴⁹⁾ Příkladem může být např. nadlesní západočeských vrtbovských panství Ignác Eduard Zelinka. J. MÍRKA, *Ignác Eduard Zelinka*, s. 47–48.

⁵⁰⁾ J. TYWONIAK, *Ústřední správa*, s. 33.

zasláním Puteaniho výstrahy.⁵¹⁾ Jako příklad může posloužit exemplární propuštění konopištského kancelisty Augustina Tomeischla z počátku listopadu 1795. Hrabě z Vrtby jej osobně propustil z toho důvodu, že se neřídil příkazem, který mu dal baron Puteani prostřednictvím hraběcího účetního a který mu nařizoval, aby kromě svých dosavadních povinností převzal také vedení účtu konopištského lesního úřadu. Při následném osobním jednání s Puteanim se pak měl Tomeischl dopustit blíže nespecifikované impertinence. Vrtba jej z toho důvodu propustil, ačkoli jej původně zamýšlel povýšit z pozice písaře na úřednické místo. Zároveň s tímto případem seznámil všechny úředníky, aby si z něj vzali ponaučení.⁵²⁾

Počátkem listopadu, tedy také ještě před výše zmíněnou výstrahou, bylo zasláno hospodářským úřadům jednotlivých panství nařízení ve věci obsazování volných úřednických míst.⁵³⁾ Nařízení podepsal samotný Vrtba, dá se ovšem předpokládat, že na jeho koncipování se zřejmě podílel také Puteani. Týkalo se zejména písařů, kteří v dobovém chápání nebyli v rámci vrchnostenské správy považováni za úředníky, a lesního personálu. V úvodu hrabě deklaroval, že je dobrým zvykem při obsazování volných míst dávat přednost vlastním věrným služebníkům před cizími. On sám postupoval a nadále hodlá postupovat stejně, ovšem musí jít o řádné a schopné osoby. Do budoucna tedy nemohl očekávat přijetí na úřednické místo žádný písař, jehož pili by nedosvědčil jeho představený a který by v dosavadní službě neprokázal poctivost, věrnost a dostatečné schopnosti. Zároveň nesměl být liknavý a propadat hráčské vášni nebo hýřivosti. Od nového roku měl pak každý představený vyhotovovat konduiční listy, v nichž měl hodnotit své podřízené písaře, v případě lesních úřadů pak revírníky a zejména adjunkty. Konduiční listy měly obsahovat jméno, místo narození a věk hodnoceného, dále počet odsloužených roků na panstvích hraběte z Vrtby a zhodnocení jeho chování zejména s ohledem na poctivost, mravy a pili. Kromě morálních schopností bylo třeba, aby potenciální budoucí úředníci osvědčili také své znalosti a schopnosti. Z toho důvodu měli být písaři občas přezkoušeni. Jednak měli plnit rozličné úkoly, jednak jim měly být kladeny otázky. Jejich předmětem měla být na prvním místě znalost hospodářské instrukce jako základního předpisu. Dále měli prokázat: co se naučili z úředních knih postupně zaváděných na vrtbovských panstvích, znalost politických, soudních a daňových předpisů a schopnost vykonávat související agendy, ovládání účetnictví i pravopisu a orientaci ve stavebních a lesních záležitostech. Měly jim být také ukládány slohové úlohy a rovněž měli být zkoušeni z toho, jak vystupovat vůči zaměstnancům panství a poddaným, přičemž Vrtba výslovně uvádí, že měli

⁵¹⁾ O nějakých zásadních personálních změnách nesvědčí ani prosopografie vrtbovských panství. Viz pozn. č. 55.

⁵²⁾ Nařízení hraběte z Vrtby ze 7. 11. 1795. VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 84.

⁵³⁾ VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 23; VS Křimice, inv. č. 11, fol. 23.

být laskaví a chovat se vůči nim lidsky. Ostatně lidskost (*Menschlichkeit*) je vlastnost, kterou ve vztahu k podřízeným i poddaným opakuje i Puteani velice často. Ti písaři, kteří osvědčili patřičné morální vlastnosti a schopnosti, měli být lépe ohodnoceni a zároveň mohli získat různé odměny. Jejich kvality a počet odsloužených let jim zároveň dávaly větší šance na získání vyššího místa. Rozhodně ale nebyl počet odsloužených let hlavním kritériem. Místo měl získat především ten, kdo se na danou práci nejvíce hodil. U lesních zaměstnanců se mělo postupovat obdobně, ovšem nároky na kancelářské dovednosti byly pochopitelně podstatně nižší. U nich byla důležitá především znalost čtení, psaní, počítání, vedení rejstříků, znalost druhů dřev, semen a umění pěstování lesa. Především pak měli být zkoušeni adjunkti, kteří byli adepty na místo revírníka. To dávalo dobrý smysl. Zatímco adjunktů se na panstvích vystřídalo velké množství, místo revírníka už zaručovalo značnou jistotu a většina z nich si udržela tuto pozici trvale, ačkoli se samozřejmě mohli přemísťovat mezi jednotlivými revíry.⁵⁴⁾ Podobně tomu bylo i s písaři a úředníky. Dosáhl-li někdo úřednického místa, dalo se předpokládat, že už své schopnosti osvědčil.

Uvedený dokument ostatně dobře osvětluje, v čem spočíval rozdíl mezi kancelářským personálem a úředníky. Samozřejmě i písaři byli pověřováni samostatnými úkoly, ale za celkový chod úřadu byl zodpovědný příslušný úředník. Hodnocení písařů záviselo především na tom, jak s nimi byl spokojen jejich nadřízený. Také pro úředníky byl nepochybně důležitý vztah s nadřízenými a především s vrchností, ovšem v ideálním případě by za ně měly mluvit především jejich výsledky. Patrně právě z tohoto důvodu hrabě z Vrtby minimálně zpočátku nepovažoval za nutné, aby byly vyhotovovány také konduitsní listy úředníků.

Organizační struktura správy vrčbovských panství

Nejpozději od druhé poloviny sedmdesátých let 18. století, tedy ještě v době, kdy západočeská panství vlastnil strýc Františka Josefa z Vrtby, stál v čele komplexu panství Křimice, Nekmír a Žinkovy vrchní ředitel (*Oberdirektor*). V této době jim byl Carl Krauß, který sídlil v Křimicích a předtím působil současně jako správce dvou panství Křimice a Nekmír. V době, kdy byl Carl Krauß již vrchním ředitelem, mělo každé z těchto dvou panství samostatného správce (*Verwalter*) a obročního (*Kastner*). V čele největšího západočeského panství Žinkovy stál rovněž správce a vedle něj zde působili důchodní (*Rentmeister*), obroční, pojezdny (*Wirtschaftsbe-*

⁵⁴⁾ J. MÍRKA, *Ignác Eduard Zelinka*, s. 50.

reiter) a podřízení písaři (*Schreiber*). Zhruba stejnou organizační strukturu měla tato panství i před převzetím vrchní správy Puteaním.⁵⁵⁾

Na panství Konopiště, které bylo ze všech čtyř zdaleka největší, byl správní aparát samozřejmě rozvětvenější. Byly zde obsazeny prakticky všechny běžné úřednické funkce zřízované pro správu zemskodeskových statků.⁵⁶⁾ V čele panství stál ředitel. Dalšími úředníky byli důchodní, purkrabí, obroční, pojezdny, nadlesní (*Oberjäger*, později *Oberförster*) a také kontribuční (*Steuereinnehmer*), přičemž právě tato funkce byla obvykle samostatně zřizována pouze na skutečně velkých panstvích. Na menších dominiích byl výkon této agendy obvykle svěřován některému z ostatních úředníků, nejčastěji patrně důchodnímu. Podobně tomu bylo i s ostatními agendami. Pokud pro ně nebylo zřízeno specializované úřednické místo, připadl jejich výkon ostatním úředníkům. Na nejmenších statcích, zahrnujících jen jednu nebo několik málo vesnic, pak bývalo často obsazeno jen místo správce a přibližně od přelomu 18. a 19. století též justiciára, vykonávajícího zejména soudní agendu. Samozřejmě i na Konopišti kromě úředníků působili jim podřízení písaři.⁵⁷⁾

Organizační struktura jednotlivých panství se po převzetí správy vrtbovských panství baronem Puteaním nijak zásadně nezměnila. Na všech panstvích zůstala v zásadě tatáž úřednická místa, jako tomu bylo doposud, a k případným změnám bylo přistupováno jen pozvolna. Naopak od nástupu Puteaniho byla systematicky posilována ústřední správa vrtbovských statků. Na jejím vrcholu stál Puteani, který v podstatě zastupoval samotného hraběte z Vrtby. Vyjížděl na obhlídky panství, zejména pak blízkého panství Konopiště, kde se zřejmě kromě Prahy nejčastěji setkával i s Vrtbou, ovšem trvale pobýval na svém statku Soutice, který se tak stal i sídlem ústřední správy vrtbovských statků. Tato situace je poměrně neobvyklá.

⁵⁵⁾ Informace uvedené v tomto odstavci a na mnohých jiných místech této práce, kde se pojednává o personálním obsazení úřadů, jsou čerpány z prosopografie vrtbovských panství, vytvořené autorem jako podkladový materiál k tomuto článku. Tato obsáhla a přesto velice mezerovitá prosopografie vznikla na základě studia desítek různých pramenů a citace každého zjištěného údaje by nemístně zahltila poznámkový aparát. Proto prameny, z nichž byly informace čerpány, cituji souhrnně na tomto místě. Jde zejména o samotné knihy vrchnostenských nařízení (viz pozn. č. 20). Významným pramenem byly samozřejmě matriky, a to zejména farností Benešov, Soutice (oboje SOA Praha, Sbirka matrik a původní listinný materiál, Středočeský kraj), Vejprnice, Všeruby /okr. Plzeň-sever/ a Žinkovy (všechny tři Sbirka matrik západních Čech). Využity byly též pozemkové knihy, v nichž někteří úředníci stvrzovali knihovní záznamy svým podpisem. VS Křimice, inv. č. 114 a výše; VS Nekmír, inv. č. 12 a výše; VS Žinkovy, inv. č. 253 a výše. V menší míře byl rovněž využit účetní materiál (viz pozn. č. 21), případně další jednotlivé archiválie uvedených velkostatků.

⁵⁶⁾ Viz V. ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, s. 40–65.

⁵⁷⁾ Např. dle platové a deputátní tabely z roku 1795 byli na Konopišti zaměstnáni kancelářský písař (nepochybně působící v kanceláři ředitele panství) a písaři důchodního, purkrabského a obročního úřadu. VS Konopiště, inv. č. 61.

Sídla ústřední správy šlechtických statků se totiž obvykle nacházela buď na jednom z nich, nebo v Praze, spíše výjimečně pak i mimo Čechy. Také vztah mezi hrabětem a Puteaním nebyl nejspíše vztahem zaměstnavatele a zaměstnance. Oba muže pojilo přátelství, které i s ohledem na jejich rozdílný věk a do jisté míry i společenské postavení pravděpodobně vycházelo především ze vzájemné myšlenkové blízkosti. Ve své závěti hrabě nazval barona Puteaniho svým nejstarším přítelem.⁵⁸⁾ Zároveň se zdá, že Puteani od něj nedostával žádný plat nebo procenta ze zisku. Žádnou zmínku o vyplácení nějaké odměny Puteanimu jsem nenašel ani v účtech jednotlivých panství,⁵⁹⁾ ani v účtech hlavní pokladny nebo v soukromých účtech hraběte.⁶⁰⁾ Je však otázkou, zda Puteani nějakým způsobem neparticipoval na odměnách pro ústřední účtárnu. Pokud tomu tak bylo, patrně nešlo o zásadní částku.⁶¹⁾ Pro Puteaniho však mohla být větší motivací možnost ověřit si své hospodářské názory a nabyté zkušenosti na velkém komplexu panství. Nepochybně pro něj blízkost jednoho z nejbohatších a nejváženějších šlechticů v zemi znamenala také větší sociální kapitál a prestiž. V pozdější době toto přátelství přineslo prospěch i Puteaniho synu Janovi, kterému hrabě půjčil na koupi statku Vyklantice a ve své závěti mu zbývajících část dluhu odpustil.⁶²⁾ Nelze také vyloučit, že Puteani profitoval z práce vykonávané pro hraběte i jiným způsobem, který se mi ze zkoumaných pramenů nepodařilo zjistit.

Na Souticích sídlila také účtárna. Ta již byla formálně začleněna do správního aparátu vrtbovských panství. Po formální stránce tedy nešlo o Puteaniho účtárnu, která by zároveň pracovala pro hraběte z Vrtby, a také v jejím názvu bylo výslovně uvedeno, že se jednalo o účtárnu vrtbovskou. Nicméně její zformování, řízení a činnost nepochybně probíhaly zcela v Puteaniho režii.⁶³⁾

⁵⁸⁾ SOA Plzeň, Ústřední správa Lobkoviců v Křimicích, inv. č. 95.

⁵⁹⁾ Viz pozn. č. 21.

⁶⁰⁾ Účty hlavní pokladny a soukromé účty hraběte z Vrtby jsou součástí archívního fondu Velkostatek Křimice. VS Křimice, inv. č. 1094–1156.

⁶¹⁾ Jak je uvedeno níže, účtárna dostávala z jednotlivých panství necelých 1500 zl. ročně. Vzhledem k tomu, že z těchto peněz musel být zaplacen personál účtárny, nezdá se pravděpodobné, že by mohla zůstat z tohoto odvodu částka, která by mohla být pro Puteaniho nějak zvláště zajímavá. Sám ostatně vždy deklaruje, že peníze jsou určeny především na platy personálu.

⁶²⁾ SOA Plzeň, Ústřední správa Lobkoviců v Křimicích, inv. č. 95.

⁶³⁾ V této souvislosti je zajímavé poukázat na skutečnost, že ve dvacátých letech 19. století prováděla soutická účtárna též revizi účtů chotkovských statků, jejichž inspektorem byl v té době Puteaniho syn Karel Ferdinand. J. TYWONIAK, *Ústřední správa*, s. 20–23. Citovaná práce též přináší mnoho cenných informací o podobě a průběhu revize účtů chotkovských panství, které prohlubují naše znalosti o chodu soutické účtárny. Samozřejmě po formální stránce mohla být revize chotkovských účtů oddělena od vrtbovské účtárny, fakticky se ale nejspíše jednalo o jednu organizaci, která už měla v dané době poměrně silné personální obsazení. Pro případný další výzkum v tomto směru by bylo zajímavé zaměřit se na vývoj soutické účtárny v průběhu

Úkolem účtárny byla především průběžná kontrola účtů všech panství. Důraz je přitom nutno klást na slovo „průběžná“. Rozhodně totiž nešlo jen o zpětnou revizi účtů. Právě naopak tyto účty sloužily jako podklady pro rychlou a efektivní kontrolu činnosti úředníků a jejich řízení. Ostatně sám Puteani instruoval úředníky, aby mu v pravidelně podávaných hospodářských zprávách referovali především o tom, co nedokáže sám vyčíst z účetních deníků.⁶⁴⁾ Puteani tedy s účty, zejména pak s deníky, aktivně pracoval, a proto pro něj bylo důležité, aby se účtárna nalézala v Součicích a aby mu byly deníky všech panství posílány v pravidelných čtrnáctidenních intervalech. Představoval si, že by účtárna měla sloužit nejen pro kontrolu účtů, ale že by v ní byly na základě zaslaných deníků vyhotovovány pro jednotlivá panství hlavní knihy, pokud by tato panství účtárně platila tolik, kolik by za stejnou činnost dostával úředník pověřený tímto úkolem. Úředníci jednotlivých panství této nabídky minimálně zpočátku patrně nevyužili.⁶⁵⁾

Provoz účtárny byl placen z důchodů jednotlivých panství. V srpnu 1795 byla výše odvodů stanovena na 222 zlatých a 30 krejcarů za čtvrtletí, tedy 890 zlatých ročně. Tato částka se rozpočetla mezi jednotlivá panství v závislosti na jejich velikosti, resp. jejich podílu na hospodaření.⁶⁶⁾ Od počátku roku 1797 byla účtárna personálně posílena a z toho důvodu byly příspěvky na ni zvýšeny na 347 zlatých a 30 krejcarů za čtvrtletí, tedy na 1390 zlatých ročně, což platilo ještě počátkem 19. století.⁶⁷⁾ V nařízení ale bohužel není blíže specifikováno, do jaké míry měl být

první čtvrtiny 19. století v pramenech vrtbovské proveniencie a důkladně prozkoumat také prameny proveniencie chotkovské z dvacátých let 19. století.

⁶⁴⁾ VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 61; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 14; VS Křimice, inv. č. 11, fol. 13.

⁶⁵⁾ VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 76; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 22; VS Křimice, inv. č. 11, fol. 22. Vyhotovování hlavních knih centrální účtárnou máme naopak doloženo v pozdější době na dominiích Chotků. J. TYWONIAK, *Ústřední správa*, s. 22. Pro srovnání viz též E. MIKUŠEK, *Otázky skartace*, s. 79; TÝŽ, *Účetní systémy*, s. 74–75.

⁶⁶⁾ Tamtéž. Konopiště odvádělo 104 zl., Žinkovy 59 zl. a 30 kr., Křimice 33 zl. a Nekmír 26 zl. To zhruba odpovídá poměru 16:9:5:4. Přibližně v tomto poměru se pak mezi jednotlivá panství dělily i další náklady. Např. v listopadu 1795 bylo stanoveno, že jednotlivá panství budou hlavní pokladně odvádět ročně 27 600 zl., z toho Konopiště 12 500 zl., Žinkovy 7000 zl., Křimice 4500 zl. a Nekmír 3600 zl. VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 87; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 24; VS Křimice, inv. č. 11, fol. 25. Z toho je patrné, že uvedený poměr je jen přibližný a nebyl konstantně uplatňován vždy. Puteani patrně v různých případech postupoval podle trochu odlišného klíče. Názorné je to vidět např. u Nekmíře. Zatímco u příspěvků na účtárnu byl poměr částky vyplácené z Konopiště a z Nekmíře přesně 16:4, tj. 4:1, v případě odvodů do hlavní pokladny byl poměr cca 14:4, tj. cca 3,5:1. Pro přibližnou představu však výše uvedený poměr 16:9:5:4 poslouží dobře. Tři západočeská panství tedy přispívala dohromady jen o něco málo více než největší panství Konopiště.

⁶⁷⁾ Např. panství Křimice odvádělo roku 1800 stále 52 zl. a 30 kr. za čtvrtletí a panství Žinkovy roku 1801 čtvrtletně 93 zl., stejně jako jim bylo předepsáno ve výše zmíněném nařízení platném od počátku roku 1797. VS Křimice, inv. č. 298; VS Žinkovy, inv. č. 735.

personál rozšířen.⁶⁸⁾ Vlastní účty nebo jiné písemnosti účtárny se nám nedochovaly, a tak nemáme přehled o tom, jak byly uvedené prostředky rozděleny mezi úředníky a případný nižší služební personál účtárny a kolik osob v ní přesně působilo. V čele účtárny stál účetní. Ten ji zastupoval navenek a například v knihách vrchnostenských nařízení najdeme i některá opatření podepsaná přímo jeho jménem. V dalších pramenech pak nacházíme ještě funkci účetního revidenta. Personál účtárny nebyl minimálně zpočátku patrně o mnoho širší, protože výše uvedené prostředky těžko mohly dostačovat k užití většího počtu úředníků, jak bude ještě patrné z pasáže o ohodnocení úředníků. Z téhož důvodu se nedá předpokládat ani to, že by podstatnou část z těchto příjmů inkasoval Puteani. Kromě pravidelného platu dostával personál účtárny podobně jako ostatní úředníci také procenta ze zisku vrchnosti.⁶⁹⁾

Poněkud stranou ústřední správy panství stála hlavní pokladna, která se nacházela v Praze, a to již v době před příchodem Puteaniho. Ten se ostatně jejími záležitostmi prakticky nezabýval. V knihách vrchnostenských nařízení o ní nalezneme jen občasné zmínky, týkající se především odvodů peněz do hlavní pokladny z jednotlivých panství. V květnu 1798 pak Puteani oznamoval, že po zemřelém panu Ehlmannovi⁷⁰⁾ převzal vedení hlavní pokladny nový hraběcí zplnomocněnec doktor Anton Feyertag, zemský advokát a syndikus pražské univerzity, bytem v Celetné ulici v Praze. V hlavní pokladně se soustředila většina hotových odvodů jednotlivých panství vrchnosti. Převážná část těchto peněz pak putovala dále přímo k rukám Františka Josefa z Vrtby. Někdy mu byly skrze hlavní pokladnu peníze zasilány až do Vídně, pokud tam pobýval. Část odvodů z panství však přijímal hrabě přímo od vrchnostenských úřadů a ty tedy putovaly mimo hlavní pokladnu. Dělo se tak hlavně v době, kdy na panstvích osobně pobýval. Kromě vyplácení peněz vrchnosti měla hlavní pokladna na starosti správu některých investovaných kapitálů a výnosů z nich. Z hlavní pokladny byly vypláceny též penze a milodary, které šly přímo z peněz hraběte, nikoli z důchodů jeho panství.⁷¹⁾ Odtud dostával svou odměnu také Vrtbův zplnomocněnec, který pokladnu vedl, dále vrchní hospo-

⁶⁸⁾ VS Konopiště, inv. č. 64, pag. 179; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 59; VS Křimice, inv. č. 11, fol. 41.

⁶⁹⁾ Podle výtahů z účtů jednotlivých panství činily odvodů těchto panství na procenta účtárny v účetních letech 1794/1795–1802 (tedy za 8,5 roku) v průměru něco přes 260 zl., zatímco náklady panství na účetní revizi (tedy stále odvodů pro účtárnu) v průměru více než 1100 zl. VS Křimice, inv. č. 1112–1115.

⁷⁰⁾ Patrně jde o Rudolfa Vincenze Ehlmannu. Roku 1782 zastával úřad komorníka zemských desek pro plzeňský a klatovský kraj a bydlel ve Vrtbově paláci na Malé Straně. *Kanzley-Kalender Auf das 1782 Jahr: Zu Ehren S. ADALBERTI, Nebst einem Alphabetischen Register der hohen Adelichen Standesgeschlechter des Königreichs Böhmeim*, Prag [1782], s. 57.

⁷¹⁾ Penze či milodary mohly být fakticky vypláceny i z důchodů jednotlivých panství, ovšem i v takovém případě se započítávaly k tíži hraběte z Vrtby, resp. hlavní pokladny.

dárský kontrolor nebo personál zaměstnaný správou pražských domů. Své sekretáře, komorníky, kočí nebo kuchaře pak hrabě platil z osobní pokladny.⁷²⁾

Zatímco organizační struktura jednotlivých panství zůstala po příchodu Puteaniho prakticky stejná jako dříve, nově byla vytvářena místa pro specializované úředníky s kompetencemi pro všechna panství (případně pro některá z nich), kteří byli v rámci své působnosti do jisté míry mezičlánkem mezi hospodářskými úřady jednotlivých panství a Puteaním.

Patrně počátkem roku 1795 bylo zřízeno místo stavitele. V březnu tohoto roku totiž Puteani vypořádával návrhy na stavební úpravy, které učinil stavitel Finger z Prahy na základě prohlídek panství.⁷³⁾ Zcela pevný rámec však tato funkce dostala patrně až v září 1796, kdy Puteani pro stavitele vytvořil zvláštní předpis.⁷⁴⁾ Místo bylo zřízeno podle tohoto předpisu proto, aby bylo zamezeno dalšímu chátrání vrchnostenských budov, ať už z důvodu ledabylosti nebo neznalosti úředníků, dále aby nové budovy byly stavěny správně a za odpovídající cenu a aby na stavby a opravy byly využívány vhodné materiály v odpovídajícím množství. Stavitel měl z toho důvodu každý rok mezi koncem září a října objet všechna čtyři panství a shlédnout stav budov. Úředníci ovšem neměli pasivně vyčkávat na jeho příjezd, ale ještě předtím sami prohlédnout všechny budovy a s ním se věnovat jen těm, u nichž to bude potřeba. Podle Puteaniho by to totiž stavitel vše ani nemohl stihnout a navíc by to stálo hodně peněz na jeho dietách. Po prohlídkách panství nastal čas pro vytvoření potřebných plánů a provedení kalkulace nákladů společně s úředníky. Do konce listopadu pak bylo třeba dodat ve třech vyhotoveních tabele,⁷⁵⁾ v nichž měly být projekty rozděleny do tří skupin na nutné opravy, dále na opravy, které nejsou akutní, a na návrhy na stavbu nových budov. Tabule pak bylo nutné zaslat Puteanimu, který rozhodoval o tom, které projekty se budou realizovat, a vyzoomět jednotlivé úřady, aby si mohly obstarat materiál. S pracemi se mělo začít hned na jaře. Stavitel byl povinen dohlížet na práci přímo na místě. Pouze u jednodušších staveb mohl vykonávat dozor jeho polír, případně samotní vrchnostenská úředníci. Své návštěvy měl směřovat nejlépe mimo čas žní.

Plat stavitele nebyl nijak závatný. Puteani odhadoval, že by náklady na stavitele měly činit přibližně 200–300 zlatých ročně. Pevný plat byl stanoven na 150 zlatých.⁷⁶⁾ Na dietách měl dostávat dva zlaté za každý den, který stráví na objížďkách.

⁷²⁾ O struktuře příjmů a výdajů hlavní pokladny svědčí její účty. Nejstarší z nich sice pochází bohužel až z roku 1805, je však velice pravděpodobné, že bude zhruba odpovídat také situaci na konci 18. století. VS Křimice, inv. č. 1099 a výše.

⁷³⁾ VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 2; VS Křimice, inv. č. 11, fol. 1.

⁷⁴⁾ VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 157; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 53; VS Křimice, inv. č. 11, fol. 31.

⁷⁵⁾ Jedno vyhotovení pro sebe, jedno pro příslušný hospodářský úřad a jedno pro Puteaniho.

⁷⁶⁾ Již 19. 1. 1796, tedy dávno před vydáním předpisu pro stavitele, vyšlo Puteaniho nařízení, podle něž mělo panství Konopiště přispívat 70 zl., Žinkovy 41 zl., Křimice 22 zl. a Nekmř

Další přívýdělek mu mohla přinést kontrola vynaložených prostředků na stavby. V lednu a únoru měl totiž za povinnost spolu s účetním projít účty za minulý rok. Za případné překročení nákladů pak měly hospodářské úřady platit náhrady a stavitel z nich dostávat procenta, což jej mělo motivovat k důkladnější kontrole. Především ale bylo staviteli výslovně povoleno, aby se svým volným časem s čistým svědomím nakládal podle svého uvážení. Puteanimu totiž bylo jasné, že práce pro hraběte nezabere staviteli všechnen čas a bude si moci vydělávat i jinou činností. Ostatně, kdyby to staviteli umožněno nebylo, motivovalo by ho to nejspíše k tomu, aby co nejvíce pobýval na objížďkách, a inkasoval tak alespoň diety. I přesto počátkem roku 1797 Puteani z účtů zjistil, že jen z diet ze všech čtyř panství si stavitel Finger minulý rok přišel na 276 zlatých a 5 krejcarů. Nezpochybňoval, že jsou diety zasloužené, ovšem považoval je za příliš vysoké. Opět apeloval na úředníky, aby byli na příjezd stavitele důkladně připraveni, aby se na panstvích musel zdržovat jen po nezbytně dlouhou dobu. Jako drobná sonda do každodenního fungování panství, kterou však nelze i s ohledem na Puteaního vysoké nároky přeceňovat, pak poslouží pokárání, že má mít stavitel také každé ráno připravené čerstvé koně, aby vinou lenosti čeledínů nevyrážel až v devět hodin, když může začít již v šest.⁷⁷⁾

Na jaře 1798 nebyl staviteli Fingerovi schválen podle Puteaního minění přemrštěný rozpočet na pražský dům a ten následně vypověděl své služby. Puteani výpověď akceptoval a oznámil, že prozatím se má dále stavět pod dozorem hospodářských úřadů, případně může přispět radou hospodářský kontrolor Zeitz.⁷⁸⁾ Místo stavitele zůstalo patrně neobsazené až do roku 1802,⁷⁹⁾ kdy byl v listopadu jmenován novým stavitелеm, ba přímo architektem,⁸⁰⁾ Karl Catter. Ten už byl zřejmě plně zaměstnán prací pro hraběte z Vrtby. Sídlnil na Konopišti a dostával měsíční plat 45 zlatých (tedy 540 zlatých ročně), na který opět přispívala všechna panství.⁸¹⁾ Kromě toho měl zdarma ubytování a dřevo na otop.

Dalším úředníkem společným všem panstvím byl hospodářský a lesní kontrolor. Dne 15. května 1796 jím Puteani jmenoval Josepha Zeitze, bývalého aktuára horního úřadu v Kutné Hoře. Sídlnil na zámku v Křimicích a byl placen z hlavní pokladny. Jak již napovídá název této funkce, jeho hlavní náplní byla kontrola hospodáře-

17 zl. VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 113; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 35; VS Křimice, inv. č. 11, fol. 42.

⁷⁷⁾ Dopis z 11. 2. 1797. VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 182; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 59.

⁷⁸⁾ VS Žinkovy, inv. č. 18, pag. 12; VS Křimice, inv. č. 13, fol. 14.

⁷⁹⁾ V účtech jednotlivých panství se až do roku 1802 neobjevují platby staviteli. Viz pozn. č. 21.

⁸⁰⁾ Ve jmenovacím dekretu je jeho funkce výslovně uvedena v podobě „*Baumeister (Architect)*“.

⁸¹⁾ Knihy vrchnostenských nařízení obsahují Puteaního oznámení o jmenování, adresované hospodářským úřadům, a Catterův jmenovací dekret podepsaný rovněž Puteaním. V obou dokumentech jsou podrobně popsány povinnosti hospodářských úřadů i stavitele. VS Žinkovy, inv. č. 18, pag. 106; VS Křimice, inv. č. 14, fol. 82.

ni na panstvích, k čemuž byl vybaven poměrně rozsáhlými pravomocemi. Úředníci a lesní personál byli upozorněni, že mu musejí poskytnout veškeré informace a umožnit všude přístup, kdykoli si to bude žádat, a že mají poslouchat jeho příkazy.⁸²⁾ Dalo by se tedy říci, že byl nejen kontrolorem, ale rovněž jakousi prodlouženou rukou Puteaniho, resp. hraběte z Vrtby. Za tím účelem byl také mimo jiné vyslán na jednotlivá panství, aby tam řešil naléhavé situace, které si vyžadovaly osobní přítomnost kompetentní osoby a rychlé rozhodování. V tomto ohledu bylo vhodně zvoleno i kontrolorovo sídlo. Zatímco Puteani neměl ze Soutic daleko na Konopiště, kontrolor Zeitz mohl v případě potřeby relativně rychle dorazit na kterékoliv ze západočeských panství. Kontrolor nebyl placen z důchodů jednotlivých panství, ale přímo z hlavní pokladny.

Na jaře 1796 byl konopištský nadlesní Josef Melichar jmenován nadlesním všech vrtbovských panství.⁸³⁾ Nadlesní se do jisté míry vymykal dobovému chápání úředníka. Jeho práce jistě vyžadovala schopnost vykonávat kancelářské činnosti, nicméně především spočívala v pobytu v terénu. Hospodářští úředníci samozřejmě také neseděli jen v kanceláři, ovšem nadlesní trávil v lesích většinu času. Na rozdíl od ostatních hospodářských úředníků, u nichž byla požadována značná všestrannost, byl také poměrně specializovaný. Nevedl však vlastní účet. Veškeré příjmy a výdaje lesního hospodářství šly z důchodu příslušného panství. V této době se také s ohledem na změnu v chápání úlohy lesního personálu mění terminologie. Ještě v platové a deputátní tabele panství Konopiště z roku 1795 bylo užíváno označení revírníků *Jäger* a nadlesních *Oberjäger*, zatímco nově se začalo užívat termínů *Förster* a *Oberförster*, které kladou větší důraz na pěstování lesa a péči o něj než na organizování hraběcích honů. Ostatně již v této době byly příjmy za dřevo mnohonásobně vyšší než příjmy za zvěřinu. Roku 1798 pak došlo k logickému kroku a vznikla samostatná funkce nadlesního západočeských panství, protože Konopiště bylo příliš vzdálené. Do této funkce byl ve věku necelých dvaceti pěti let dosazen kutnohorský rodák Ignác Eduard Zelinka.⁸⁴⁾ Druhý nadlesní nadále fungoval jen pro Konopiště, které se však rozlohou svých lesů vyrovnalo všem třem západočeským panstvím dohromady.

Obdobný postup jako u nadlesních byl praktikován i u justiciářů (*Justiziar*). Opět se jednalo o specializované úředníky, kteří byli zřízení při jednotlivých pan-

⁸²⁾ VS Křimice, inv. č. 12, fol. 23. O konkrétní kontrolorově činnosti bohužel nemáme příliš mnoho zpráv. V knihách vrchnostenských nařízení nebývá příliš často zmiňován a archiválie pocházející přímo z jeho činnosti se bohužel podobně jako u účtárny v ucelené formě nedochovaly.

⁸³⁾ Jmenován dekretem z 27. 4. 1796. VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 134; VS Křimice, inv. č. 12, fol. 20.

⁸⁴⁾ K chodu lesního úřadu a jeho personálnímu obsazení více viz J. MÍRKA, *Ignác Eduard Zelinka*, 50–55.

stvích teprve koncem 18. století v důsledku josefínských reforem. Šlo o zkoušené právníky, které si museli majitelé dominií zajistit k výkonu soudní agendy. Stanuli v čele justičního úřadu (*Justizamt*), tedy patrimoniálního či místního soudu (*Ortsgericht*), jak býval v pramenech označován asi nejčastěji, a od hospodářských úřadů převzali většinu jak sporné, tak nesporné soudní agendy. Vrchnost je ustanovovala, propouštěla a platila, ale neměla se jim nijak vměšovat do jednání.⁸⁵⁾

Zpočátku byl na vrtbovských panstvích jeden justiciář pro západočeská panství a jeden pro Konopiště, ovšem ke konci roku 1797 byl propuštěn justiciář Mauer s tím, že nadále měl na starosti všechna vrtbovská panství konopištský justiciář Sládeček, který měl na západočeská panství dojíždět.⁸⁶⁾ To však nemohlo být a ani nebylo dlouhodobé řešení a v budoucnu obvykle působil jeden justiciář na Konopišti a jeden pro všechna západočeská panství. Justiciáři byli na vrtbovských panstvích většinou označováni jako tzv. *Extra-Personal* (stejně jako například lékaři, zvěrolékaři, komorníci, kominíci ad.), čímž bylo vyjádřeno, že nejde o hospodářské zaměstnance. Povahou své činnosti však do kategorie úředníků nepochybně patří. Někdy je ostatně do této kategorie řadí i prameny vrtbovské provenienc, které v tomto ohledu nejsou zcela jednotné.

Jak již bylo uvedeno výše, na samotných panstvích k zásadním změnám ve struktuře úředního aparátu nedošlo. Zůstala obdobná, jako tomu bylo před rokem 1794, ačkoli někdy docházelo k dílčím změnám, mnohdy pouze přechodným. Významnější novinkou bylo především to, že zanikla funkce vrchního ředitele západočeských panství. Není však zřejmé, zda se tak již nestalo před rokem 1794.⁸⁷⁾ V čele jednotlivých panství stál vrchní úředník, který byl nejčastěji nazýván správce (*Verwalter*). Výjimkou bylo největší panství Konopiště, na němž se mohl pyšnit funkcí ředitele (*Direktor*). Ovšem i to odpovídá stavu před rokem 1794. Na nižších pozicích byla struktura až na dílčí změny v podstatě stejná, jako tomu bylo dříve.⁸⁸⁾

Profesní růst úředníků

Budoucí úředníci obvykle vykonávali nejdříve nižší funkce. Nejčastěji se zprvu stávali písaři některého z vrchnostenských úřadů. Písaři v dobovém chápání nebyli v kontextu patrimoniální správy ještě považováni za úředníky, ale spíše za pomoc-

⁸⁵⁾ K tomu více Václav ŠOLLE, *Civilní soudnictví předbřeznové v českých zemích*, Sborník archivních prací 10, 1960, s. 111–145, zde s. 119–129; V. ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, s. 59–60.

⁸⁶⁾ VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 79; VS Křimice, inv. č. 12, pag. 69.

⁸⁷⁾ Viz pozn. č. 55. Poslední záznam, v němž byl výslovně zmíněn vrchní ředitel, jsem našel roku 1791.

⁸⁸⁾ Funkce obsazené na jednotlivých panstvích před rokem 1794 jsou uvedeny výše na počátku této kapitoly.

ný kancelářský personál, který se připravuje na převzetí úřednického místa. Jako úředník byl v souladu se starším chápáním tohoto pojmu označován držitel či vykonavatel nějakého úřadu. Funkce písařů ale samozřejmě nebyla zřizována jen z důvodu zaučení budoucích úředníků. Jejich práce byla nepochybně pro chod kanceláře důležitá a tato místa by musela být obsazena každopádně. Ovšem patrně málokterý písař považoval výkon této funkce za definitivu a nepochybně doufal, že se mu časem podaří obsadit úřednické místo, které bylo obvykle také spojeno s mnohem vyšším platem.⁸⁹⁾

Vrchnost a nadřízení předpokládali, že písaři se budou systematicky zaučovat a vzdělávat, a to pokud možno co nejvšestranněji. To však platilo nejen pro písaře, ale i pro úředníky. Poučení mělo přinést vedle úředních předpisů a praxe také studium knih. Za tímto účelem byly na panstvích zřizovány knihovničky. Dne 18. října 1795 adresoval hrabě z Vrtby hospodářským úřadům nařízení ve věci zakládání knihovniček. Sděloval v něm, že čas od času vycházejí dobré knihy, které obsahují důležité poznatky, ale ne každý si je může dovolit.⁹⁰⁾ Z toho důvodu měla být na každém panství vedena v kanceláři pod dohledem prvního úředníka knihovnička (*Büchersammlung*), z níž měly být zdarma půjčovány knihy proti podpisu farářům, úředníkům a lesnímu personálu. Již v prosinci 1795 zaslal Puteani do knihovniček první čtyři tituly ve vícero výtiscích.⁹¹⁾ Puteani ovšem myslel i na vzdělávání poddaných a v březnu roku 1797 na svoje vlastní útraty nakoupil 180 výtisků knihy *Katechismus o zdraví*.⁹²⁾ Knihy zaslal na jednotlivá panství společně s česky psaným svoláním k poddaným.⁹³⁾

⁸⁹⁾ Nelze zcela vyloučit, že se časem mohli někteří písaři specializovat nebo že někteří z nich byli srozuměni s tím, že výkon této funkce je patrně stropem jejich kariérního růstu. Z dosavadních poznatků se mi ovšem jeví, že takové případy byly spíše výjimečné. Je však nutno zachovat značnou míru opatrnosti. K úplnému objasnění této otázky by bylo třeba prozkoumat mnohem více relevantních pramenů z vícera různých dominií a také si vytvořit reprezentativní prosopografii písařského personálu. Ta se vzhledem k nižšímu významu jejich funkcí tvoří obtížněji, než je tomu u úředníků. Písaři totiž nebývají pod jednotlivými dokumenty podepsáni tak často jako úředníci. Zároveň se často jednalo o mladší a dosud ne zcela zajištěné osoby, které měly horší předpoklady k uzavření sňatku. Z toho důvodu se také méně často objevují v matrikách.

⁹⁰⁾ Někteří výše postavení zaměstnanci si ale i tak vytvářeli vlastní knihovny. Rozsáhlou knihovnu o několika stech svazků vlastnil např. nadlesní západočeských panství Ignác Eduard Zelinka. J. MÍRKA, *Ignác Eduard Zelinka*, s. 68.

⁹¹⁾ VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 106, 107; VS Křimice, inv. č. 11, fol. 30.

⁹²⁾ Patrně jde o knihu *Katechismus o zdraví pro chrámy a školy hrabství šaumburského, lipského*, kterou do češtiny přeložil František Jan Tomsa a byla vydána v Praze roku 1784 vydavatelstvem J. G. Calvé.

⁹³⁾ Díky tomu, že svolání bylo adresováno poddaným, jde o jeden z mála dokumentů, které se nám dochovaly a v nichž Puteani užil češtiny. Text svolání je zajímavý sám o sobě, a proto

Byla-li požadována všestrannost od písařů, nejinak tomu bylo také u úředníků. Nebývalo neobvyklé, že jim byly postupně svěřovány různé úřednické funkce, které se lišily svou náplní, což bylo pokládáno za součást jejich profesního růstu. Jednotlivé úřední funkce navíc nelze považovat vždy za zcela jasně vymezené, a to ani v rámci jednoho dominia. Agendy byly nezdědky přerozdělovány mezi jednotlivé úřady podle vytiženosti úředníků či podle jejich předpokladů k výkonu různých činností.⁹⁴⁾ Samozřejmě se to týká pouze některých méně vyhraněných agend, hlavní náplň činnosti byla nepochybně dána povahou úředního místa. Důchodní tedy vždy vedl důchod panství, obroční obilní hospodářství, purkrabí sklepní účty atd. Ovšem, jak již bylo uvedeno výše, na menších dominiích nebyly zřízeny ani všechny zde uvedené úřady, a tak si jejich agendy museli rozdělit ostatní úředníci. Někdy ale muselo s ohledem na vytiženost úředníků docházet k rozdělování některých úkolů i na větších panstvích. Zajímavý je případ panství Konopiště z roku 1795, kde byl dohled nad hospodářskými dvory tohoto panství v rámci širších personálních změn rozdělen mezi tři úředníky. Novému pojezdnému byl svěřen dohled nad dvory Benice, Týnec (nad Sázavou) a Ledce, které se nacházely na severozápadě panství a byly vzdálenější od jeho centra. Nový kontribuční měl pod dohledem ředitele na starosti dvory Konopiště a Radíkovice poblíž Benešova a purkrabimu zůstaly dvory Chvojen a Mariánovice, které se nacházely také nedaleko Konopiště a Benešova.⁹⁵⁾

Právě z důvodu ne zcela striktního vymezení kompetencí jednotlivých úřadů bylo již Puteaniho hospodářskou instrukcí nařízeno, aby byly na každém panství vytvořeny přehledové tabely, do nichž by bylo zaznamenáno, které agendy mají

jej na tomto místě přepisují: „Mili lidé, přesvědčen, že mezi náma mnohý lidi jenom proto se roznávají a častokrát do velkých nemocí a na dlouhý čas upadnou, že oni svého zdraví šetřit nerozumějí, a to, co by jim škodlivé bylo, neznají, tím samým se taky vystříhat a varovat nedbají; přesvědčen, pravím, z toho všeho já sobě za dobrý skutek kladu, vám tyto knížky, pod jménem Katechismus o zdraví, a to sice do každý vesnice víc neb míň podle numer domů na moje vlastní outraty obětovati, a darovati. Čtete je v neděli a ve svátek, když máte zbytečný čas, rozvážlivě a pilně, prostě vaše velebné pány duchovní neb dožádejte vaše školní učitele, aby vám to, čemuž byste v nich dobře porozumět nemohli, vyjádřili; dejte ty knížky taky vašem dětem číst, šetřte a zachovejte je pro vaše potomky a zachovejte bedlivě to, co se vám tam pro zachování vašeho zdraví radí, a buďte ujištěni, že mnoho míň nemocí mezi váma povstane a panovat bude, a že já na tom veliké potěšení míti budu, když doslechnu, že jsem na ten způsob k vašemu lepšímu, které já tak srdečně vinšuju, více dopomáhati mohl. Baron z Puteani.“ Dopis ze 2. 3. 1797. VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 196; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 63; VS Křimice, inv. č. 12, fol. 45.

⁹⁴⁾ Z vlastních zkušeností mohou odkázat např. na jiný případ rozdělení agend mezi úředníky ze starší doby. Jakub MÍRKA – Hana VANIŠOVÁ, *Salbuch panství Červené Poříčí a Roupov. Unikátní popis panství z roku 1760 od Jana Nepomuka Tadeáše Košína z Freidenfeldu*, Západočeské archivy 2013, s. 48–80, zde s. 72.

⁹⁵⁾ Předpis ze dne 14. 11. 1795. VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 85.

konkrétní úředníci na starosti. Ty pak měly být volně dostupné všem oprávněným osobám, především pak samotnému Puteanimu. Není příliš překvapivé, že v listopadu 1795 musel Puteani úředníkům opět vyčinit za to, že při jeho poslední objížďce panství mu tabely nejen nebyly předloženy, ale zároveň zjistil, že dosud nebyly ani vyhotoveny. Společně s úředníky konopištského panství tedy vypracoval jednu vzorovou pro Konopiště a zaslal ji na ostatní panství.⁹⁶⁾

Cíleně pěstovaná všestrannost úředníků mohla také znamenat výhodu při jejich služebním postupu. Ti schopní tak nemuseli čekat, až se uvolní místo vhodné pro jejich případnou specializaci, ale pokud byli vybráni, mohli obsadit téměř jakoukoli volnou hierarchicky vyšší pozici, a to napříč vrtbovskými panstvími. Pomineme-li centrální úřady, stál na vrcholu pomyslné pyramidy, jehož mohl úředník dosáhnout, post správce (ředitele) panství. Správce se musel v ideálním případě orientovat ve všech agendách, kromě těch úzce specializovaných. K těm lze počítat především po josefinských reformách agendu justiciára a tradičně také agendu nadlesního. Nicméně i o těchto oblastech musel mít alespoň základní povědomí. Za výkon veškeré soudní pravomoci na patrimoniích totiž až do ustanovení justiciárů zpravidla zodpovídali právě správci panství. V lesních záležitostech se pak museli vyznat především s ohledem na to, že šlo často o významnou složku vrchnostenského hospodaření. Samozřejmě ale žádný z úředníků neměl zaručen neomezený postup až k nejvyšším postům v rámci vrchnostenské správy. Místa nešlo „vysedět“, adeпти si je museli zasloužit. Alespoň rámcovou představu o běžném služebním postupu úředníků si lze učinit na základě sledování kariéry některých vybraných jednotlivců.⁹⁷⁾

Zajímavý příklad úředního postupu napříč panstvími přináší kariéra Franze Stichenwirtha. Ten je roku 1784 zmiňován jako písař na panství Žinkovy, později se stal na tomtéž panství pojezdným a ve druhé polovině devadesátých let obročním v Křimicích. Kolem roku 1800 byl již důchodním na největším panství Konopiště, což lze považovat za opravdu výrazný posun v kariéře. Tam působil ještě v první polovině druhého desetiletí 19. století, patrně do roku 1812. Roku 1816 již byl penzionovaný. Není bez zajímavosti, že jeho manželkou byla Kateřina, rozená Likavcová, zřejmě dcera žinkovského důchodního Josefa Likavce. Na místě důchodního na Konopišti jej vystřídal Jan Michálek, který však dospěl k tomuto postu rozdílnou a dá se říci strmější cestou. Roku 1808 byl ještě aktuárem (tedy v podstatě písařem) na panství Nekmíř, roku 1812 byl již zmiňován jako revident v soutické úctárně a následně téhož roku je uváděn jako konopištský důchodní. V této funkci

⁹⁶⁾ Předpis ze dne 25. 11. 1795, VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 99; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 17; VS Křimice, inv. č. 11, fol. 29.

⁹⁷⁾ Tato rekonstrukce je opět provedena na základě prosopografie vrtbovských úředníků (viz pozn. č. 55). V mnohých případech se nepodařilo přesně zjistit rok, v němž se úředník ujal nového úřadu, a prozkoumané prameny poskytují pouze přibližné údaje o době, v níž úřad vykonával. Z toho důvodu nejsou v textu často uvedeny přesné roky nástupu do funkce.

působil minimálně do roku 1821. Jeho manželkou byla Barbora Likavcová. Není také bez zajímavosti, že Likavcův syn Václav byl po téměř celou první čtvrtinu 19. století správcem (resp. ředitelem) v Křimicích. Další Likavcův syn František Xaver se stal piaristickým knězem a uznávaným profesorem ve Štýrském Hradci a později knihovníkem lycea v Lublani.⁹⁸⁾

Pestrou kariérou prošel rovněž Martin Skála. Poprvé jsem ho zaznamenal roku 1799 jako písaře žinkovského důchodního úřadu a počátkem 19. století působil jako písař v Souticích. Úřednické místo získal nejpozději roku 1803, kdy byl uváděn jako obroční v Křimicích, stejný úřad poté zastával na Žinkovech a konečně někdy v průběhu druhého desetiletí 19. století se stal tamtéž důchodním. O personálním propojení vrtbovských panství a Puteaniho soutického statku svědčí také kariéry některých dalších úředníků. Například Josef Dvořák se v prvním desetiletí 19. století rychle vypracoval z pozice písaře důchodního úřadu v Žinkovech na místo revidenta vrtbovské účtárny v Souticích a následně správce statku Soutice. Na místě revidenta jej nahradil Ignaz Lerch, který se ve stejné době posunul z místa písaře (aktuára) na panství Nekmíř nejprve na Puteaniho kancelistu a posléze právě na pozici revidenta. Opačnou cestou než Josef Dvořák, tedy z Puteaniho služeb do služeb hraběte z Vrtby, šel Joseph Leopold Feeder. Roku 1796 byl správcem statku Soutice, na přelomu 18. a 19. století Vrtbovým sekretářem a představeným účtárny v Souticích a konečně přibližně od poloviny prvního do poloviny druhého desetiletí 19. století správcem panství Žinkovy. Na Feederově příkladu lze ilustrovat zajímavý fakt, že ačkoli byla vrtbovská účtárna orgánem ústřední správy, větší prestiž a patrně též finanční příjem přinášel úřad správce panství. Podobný postup vidíme také u Antona rytíře von Mikowitz, který byl koncem 18. století hlavním představeným účtárny a zhruba v prvním desetiletí 19. století byl ředitelem panství Konopiště. Podobně byl na přelomu dvacátých let 19. století účetním Anton Scheiner, který se později stal ředitelem panství Křimice. Z pozice revidenta účtárny pak úředníci odcházeli i na nižší úřednická místa. Například Johann Neumeister se v prvním desetiletí 19. století stal nejdříve obročním a posléze důchodním na panství Žinkovy. Přibližně o deset let později se revident Martin Badalec stal pojezdým na stejném dominiu, zatímco Franz Theodor Neufus ve dvacátých letech 19. století povýšil z pozice revidenta rovnou na představeného účtárny.

Jistě by se dalo ve výčtu pokračovat dále, ovšem pro vytvoření základní představy jsou uvedené příklady myslím dostačující. Hierarchie úřednických míst byla tedy zhruba následující. V rámci jednotlivých panství stál z úředníků obvykle nejnižší pojezdý, následovaný obročním, purkrabím, který byl však jen na panství Konopiště, důchodním a správcem či ředitelem panství. Do této řady nekladu kontribučního, jenž se od ostatních úředníků odlišoval povahou své funkce. Nezabýval se

⁹⁸⁾ Viz např. *Ottův slovník naučný XVI*, Praha 1900, s. 15.

totiž správou vrchnostenského hospodářství, ale vybíráním daní pro stát. Nutno však zdůraznit, že nešlo o zeměpanského, ale o vrchnostenského úředníka, který ovšem podléhal dohledu státu, a to zejména ze strany krajského úřadu.⁹⁹⁾ Tato funkce samostatně existovala v rámci vrtbovských panství opět jen na Konopišti a na ostatních jeho agendu vykonával někdo jiný z ustanovených úředníků. Stranou od hospodářských úředníků stáli pochopitelně též justiciárové. Místo správce či ředitele bylo v hierarchii panství logicky zařazeno nejvýše, a jak jsme ukázali na příkladu účtárny, mohlo být zvláště v případě větších panství prestižnější a lépe hodnocené než místa některých vedoucích úředníků centrálních úřadů. Zvláště důležitá pak byla pozice ředitele největšího panství Konopiště. Tuto hierarchii dobře odráží i platové ohodnocení úředníků, o němž bude bližší řeč v následující kapitole. Úředníci se přesouvali za lepším místem i napříč panstvími a součástí této sítě se stal i Puteaniho statek Soutice. Vzhledem ke špatnému dochování pramenů je však obtížné vytvořit kompletní prosopografii a dospět k obecně platným závěrům. Pro ty by samozřejmě bylo třeba vytvořit podobný přehled i pro panství a majetkové komplexy dalších držitelů zemskodeskových statků.

Platy a penze úředníků

Plat vrchnostenských úředníků v době před příchodem Puteaniho se stejně, jako tomu bylo i u jiných zaměstnanců a také na jiných dominiích, skládal především z peněžního platu a deputátu odváděného v naturáliích. Tyto dvě složky byly stálé. Deputát představoval pro zaměstnance větší jistotu především v době drahoty, kdy ceny naturálií stoupaly. V takových případech zaměstnanci také někdy dostávali drahotní příplatek k peněžitému platu.¹⁰⁰⁾ Čas od času samozřejmě docházelo také k individuálnímu či plošnému zvýšení platů.

Kromě pevných složek platu dostávali úředníci a také někteří další zaměstnanci, například lesní personál,¹⁰¹⁾ akcidence. Akcidence byly odměnou za provedení určitých úkonů a dá se říci, že byly do jisté míry motivační složkou platu, protože zohledňovaly a odměňovaly množství odvedené práce.¹⁰²⁾ Krátce po převzetí vrtbovských panství Puteani navázal výplatu akcidence úředníkům výhradně na hotové odvody vrchnosti, a nešlo tak již o odměnu za jednotlivé úkony. To se však ne-

⁹⁹⁾ Viz např. V. ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, s. 62; Jan LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuce v Čechách a její písemnosti v 18. a v první polovině 19. století*, Archivní časopis 67, 2017, s. 177–207, zde zejména s. 187–189.

¹⁰⁰⁾ Viz např. J. MÍRKA, *Ignác Eduard Zelinka*, s. 52, pozn. č. 64.

¹⁰¹⁾ Tamtéž, s. 52, 57.

¹⁰²⁾ K odměňování úředníků viz např. V. ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, s. 51–52.

vztahovalo na akcidence lesního personálu.¹⁰³⁾ Úředníci měli pro příště dostávat akcidence ve výši dvou krejcarů z každého zlatého odvedeného vrchnosti v hotovosti. Ty si pak rozdělili v předem stanoveném poměru. Na panství Konopiště měl podle nastavení z roku 1795 z každého takto získaného zlatého dostat ředitel 17,5 krejcaru, důchodní 13,5 krejcaru, purkrabí 13 krejcarů, obroční 9 krejcarů a pojezdny 7 krejcarů.¹⁰⁴⁾

Puteani také zavedl novou a vysoce motivační složku platu úředníků, která nebyla v této době ve vrchnostenské správě příliš obvyklá, a to procenta ze zisku panství. V zásadě fungoval mechanismus výpočtu těchto procent tak, že pokud byly zisky z panství vyšší než jejich dlouhodobý průměr, dostávali úředníci procentuální podíl z té částky, která přesahovala dosavadní průměrné zisky. Společně se stoupajícími zisky se zvyšovala i procenta pro úředníky. Tuto částku si pak rozdělili ve stanoveném poměru, přičemž větší část připadla samozřejmě na výše postavené a důležitější úředníky. Naopak v případě, že by příjmy vrchnosti klesaly, mohli úředníci očekávat, že jim bude z platu strhnuta částka, vypočtená na základě obdobného mechanismu. V případě ztráty ale byla stržena procenta pouze poloviční oproti procentům ze zisku.¹⁰⁵⁾ V praxi ale k takovým případům zřejmě nedocházelo, protože panství obvykle vykazovala dostatečný zisk.

Jak dokládají účty, procenta se postupem času stávala čím dál výraznější složkou platu. Zajímavé údaje o výši a struktuře příjmů hospodářských úředníků a písařů poskytují především přehledné výtahy z účtů všech čtyř panství za účetní roky

¹⁰³⁾ K akcencím lesního personálu viz Jakub MÍRKA, *Ignác Eduard Zelinka*, s. 52.

¹⁰⁴⁾ Viz Puteaniho nařízení z 30. 4. 1795 a nařízení hraběte z Vrtby ze 6. 9. 1795. VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 51, 77.

¹⁰⁵⁾ Mechanismus výpočtu procent ze zisku se v průběhu času mohl měnit. Podle prvotního nastavení z roku 1795 fungoval zhruba takto: podle bilancí z minulých let byl stanoven průměrný hotový roční odvod (zisk) z panství. Od budoucího odvodu z panství k rukám vrchnosti v konkrétním roce se měly odečíst zisky z lesů, protože lesní personál dostával procenta zvlášť, a přičíst náklady na stavby. Výsledná částka pak byla porovnána s výše uvedeným průměrným ročním odvodem. Pokud by se zvýšili odvody o jednu patnáctinu, tak z této patnáctiny měli úředníci dostat 5 %, z další patnáctiny již 7,5 %, z další 10 %, ze čtvrté patnáctiny 15 %, z páté 20 % a ze šesté a každé další 25 %. Naopak, pokud by se zisky snížily, tak z první patnáctiny by úředníci zaplatili 2,5 %, z dalších pak 3,75 %, 5 %, 7,5 %, 10 %, ze šesté a další 12,5 %. V Puteaniho nařízení následoval i praktický příklad. Pokud by Konopiště mělo průměrné roční odvody 30 000 zl., stavební náklady 2000 zl. a příjmy z lesů 5000 zl., pak by byl základ 27 000 zl. Jedna patnáctina odpovídá 1800 zl., pokud by se odvody zvedly o tuto částku, dostali by z ní úředníci k rozdělení 90 zl. Z další patnáctiny navíc už 135 zl., z další 180 zl. atd. Viz Puteaniho nařízení z 30. 4. 1795 a nařízení hraběte z Vrtby z 6. 9. 1795. VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 53, 77.

1785/6–1827,¹⁰⁶⁾ které jsou mimo jiné vynikajícím dokladem Puteaniho schopnosti užívat systematických účetních evidencí. Na základě těchto výtahů byla sestavena Tabulka 1, která zaznamenává průměrnou roční výši peněžitých platů, deputátů, akcidenčí a procent úředníků a písařů (vyjma justiciářů) a jejich vzájemný poměr.¹⁰⁷⁾ Průměrná výše peněžitých platů, akcidenčí a procent ze zisku je přesná. U deputátů je jejich peněžní ekvivalent ve výše zmíněných výtazích z účtů vyjádřen rovněž přesně, ovšem na rozdíl od předchozích složek platu jsou do této položky zahrnuty také deputáty nižších služebníků a nehospodářského personálu. Nicméně většina deputátů obvykle stejně připadala na úředníky. Pomocí výpočtu s využitím poměrů mezi výši deputátů úředníků a dalších zaměstnanců, získaných z účetních knih, lze stanovit alespoň přibližnou výši deputátů připadajících pouze na úředníky a písaře.¹⁰⁸⁾

V Tabulce 1 je vždy v levém sloupci uvedena průměrná výše ročních příjmů úředníků (a písařů) jednotlivých panství za uvedené období v celých zlatých a v pravém sloupci je procentuálně vyjádřen poměr mezi jednotlivými složkami příjmů úředníků. Údaje ve zlatých poslouží především pro srovnání mezi jednotlivými panstvími. Tyto údaje logicky potvrzují, že nejvíce peněz bylo na úředníky vynakládáno na největším panství Konopiště a také u ostatních panství výše celkového objemu výdajů na tuto položku v zásadě odpovídala jejich velikosti, resp. ziskovosti (představu o ziskovosti panství si lze učinit srovnáním zvýrazněného předposledního řádku v Tabulce 3).

¹⁰⁶⁾ VS Křimice, inv. č. 1112–1115. Výtahy byly zřejmě nejdříve vypracovány najednou pouze pro roky 1785/6–1821 a za údaji pro tyto roky byly vynechány další sloupce k pozdějšímu doplnění, které probíhalo až do roku 1827. Napovídá tomu podoba jednotlivých zápisů, která je do roku 1821 totožná, zatímco v dalších letech se liší. Dá se tedy předpokládat, že původně byly výtahy vyhotoveny někdy kolem roku 1821, a tedy ještě dříve než Puteani předal správu vrtbovských panství svému synu Janovi.

¹⁰⁷⁾ Platy písařů jsou v účetnictví vedeny společně s platy úředníků. Ovšem jejich podíl na výsledné částce je ve srovnání s podílem úředníků celkem nepodstatný, protože měli několikanásobně nižší platy.

¹⁰⁸⁾ Podle hlavní účetní knihy panství Konopiště z roku 1805 činil celkový objem deputátů určených pro úředníky, nižší služebný a nehospodářský personál 2393 zl. Z toho na úředníky připadalo 2056 zl., tedy přibližně 86 %. Průměrné roční objemy vyplacených deputátů jsem tedy vynásobil číslem 0,86, čímž dostaneme přibližnou sumu deputátů vyplacených úředníkům a písařům. Samozřejmě v jiných letech mohl být poměr jiný, ovšem pravděpodobně nikoli zásadním způsobem. VS Konopiště, inv. č. 667. Dle hlavní účetní knihy panství Křimice z roku 1807 činil podíl úředníků 60 %, a podle hlavních účetních knih pro Žinkovy a Nekmíř z roku 1805 činil 79 %, resp. 86 %. VS Konopiště, inv. č. 61; VS Křimice, inv. č. 302; VS Žinkovy, inv. č. 737; VS Nekmíř, inv. č. 84. Většina deputátů přitom připadala přímo na úředníky. Výše deputátů, které dostávali písaři, je téměř zanedbatelná.

Tabulka 1 – Struktura a průměrná výše ročních příjmů úředníků¹⁰⁹⁾

Konopiště	1785/6–1793/4		1794/5–1802		1803–1815		1816–1827	
	zl.	%	zl.	%	zl.	%	zl.	%
Peněžní platy	1386	25 %	1510	28 %	1660	20 %	2307	27 %
Deputáty (odhad) ¹¹⁰⁾	3086	55 %	2324	43 %	1382	16 %	382	4 %
Akcidence	1095	20 %	874	16 %	2883	34 %	2467	29 %
Procenta ze zisku	0	0 %	694	13 %	2601	31 %	3512	41 %
Celkem	5567		5402		8526		8668	
Žinkovy	1785/6–1793/4		1794/5–1802		1803–1815		1816–1827	
	zl.	%	zl.	%	zl.	%	zl.	%
Peněžní platy	781	26 %	801	26 %	822	17 %	1432	24 %
Deputáty (odhad)	1499	50 %	1486	47 %	714	15 %	0	0 %
Akcidence	736	24 %	587	19 %	1545	33 %	967	16 %
Procenta ze zisku	0	0 %	271	9 %	1630	35 %	3676	61 %
Celkem	3016		3145		4711		6075	

¹⁰⁹⁾ Tabulka 1 je vytvořena na základě výtahů z účtů jednotlivých panství za účetní roky 1785/6–1827. VS Křimice, inv. č. 1112–1115. V těchto výtazích jsou odděleně sumarizovány údaje za účetní roky 1785/6–1793/4 (9 let zahrnujících přibližně období od faktického převzetí panství hrabětem z Vrtby po dosažení zletilosti do příchodu Puteaniho), 1794/5–1802 (8,5 roku) a 1803–1815 (13 let). Od roku 1816 do roku 1827 (12 let) jsou uváděny údaje pro každý rok a sumarizaci jsem provedl jejich zprůměrováním. Údaje jsou v prameni uváděny ve zlatých a krejcarech. V tabulce je zaokrouhluji na celé zlaté. Na celé zlaté jsem zaokrouhloval také údaje z let 1816–1827. Sumy tedy nejsou dokonale přesné, ovšem případná odchylka je zcela zanedbatelná (maximálně ± 1 zlatý). Pro vytvoření představy je tedy tabulka dostačující. Pro lepší přehlednost jsou rovněž zaokrouhleny procentuální údaje. Z toho důvodu není jejich součet v jednom sloupci vždy 100 %. Maximální odchylka je ± 1 %).

¹¹⁰⁾ Ve výtazích z účtů je uveden peněžní ekvivalent hodnoty všech deputátů, bez ohledu na to, zda byly odvedeny skutečně v naturálních, nebo reluovaných. Na rozdíl od ostatních položek není výše deputátů naprosto přesná, nicméně učiněný odhad se pravděpodobně nebude příliš lišit od skutečnosti a pro vytvoření základní představy o struktuře příjmů je dostačující (viz pozn. 108 a související text).

Křimice	1785/6-1793/4		1794/5-1802		1803-1815		1816-1827	
	zl.	%	zl.	%	zl.	%	zl.	%
Peněžní platy	1267	48 %	662	28 %	480	11 %	737	11 %
Deputáty (odhad)	1137	43 %	779	33 %	338	8 %	0	0 %
Akcidence	255	10 %	242	10 %	958	22 %	2467	37 %
Procenta ze zisku	0	0 %	694	29 %	2601	59 %	3512	52 %
Celkem	2659		2377		4377		6716	
Nekmír	1785/6-1793/4		1794/5-1802		1803-1815		1816-1827	
	zl.	%	zl.	%	zl.	%	zl.	%
Peněžní platy	403	68 %	308	49 %	261	17 %	656	27 %
Deputáty (odhad)	0 ¹¹¹⁾	0 %	0	0 %	139	9 %	0	0 %
Akcidence	186	32 %	223	36 %	531	35 %	386	16 %
Procenta ze zisku	0	0 %	94	15 %	593	39 %	1419	58 %
Celkem	589		625		1524		2461	

Pro sledování struktury příjmů úředníků a jejího vývoje jsou ovšem příhodnější procentuální údaje. Z Tabulky 1 vyplývá, že nejstabilnější složkou příjmů úředníků byl stálý plat. Pomíneme-li některé výkyvy,¹¹²⁾ jsou výše nákladů na peněžní platy v jednotlivých obdobích celkem podobné. Výraznější zvýšení zaznamenáváme až v letech 1816–1827. Větší proměnlivost vykazují akcidence, které se v době Puteaného začaly podobně jako procenta z převážné části odvíjet od zisku panství, resp. přesněji od jeho odvodů vrchnosti v hotovosti. Na panství Křimice, jehož zisky se v Puteaného době zvýšily nejvýrazněji, se tak podstatně zvedaly i akcidence. Na jiných panstvích se jejich výše také proměňovala, ale již ne tolik. Velkou a zcela protichůdnou proměnu však zaznamenaly dvě zbývající složky, a to deputáty a pro-

¹¹¹⁾ Na panství Nekmír nejsou na rozdíl od ostatních panství v letech 1785/6–1802 uváděny žádné deputáty. Z účtů není zcela zřejmé, zda skutečně nebyly vůbec vypláceny, anebo jde pouze o účetní problém, tedy zda případně nebyly vykazovány souhrnně s peněžními platy. Za pozornost stojí fakt, že v letech 1803–1815, kdy deputáty vykazovány jsou, se částečně snížila výše peněžních platů. Nicméně může to souviset i s organizačními změnami na panství.

¹¹²⁾ Např. u panství Křimice byla výše vynakládaných peněžních platů v letech 1785/6–1793/4 podstatně vyšší než v následujícím období. To je však především dáno tím, že v této době existovala funkce ředitele západočeských panství, který sídlil právě v Křimicích. V Puteaného době tato funkce již neexistovala. Ovšem na druhou stranu platila panství zase jiné centrální úředníky.

centa ze zisku. Zatímco deputáty původně tvořily společně s platy nejpodstatnější složku platu, postupem času se snižovaly, až přestaly být součástí platu úplně. Naopak procenta ze zisku se nakonec stala nejdůležitější složkou příjmů úředníků. Postupem času tedy byly posilovány především pohyblivější motivační složky platu oproti stabilním složkám, jako byly právě platy a deputáty. Zdá se, že ztráta deputátů byla úředníkům vynahrazena dalším navýšením procent, protože i v průběhu dvacátých let, kdy ziskovost panství začala klesat,¹¹³⁾ se částka vydávaná na procenta ze zisku nadále zvyšovala. Ve dvacátých letech 19. století už byl podíl procent ze zisku na celkových příjmech úředníků na všech panstvích zcela dominantní.

Bylo by rovněž zajímavé srovnat platy jednotlivých úředníků. Souhrnný přehled nám však chybí, a tak je třeba údaje čerpat z účetních knih. Nevýhodou tohoto postupu je fakt, že získaná data pro jednotlivá panství spolu ne vždy korespondují. Nepocházejí ze stejných let a nejsou v nich pokaždé zahrnuty všechny složky platů.¹¹⁴⁾ Vzhledem k tomu, že akcidence i procenta ze zisku byly proměnlivé, pro základní představu o rozdílech mezi jednotlivými úředníky a panstvími předkládám v Tabulce 2 srovnání pouze dvou nejstabilnějších složek, tedy peněžních platů a deputátů, a to v době, kdy tyto složky ještě převažovaly nad akcidencemi a procenty.

Tabulka 2 – Orientační srovnání výše platů jednotlivých úředníků¹¹⁵⁾

	Konopiště (1805)		Žinkovy (1805)		Křimice (1807)		Nekmír (1805)	
	Peněžní platy	Deputáty	Peněžní platy	Deputáty	Peněžní platy	Deputáty	Peněžní platy	Deputáty
<i>úředníci</i>								
ředitel/správce	531	651	325	547	270	448	- ¹¹⁶⁾	-
důchodní	213	426	195	425	-	-	-	-
purkrabí	206	406	-	-	-	-	-	-
obroční	157	574	116	299	-	-	116	295
kontribuční	80	0	-	-	-	-	-	-
pojezdny	- ¹¹⁷⁾	-	100	257	116	300	-	-

¹¹³⁾ Viz zvýrazněný řádek v Tabulce 3.

¹¹⁴⁾ Např. souhrnné peněžní vyjádření výše deputátů se objevuje pouze v části účetních knih z prvního desetiletí 19. století. Proto také byly vybrány jako podklad pro vytvoření tabulky.

¹¹⁵⁾ Ke způsobu tvorby tabulky viz pozn. 109 (u Tabulky 1).

¹¹⁶⁾ Roku 1805 byl společný správce pro Nekmír a Křimice.

¹¹⁷⁾ Roku 1805 nebyl na Konopišti úřad pojezdného obsazen.

	Konopiště (1805)		Žinkovy (1805)		Křimice (1807)		Nekmír (1805)	
	Peněžní platy	Deputáty	Peněžní platy	Deputáty	Peněžní platy	Deputáty	Peněžní platy	Deputáty
<i>specializovaní úředníci</i>								
justičiář	700	0	70	0	140	31	40	0
nadlesní ¹¹⁸⁾	550	176	374	0	161	169	227 ¹¹⁹⁾	0

Tabulka 2 je myslím dostatečně výmluvná a nepotřebuje žádný další rozsáhlý komentář. Je zjevné, že počet úředníků odpovídá velikosti jednotlivých panství. Naopak jejich ohodnocení se od velikosti panství nutně neodvíjí. Závisí především na množství vedené agendy. Skutečnost, že nějaký úředník pracoval na větším panství, nemusela znamenat, že měl více práce než jeho protějšek se stejným titulem na menším panství. Na takových panstvích bylo totiž obvykle úředníků méně a museli mnohdy vykonávat také agendy, které by jim z titulu jejich funkce na rozsáhlejších panstvích s větším počtem úředníků nepřislušely. Výjimku tvoří vrcholní úředníci, tedy zejména správce nebo ředitel panství. U nich samozřejmě úměra mezi velikostí panství a výší stálého platu obvykle platila.

Dalšími výhodami pro zaměstnance byla možnost získat penzi. Zvláště výše postavení zaměstnanci měli tuto možnost i v minulosti, ovšem po převzetí správy vrtbovských panství Puteaním se značně rozšířil okruh osob, které mohly na penzi dosáhnout, a také výrazně vzrostlo množství prostředků určených na vyplácení penzí. Zatímco v letech 1785/6–1793/4 bylo na penze ze všech čtyř panství vynakládáno ročně v průměru asi 554 zlatých, pak v letech 1794/5–1802 došlo ke strmému nárůstu na 2750 zlatých, v letech 1803–1815 na 3299 zlatých a konečně v letech 1816–1827 činil roční průměr 4006 zlatých.¹²⁰⁾ Prostředky na placení penzí

¹¹⁸⁾ Nadlesním všech západočeských panství byla jedna osoba. Z každého panství dostávala část platu.

¹¹⁹⁾ Jde o sumu včetně příplatku. V účetních knihách jiných panství využitých pro tvorbu tabulky je tento příplatek oddělen a do tabulky jsem ho nezapočítával, protože nešlo o stálou složku platu. V účetní knize pro Nekmír bohužel oddělen není. Např. v Křimicích roku 1807 činil příplatek pro nadlesního pouhých 8 zl. a 20 kr. VS Křimice, inv. č. 302, pag. 305. Větší příplatek je zaznamenán u nadlesního na Konopišti, kde roku 1805 činil 75 zl. SOA Praha, VS Konopiště, inv. č. 667, pag. 319.

¹²⁰⁾ Výpočet průměrné roční výše penzí byl opět proveden na základě výtahů z účtů z let 1785/6–1827. VS Křimice, inv. č. 1112–1115. Údaje do roku 1815 jsou ve výtazích uvedeny sumárně. U údajů z let 1816–1827 jsem provedl zprůměrování dat uvedených pro jednotlivé roky. V případě penzí neuvádím výši prostředků plynoucích z jednotlivých panství, protože ta byla značně

sice poskytovala jednotlivá panství, ovšem započítávaly se k odvodům z panství k rukám vrchnosti. Tyto částky tedy šly z peněz, které by jinak panství vyplatila vrchností, a které byly zaúčtovány také do účetních knih hlavní pokladny. To znamená, že peníze v důsledku vyplácel zaměstnancům za dlouholeté služby sám hrabě, čímž celý proces získával téměř osobní rozměr. Institut peníze tedy nebyl jen motivačním nástrojem, ale zároveň sociálním a snad by se dalo říci i morálním prvkem ve vztahu mezi vrchností a jejími zaměstnanci.

Pravidla pro výplatu penzí byla oproti předchozí době nepochybně velice štědrá a nejpozději od roku 1808 se týkala všech zaměstnanců, od ředitele panství až po děvečky a pacholky. Bohužel se mi v knihách dekretů vzniklých v prvních letech po převzetí správy panství Puteaním nepodařilo dohledat normu, která by upravovala výplatu penzí.¹²¹⁾ Nalezl jsem pouze předpisy vztahující se k jejich účtování. Od roku 1798 se veškeré peníze zanášely do účtů hlavní pokladny.¹²²⁾ První předpis, upravující podrobně podmínky výplaty penzí, se mi podařilo dohledat až k roku 1808.¹²³⁾ Vydal ho sám hrabě z Vrtby a vztahoval se na tzv. nižší služebníky (*untere Dienstleute*), tedy na personál od úředních sluhů, mušketyrů, vrátných, šafářů, poklasných až po čeledíny a děvečky. Ti z nich, kteří již nemohli vykonávat službu a sloužili alespoň deset let, měli nárok za každý odsloužený rok na penzi ve výši 1/40 platu. Po 40 letech tedy mohli obdržet penzi ve výši celého platu. Pokud by sloužili dokonce 50 let, dostali by dvojnásobek platu. Pokud by zemřeli ve službě, měly jejich vdovy a nezaopatřené děti nárok na penzi v poloviční výši. V závěru pak bylo zdůrazněno, že tento nárok vzniká jen vždy věrným, čestným a pilným služebníkům. Odsloužená léta se počítala i zpětně před rok 1808. Za účelem výpočtu penzí byly založeny úředníky jednotlivých panství přesné evidence zaměstnanců.¹²⁴⁾ Ovšem výplaty penzí i nižším služebníkům jsou v účtech doloženy i ve druhé polovině devadesátých let 19. století. Nicméně obvykle nešlo o velké množství za-

proměnlivá. Záleželo na tom, jací penzisté se zrovna na panství nacházeli. Byli-li to např. vsloužili vysocí úředníci, prostředky vyplácené na peníze byly vyšší. Po jejich úmrtí pak rapidně klesaly. Důležitý je tedy především souhrnný údaj o celkových prostředcích vyplácených na peníze všemi panstvími.

¹²¹⁾ Je možné, že mohly být upraveny v hospodářské instrukci nebo že byly stanovovány na základě rozhodnutí vrchnosti ad hoc. Nelze však zcela vyloučit ani možnost, že zvláštní předpis z této doby existuje a jen se mi jej nepodařilo dohledat.

¹²²⁾ VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 91; inv. č. 18, pag. 9.

¹²³⁾ Nařízení hraběte z Vrtby z 12. 4. 1808. VS Žinkovy, inv. č. 19, pag. 74; inv. č. 177, začátek knihy (nefoliována). VS Křimice, inv. č. 15, Blatt N. 152.

¹²⁴⁾ Taková evidenční kniha se dochovala např. ve fondu VS Žinkovy, inv. č. 177. Byla vedena v letech 1808–1827. Roku 1827 byl formulár zaplněn. Kniha obsahuje velice přesný přehled o profesním životě nižších služebníků. Obdobný a ještě starší pramen v podobě matriky lesního personálu máme k dispozici také pro lesní úřad. VS Žinkovy, inv. č. 179. Bohužel pro úředníky se podobná evidence ze sledované doby nedochovala.

měšťanů této kategorie. Je možné, že jim penze byla přiznána na základě individuálního právního aktu vrchnosti. Naopak již v té době byly poměrně pravidelně vypláceny penze zaměstnancům lesního úřadu a pochopitelně též úředníkům.¹²⁵⁾ Kompletní přehledy všech penzistů pak lze najít v účtech hlavní pokladny, které se však dochovaly až od roku 1805. V prvním desetiletí 19. století se jejich počet pohyboval kolem šedesáti a ve dvacátých letech se již blížil stovce. Výše penzí se pohybovala v rozmezí od několika zlatých až po několik set zlatých, šlo-li o vysoce postavené úředníky.¹²⁶⁾

Hospodaření na panstvích

Jak již bylo poznamenáno výše, organizace správy panství byla pro Puteaniho především prostředkem k dosažení hlavního cíle. Tím bylo zlepšení hospodaření vrchovských velkostatků a v jeho důsledku maximalizace jejich zisků. Zvyšování zisků však nemělo být jen ku prospěchu vrchnosti a již vůbec ne na úkor zaměstnanců a poddaných. Právě naopak, zvyšování efektivity hospodaření mělo vést k všestrannému prospěchu. Hospodářským záležitostem je tak v knihách vrchnostenských nařízení věnováno nejvíce prostoru a jejich podrobnější zpracování by si zasloužilo samostatnou práci. Na tomto místě tedy jen v naprosté stručnosti rekapitulují některé zásadní kroky, které Puteani učinil po převzetí správy panství, a k jakým hospodářským výsledkům tato opatření vedla.

Již na způsobu vedení účetnictví je zřejmé, že Puteani si byl velice dobře vědom toho, že základem dobrého hospodaření jsou řádně vedené evidence. Těch využíval i mimo oblast účetnictví. Nechal tedy nově zřizovat všemožné evidenční pomůcky. Vedle již výše zmíněných evidencí zaměstnanců byly zřizovány evidenční knihy lesního a polního hospodářství, do nichž byly zaznamenávány mimo jiných i údaje o lesních porostech nebo osetí jednotlivých polí a o jejich rozloze.¹²⁷⁾ Do

¹²⁵⁾ Např. roku 1798 byla na panství Nekmír vyplácena penze 72 zl. portýrovi Strejchýřovi, 78 zl. revírníkovi Gruberovi a po 5–6 zl. třem bývalým hajným. VS Nekmír, inv. č. 79, pag. 214. Na panství Křimice byla roku 1799 vyplácena vysoká penze 550 zl. bývalému vrchnímu řediteli západočeských panství Kraufbovi, vdova po řediteli Gerlovi dostávala 125 zl., vdova po zahradníkovi Jelínkovi 40 zl., šafář Boháč 21 zl. a 54 kr. a oslař Tarantik 12 zl. VS Křimice, inv. č. 297, pag. 217.

¹²⁶⁾ VS Křimice, inv. č. 1099–1111. Společně s penzisty byli na stejné položce vedeni i příjemci platů z milosti (*Gnadengehalte*), tedy takových platů, na něž nevznikal nárok. Jejich počet je ale oproti penzím nejspíše poměrně malý.

¹²⁷⁾ Např. tzv. polní honové knihy (*Feldlagerbücher*) měly být vyhotoveny do předtištěných formulářů do konce roku 1796. Nařízení z 31. 8. 1796. VS Konopiště, inv. č. 64, pag. 151; VS Křimice, inv. č. 12, fol. 26.

knih byly pečlivě zapisovány také průběžné změny. Speciálně pro setbu byly zakládány osevni deníky. Byly evidovány i všechny propachtované pozemky včetně úhrad činží, přičemž Puteani naléhal na jejich včasný výběr. Často zasilal na panství různé hospodářské dotazníky, z nichž získával přehled o stavu hospodářství a na jejichž základě činil potřebná opatření. Samozřejmě, že mnohé evidenční pomůcky byly vedeny na panstvích již před příchodem Puteaniho, ovšem právě v jeho době se nejen výrazně rozmnožil jejich počet, ale především se velice zdokonalily.¹²⁸⁾ O tom, jak dokázal Puteani získaných údajů využívat, názorně svědčí například jeho poučení o hospodaření ze 31. března 1796. V něm mimo jiné uvádí, že si udělal srovnání, z něž mu vyplynuly obrovské rozdíly mezi výnosem luk na jednotlivých panstvích. Spočítal, že na Konopišti se z měrice luk získá dva a půl centnýře krmiva, sena a otavy, v Křimicích čtyři a půl, v Někmiří tři a na Žinkovech pouhých jeden a dvě třetiny centnýře. Tento alarmující rozdíl byl podle něj způsoben tím, že úředníci buď dovolují na jaře louky spásat, nechávají trávu ukrást, anebo mají špatně stanovenou váhu centnýře.¹²⁹⁾

Jednou z nejdůležitějších oblastí, na které se Puteani soustředil, byl chov dobytka. Tímto tématem se zabýval dlouhodobě a již roku 1786 přispěl svou statí o škodlivosti zvyku pastvy v Čechách do známého díla *Ökonomisch-kameralistische Schriften* Johanna Christiana Schubarta von Kleefeld.¹³⁰⁾ Schubart von Kleefeld proslul prosazováním jetelovin, jak krásně dosvědčuje také jeho šlechtický predikát, který společně se šlechtickým titulem obdržel roku 1784.¹³¹⁾ Také Puteani byl příznivcem pěstování jetelovin a ustájení dobytka a vydal v tomto směru opravdu velké množství pokynů, určených vrtbovským úředníkům.¹³²⁾ O tom, že jeho úsilí bylo na tomto poli velice úspěšné, svědčí nejlépe Tabulka 3 (viz položka VII).

¹²⁸⁾ Tyto evidenční pomůcky jsou dochovány spíše torzovitě. Nalézt je lze ve fondech příslušných velkostatků. Viz např. VS Žinkovy, inv. č. 13, 14, 177, 179–188, 224–232 a jiné.

¹²⁹⁾ VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 121; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 40; VS Křimice, inv. č. 11, fol. 37.

¹³⁰⁾ Johann Christian SCHUBART VON KLEEFELD, *Ökonomisch-kameralistische Schriften mit Beweisen, abgeschaffter Hutung, Triift und Brache, in den Herzoglich-Sachsen Koburgischen Landen. Sechster Teil*. Leipzig 1786, s. 204–217. Autor na tomto místě sice není uveden, ale Schubart mu připisuje autorství na straně 90. Není zde sice uvedeno křestní jméno, nicméně s ohledem na to, že mluví o svobodném pánu Puteanim, je zřejmé, že jde o Josefa Františka Puteaniho (viz pozn. 12).

¹³¹⁾ Constantin VON WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Zweiund-dreißigster Theil*, Wien 1876, s. 23–26.

¹³²⁾ Mezi mnohými předpisy týkajícími se této oblasti uvádím jen některé. Předpis pro seti jetele z 11. 2. 1795, v němž je odkazováno také na hospodářskou instrukci, ve které bylo o této otázce pojednáno podrobněji. VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 24; VS Žinkovy, inv. č. 71, fol. 1 (zde jen zmíněn). Další předpis pro seti jetele ze 17. 8. 1795 obsahoval i formuláře pro vedení evidence setby. VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 70; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 20; VS Křimice, inv. č. 11, fol. 21. Předpis pro vedení osevnic deníků byl vydán 28. 10. 1795. VS Konopiště,

Krátce po převzetí správy vrstbovských panství začal Puteani také zjišťovat hospodářskou situaci vrchnostenských dvorů. Rozhodl se formou veřejné dražby propachtovat ty méně výnosné, kterými byly obvykle dvory menší a vzdálenější od centra panství. Dvory bylo možné propachtovat buď jako celek, anebo po částech. V takovém případě by ale bylo nutné vytvořit v nich byty pro jednotlivé pachtýře.¹³³⁾

Puteani se ve svých nařízeních věnoval prakticky všem hospodářským odvětvím velkostatků, zejména pak zemědělství. Další předpisy se týkaly výroby piva, chovu ovcí, pěstování obilí, hnojení polí, postupů při prodeji produktů velkostatku a mnohých dalších otázek zemědělské výroby.

Mezi normami vztahujícími se k polnímu hospodaření je důležitý především předpis pro obdělávání polí, kterým podrobněji rozváděl ustanovení hospodářské instrukce. Podle nové metody měly být všechny tři díly polí užívané dosud při trojpolním hospodaření rozděleny na další tři díly, čímž mělo vzniknout devět stejných dílů. Ty pak měly být obdělávány v devítiletých cyklech v následujícím pořadí: 1. úhor, 2. pšenice a žito, 3. ječmen s jetelem, 4. jetel, 5. žito po jeteli, 6. oves, 7. zelí, řepa, brambory, hrách apod., 8. žito, 9. ječmen bez jetele (při horší kvalitě půdy oves). Na každém z devíti dílů byl v jednom roce způsob obdělání jiný, a během devíti let se tak na něm vystřídaly všechny zbývající způsoby obdělání.¹³⁴⁾ Puteani se tím zařadil mezi průkopníky tzv. střídavého osevního postupu v Čechách.¹³⁵⁾

Zaujme také nařízení ze 7. prosince 1795 ve věci špatného orání polí. Puteani hospodářským úřadům sděloval, že v Žinkovech se orají pole špatně a v Křimicích a Někmiří ještě hůře. Z toho důvodu měli na tato panství přijet zkušeni oráči z Konopiště, přičemž se tam měli vydat ještě v zimě, aby si pořádně připravili nářadí. Nejdříve měli proškolit vrchnostenské zaměstnance a následně i sedláky. Stejně tak mohli být vysláni čeledíni ze západočeských panství na Konopiště do učení. Tam by pobývali buď ve vrchnostenském dvoře, nebo u nějakého znalého sedláka. Spolu s panskými zaměstnanci se mohli v případě zájmu zúčastnit této vzdělávací akce

inv. č. 42, pag. 83; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 22; VS Křimice, inv. č. 11, fol. 23. Velice podrobný předpis ze 14. 7. 1795 byl také věnován otázce pozorování zásob krmiva a steliva a jejich opatření. VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 15; VS Křimice, inv. č. 11, fol. 13.

¹³³⁾ Viz např. VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 50, 114, 117; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 11, 35, 37. Na panství Konopiště měly být propachtovány dvory Radikovice a Ledce, na panství Někmiř dvůr Příšov a na panství Žinkovy dvory Nový dvůr, Mečkov a Malínek.

¹³⁴⁾ Předpis ze 7. 10. 1797. VS Konopiště, inv. č. 64, pag. 249; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 85; VS Křimice, inv. č. 12, pag. 77.

¹³⁵⁾ První dosud známá zmínka o uplatňování střídavého osevního postupu pochází z panství Nové Hradky a vztahuje se k roku 1767. Magdalena BERANOVÁ – Antonín KUBAČÁK, *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha 2010, s. 244. Např. F. Lom kladl nejstarší zmínky o střídavém osevním postupu až do let 1806–1807. František LOM, *Soukromá ekonomika v době zemědělských krizí 19. stol. v Čechách*, Praha 1930, s. 7. Na naprosté většině dominií byl tedy tento postup zaváděn až v průběhu 19. století.

dokonce i západoečští poddaní. Za jejich práci by jim samozřejmě byla vyplácena mzda.¹³⁶⁾

Závěrem je na místě položit si klíčovou otázku, nakolik byla Puteanioho správa vrtbovských panství úspěšná. Nejlepší odpověď na ni přináší následující Tabulka 3 shrnující průměrné zisky či ztráty jednotlivých hospodářských odvětví na vrtbovských velkostatech a ve výsledku také jejich celkové zisky v účetních letech 1785/6–1827. Tabulka vznikla stejně jako Tabulka 1 na základě výtahu z účtů všech panství. V těch jsou uvedeny jen celkové příjmy a celkové výdaje. Hodnoty v tabulce tedy vznikly odečtením výdajů na jednotlivých položkách od příjmů. Možnost sestavení takového přehledu je opět jednou z výhod puteánského účetnictví, které dokáže vyjádřit jak příjmy, tak výdaje jednotlivých odvětví. Takto samozřejmě funguje moderní účetnictví, nicméně v dotčené době to nebylo na velkostatech úplně běžné, ačkoli na některých z nich samozřejmě fungovaly obdobné účetní systémy, nejen puteánský. Na mnohých velkostatech však bylo dosud užíváno jednoduché účetnictví, v němž příjmové a výdajové rubriky zcela nekorespondovaly. Pro představu: například výdaje na platy zaměstnanců byly v případě jednoduchého účetnictví obvykle vedeny v jedné společné rubrice, zatímco u kamerálního účetnictví, do něž řadíme také účetnictví puteánské, byly rozděleny do rubrik dle toho, k jakému odvětví se vztahovaly (například platy pivovarských zaměstnanců byly započteny do výdajů na pivovar, platy lesního personálu do výdajů na lesní hospodářství a podobně).¹³⁷⁾

Pohlédneme-li do Tabulky 3, nejdůležitější údaj pro posouzení výnosnosti panství se nachází ve zvýrazněném předposledním řádku. Uvedené částce předchází znaménko mínus, protože odvody vrchnosti náleží v účetnictví velkostatků mezi výdaje. Tyto odvody jsou ale ve skutečnosti vlastně vyjádřením zisku velkostatku. Zjednodušeně řečeno, prostředky, které zbyly po odečtení ostatních výdajů od celkových příjmů, bylo možné odevzdat vrchnosti jako čistý zisk.¹³⁸⁾ U všech čtyř panství lze pozorovat v letech 1794/5–1802 citelný nárůst zisků. U panství Konopiště a Žinkovy přibližně o 60 %, u Někmiře přibližně o 70 % a konečně u Křimic asi o 100 %. Ještě markantnější nárůst můžeme zaznamenat v letech 1802–1815. Nejstrmější je patrný u Křimic, kde oproti předchozímu období stouply zisky o více než 200 %. Samozřejmě musíme počítat s tím, že tato čísla vyjádřená ve zlatých

¹³⁶⁾ Předpis ze 7. 12. 1795. VS Konopiště, inv. č. 42, pag. 101; VS Žinkovy, inv. č. 17, fol. 33; VS Křimice, inv. č. 11, fol. 34.

¹³⁷⁾ K puteánskému účetnictví viz pozn. 18.

¹³⁸⁾ Nutno však brát v potaz, že nejde jen o odvody v hotovosti. Součástí této položky jsou mimo jiné také odvody vrchnosti v naturálních přepočtené na peníze nebo náklady na peníze, jak již bylo uvedeno výše. Obvykle také nebyly vrchnosti předávány veškeré zisky do posledního krejcaru, ale velkostatku zůstával do dalšího roku k dispozici nějaký menší zůstatek (viz poslední řádek tabulky).

mohla do jisté míry ovlivnit inflace. Ovšem ta v uvedeném období nebyla natolik vysoká a výsledky zásadní měrou neovlivnil ani státní bankrot roku 1811.¹³⁹⁾ Je tedy zřejmé, že efektivita vrchnostenského hospodaření se v Puteaniho době rapidně zvýšila. Nicméně je třeba také brát v potaz, že svou roli sehrála jistě i skutečnost, že v průběhu napoleonských válek se silně zvýšily ceny zemědělských výrobků, což bylo výhodné pro velkostatkové provozy, zvláště pak pro ty, které měly velkou převahu zemědělské produkce.¹⁴⁰⁾

Zvýšení zisků panství velmi dobře koresponduje s faktem, že úředníci v těchto letech dostávali vysoké akcidence a procenta ze zisku, jak názorně ukazuje Tabulka 1. Nejlépe je pak vzájemný vztah mezi zisky panství na jedné straně a výši akcidence a procent ze zisku na straně druhé vidět na údajích pro panství Křimice. Enormnímu navýšení jeho zisků odpovídají také velmi vysoké odměny pro jeho úředníky. V letech 1816–1827 se výnosnost všech panství snížila, a to především v důsledku snížení cen obilí a dalších zemědělských produktů, které logicky postihlo především zemědělské provozy.¹⁴¹⁾

Zaměříme-li se na jednotlivé rubriky, je zřejmé, že zvýšení výnosů panství bylo způsobeno především zvýšením zisků z polního hospodářství, chovu dobytka a menší měrou též z lesního hospodářství a z pivovarů, které jsou zahrnuty v rubrice „Důchodky“¹⁴²⁾ (uvedené rubriky jsou zvýrazněny šedou barvou). Pivovary hrály výraznější roli jen na panstvích Konopiště a Žinkovy. Příjmy z lesního hospodaření se také výrazně zvýšily, ale v tomto odvětví docházelo ke kontinuálnímu navyšování nákladů, patrně zejména z důvodu větších investic do pěstování lesů. Celkově se tedy lesní hospodaření v této době na ziscích nepodílelo tak výraznou měrou jako zbývající dvě odvětví. Zatímco zisky z polního hospodářství se podstatně zvýšily již

¹³⁹⁾ I po znehodnocení peněz v důsledku státního bankrotu byly všechny sumy v účetnictví uváděny ve zlatých konvenční měny. To lze doložit např. na účtech hlavní pokladny, které se v tomto období dochovaly pro roky 1807, 1810, 1812, 1813 a 1815. Podíváme-li se např. na výši vyplacených penzí, pak roku 1807 činila 4855 zl. (zaokrouhleno na celé zlaté, stejně tak i dále), 1810 5951 zl., 1812 5617 zl., 1813 5483 zl., 1815 5898 zl. Kdyby byly částky po roce 1811 vyjádřeny ve znehodnocených penězích, nepoměr by byl nepochybně mnohem vyšší.

¹⁴⁰⁾ F. LOM, *Soukromá ekonomika*, s. 7. Zdeněk JINDRA – Ivan JAKUBEC a kol., *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, Praha 2015, s. 147.

¹⁴¹⁾ Tamtéž, s. 153. F. LOM, *Soukromá ekonomika*, s. 7–8.

¹⁴²⁾ Souhrnným pojmem „důchodky“ (*Gefällen*) byly označovány nepřímé daně, cla a poplatky. Zatímco výběr přímých daní podléhal v nejvyšší instanci spojené dvorské kanceláři, na výběr důchodků dohlížela dvorská komora. Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2007, s. 156. Je zajímavé, že Puteani do této položky zahrnul veškeré příjmy a výdaje z pivovarů, vinopalen či mlýnů (tedy nejen odvody ve prospěch státu). Učinil tak ale patrně proto, že právě tyto provozy byly obvyklým zdrojem důchodků (např. nápojové daně) a z důvodu zachování přehlednosti nechtěl rozdělovat různé s nimi související účetní případy do více rubrik.

	Konopistě			Žitkovy			Křimice			Mekmřif						
	1785/6	1794/5	1803	1816	1785/6	1794/5	1803	1816	1785/6	1794/5	1803	1816				
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-				
	1793/4	1802	1815	1827	1793/4	1802	1815	1827	1793/4	1802	1815	1827				
XI. Lesní hospodáření	12798	6379	20351	9305	6024	5670	7186	2083	1306	403	2010	-1159	837	3076	1378	
XII. Stavební záležitosti	-8796	-5524	-9104	-8325	-6155	-4648	-5487	-7200	-1669	-2542	-4977	-4657	-583	-1910	-3898	
XIII. Horničtví	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-292	-10	12	44	288
XIV. Dřevárny	0	-58	1072	1136	571	676	2194	1924	0	0	17	10	0	4	138	136
XV. Spekuláční odvětví ⁽⁴⁵⁾	503	260	-2874	-3530	531	415	-2397	-3711	272	168	-1645	-2577	-507	-400	-630	-1501
Zůstavy panství (odvětví vrchnosti) ⁽⁴⁶⁾	-25011	-39809	-87808	-49625	-15165	-24372	-44846	-28437	-8129	-16583	-51577	-26916	-5702	-9721	-17785	-13343
Zůstatek	1286	1656	1153	4342	501	556	1105	1681	780	1335	39	826	607	466	791	614

⁽⁴⁵⁾ Miněny příjmy z prodaných výrobků vlastních průmyslových podniků.

⁽⁴⁶⁾ Znaménko minus zde označuje fakt, že jde o výdaje panství. Zvyšování záporné hodnoty je tedy v tomto případě na rozdíl od ostatních záporných položek třeba považovat z hlediska vrchnosti za pozitivní údaj.

brzy po příchodu Puteaniho, u chovu dobytka je výrazný nárůst vidět až v letech 1802–1815. V předchozích dvou obdobích byl chov dobytka na všech panstvích s výjimkou Nekmíře ztrátový. O to strmější pak byl pozdější nárůst, který byl nepochybně způsoben předchozími Puteaniho koncepčními a dlouhodobě orientovanými opatřeními. Zajímavé také je, že zatímco zisky z polního hospodaření zaznamenaly v letech 1816–1827 nejspíše z důvodů uvedených v předchozím odstavci strmý propad, zisky z chovu dobytka i v této době dosahovaly obdobné výše jako v období předcházejícím.

Z uvedených údajů je patrné, že Puteaniho hospodářská koncepce byla úspěšná a v dlouhodobém horizontu přinášela hraběti z Vrtby značné zisky. O jeho spokojenosti s Puteaním ostatně svědčí i fakt, že zůstal v čele správy vrtbovských panství až do svého dobrovolného odchodu na odpočinek a že správu vrtbovských panství po něm převzal jeho syn Jan.

Závěr

Josef František baron Puteani převzal do své správy vrtbovská panství na podzim roku 1794. V následujících letech provedl mnoho zásadních změn jak organizační, tak hospodářské povahy. Za tím účelem vyšlo především v prvních letech velké množství předpisů, jejichž autorem byl většinou sám Puteani, a tím došlo k nastavení rozsáhlých kontrolních mechanismů. Rovněž se velkou měrou rozmohlo a zdokonalilo výkaznictví všeho druhu. To však nebylo samoučelné a další vývoj ukázal, že Puteani dokázal různé evidence obratně využívat při zlepšování vrchnostenského hospodaření.

Jeho dílčím cílem bylo nastavit fungující a maximálně efektivní mechanismus správy, v němž by každý měl přesně specifikované povinnosti, byl si plně vědom jejich významu a zároveň byl přímo zainteresován na prospěchu vrchností, mechanismus, který by měl fungovat sám o sobě a po svém zaběhnutí by vyžadoval pouze nejnnutnější zásahy shora. Tento dílčí cíl však byl veden cílem vyšším, kterým bylo povznesení hospodaření vrtbovských statků, jež by však nesloužilo jen ku prospěchu vrchností, ale také jejich zaměstnanců a poddaných, v důsledku pak také ku prospěchu celé společnosti.

Puteani tedy v souznění s hrabětem z Vrtby dbal na lepší sociální zabezpečení zaměstnanců, lepší vztah úředníků k nižšímu služebnictvu a k poddaným a též na neustálé vzdělávání nejen zaměstnanců, ale i poddaných. Oba dva byli totiž na svou dobu moderní muži, kteří skutečně věřili ve vyšší význam svého počínání a kteří byli přesvědčeni, že své názory mohou a musejí vštípit i svým zaměstnancům a poddaným. To se samozřejmě významnou měrou promítalo do správy režijního velkostatku a do jisté míry i do správy poddaných.

Úředníci, ale i nižší kancelářský personál, se měli neustále vzdělávat, a to co nejvšestranněji, aby mohli v případě potřeby vykonávat jakoukoli agendu, vyjma některých agend specializovaných, které si rovněž vyžadovaly specializované úředníky. Všestrannost jim také umožňovala rychlejší kariérní postup, který se mnohdy realizoval napříč komplexem vrtbovských panství a který závisel nejen na jejich loajalitě a smyslu pro povinnost, ale také na jejich schopnostech. Byla zavedena nová a v této době poměrně neobvyklá motivační složka platu. Jednalo se o procenta ze zisku vrchnosti, která se postupem času stala nejvýznamnější částí platu úředníků a poskytovala jim velmi slušnou odměnu. Postupně bylo také vynakládáno čím dál více prostředků na penzijní zajištění nejen úředníků, ale také všech ostatních zaměstnanců vrtbovských panství. Zároveň se však od úředníků i dalších zaměstnanců vyžadovalo větší pracovní nasazení a přesné plnění povinností, což především zpočátku vyvolávalo odpor některých úředníků.

Tato práce sleduje především období bezprostředně následující převzetí vrtbovských panství baronem Puteanim, kdy byly zavedeny základní mechanismy jejich řízení. Podrobné prozkoumání dalších etap by představovalo záměr, který by svým rozsahem podstatně přesahoval tuto studii. Přesto jsem se alespoň v závěrečné kapitole pokusil nastínit následný hospodářský vývoj panství. Splnění tohoto úkolu bylo nezbytné pro to, abychom vůbec mohli posoudit míru úspěchu Puteaniho počínání.

Ze zjištěného vyplývá, že ačkoli byla řada opatření zprvu mnohými úředníky vnímána poněkud vlažně či přímo odmítavě, jak tomu u velkých změn často bývá, podařilo se Puteanimu svůj záměr provést a panství v porovnání se starší dobou skutečně vzkvétala. Odhlédnuli-li bychom od dvacátých let 19. století, kdy se v důsledku zemědělské krize začala snižovat ziskovost vrtbovských panství, která byla silně orientována právě na zemědělskou produkci, dalo by se dokonce říci, že se Puteanimu dařilo neobyčejně skvěle. Ovšem u takového soudu je třeba přeci jen značná míra opatrnosti. K tomu, aby to bylo možné tvrdit s určitostí, by bylo nutné provést detailnější analýzu vrchnostenského hospodaření a především provést srovnání s hospodařením jiných šlechtických dominií.

Jakub Mírka

JOSEF FRANTIŠEK, BARON PUTEANI, AS THE MAIN ADMINISTRATOR AT THE ESTATES OF FRANTIŠEK JOSEF, COUNT OF VRTBA.

Lordly Clerks and the Administration of the Vrtba Estates at the Turn of the 18th and 19th Century

SUMMARY

This article deals with clerks and the administration of an extensive complex of four estates belonging to František Josef, Count of Vrtba (Konopiště, Křimice, Nekmír, Žinkovy) at the turn of the 18th and 19th century. In the fall of 1794, the count entrusted Josef František, Baron Puteani – a respected expert –, with the administration of the entire complex. In the following years, Puteani implemented a number of fundamental changes of both organizational and economic nature the aim of which was to modernize the administration of the estates, make it more effective and to increase yields from the estates. In order to achieve this goal, many new regulations were issued especially during the first years. Puteani's partial aim was to set a functional and maximally effective administrative mechanism, within which each person would have clearly defined duties and would be also directly interested in the profits of the manor owners. This mechanism was ideally supposed to function on its own and upon becoming established, to require only the most necessary interventions from above. However, the main goal was to improve the economic results of the estates so that they would benefit the manor owners, their employees as well as the entire society.

Puteani and Count of Vrtba paid attention to better social security of the employees, to better relationships between the clerks on the one hand and the lower servants and the subjects on the other or to continuous education of both the employees and the subjects. It was so because both were modern men during their time, who believed that their actions have a higher meaning and who were convinced that they could – and must – instill their opinion also in their employees and subjects. All this was of course greatly reflected in the administration of the estates. The clerks as well as the lower office personnel were supposed to constantly educate themselves and this education was supposed to be as versatile as possible to that they could manage any agenda if needed. The exceptions were some specialized agendas which required specialized clerks. Thanks to their versa-

tility, the clerks were often able to achieve a faster career advancement, which frequently took place across the complex of the Vrtba estates and which depended not only on the clerks' loyalty and their sense of duty, but also on their abilities. Moreover, a new motivational segment of the salary was introduced, which was quite unusual at that time. This segment comprised of percentages from the profit of the manor owners which gradually became the most important part of the Vrtba clerks' salaries and which meant that their rewards were fairly handsome. Gradually, ever more resources were set aside for ensuring pensions not only for the clerks but for all other employees at the Vrtba estates. Yet at the same time, the clerks as well as the other employees were required to work at full stretch and to fulfill their duties with precision.

This study is concerned especially with the period immediately following the time when the administration of the Vrtba estates was taken over by Baron Puteani towards the end of the 18th century. However, the economic development of the estates until the 1820's is outlined in the final part of the study, because such an overview is necessary in order to be able to assess to what extent were Puteani's actions successful. The ascertained information shows that despite initial lukewarm or even dissenting attitudes of certain clerks, Puteani managed to implement his intentions and the estates thrived. During the first years when Puteani administered the Vrtba estates, he managed to set mechanisms which - with minor modifications - continued to be functional until his retirement in the end of 1822. After that, the Vrtba estates were administered by his son Jan until the death of Count of Vrtba in 1830.

Translated by Daniela Reischlová

Lenka Nováková

**„BEI DIESEM AMT VIELE UNERTRÄGLICHE
VERANTWORTUNGEN ZUGEMUTET WERDEN“.**

**Příspěvek k byrokratizaci v poddanských městech
na hukvaldském panství**

ABSTRACT

“Bei diesem amt viele unerträgliche verantwortungen zugemutet werden”. Paper on the bureaucratization in liege towns at the Hukvaldy estate

The aim of this paper is to point to certain changes in the administration of liege towns on the example of the Hukvaldy Estate during the second half of the 18th century and at the beginning of the 19th century. It focuses primarily on personal attitudes and reactions of individual town administration officials to rise in duties and administrative agenda. As it follows from individual examples and mentions, the gradual bureaucratization was difficult to cope with especially for burgomasters and councilors. In most of the cases they had to combine the work for the town with a profession of a craftsman, farmer or a trader, which constituted their main source of livelihood. They had difficulties to manage the quantities of regulations and decrees and the language aspect was causing problems as well. By contrast, especially the town scribes corresponded to the vision of an educated and financially independent clerk and they thus constituted the cornerstone of the process of modernization and bureaucratization of the administration in liege towns.

Keywords: the Hukvaldy Estate - bureaucratization - burgomaster - councilor - scribe - clerk

Nástup osvěcenských panovníků na trůn habsburského soustátí přinesl řadu změn v mnoha oblastech, ať už vojenských, hospodářských, společenských, náboženských či správních. Cesta k byrokratizaci úřednictva ovšem byla nastoupena již mnohem dříve, za vlády Ferdinanda I.¹⁾ O sjednocení městské správy usilovali rov-

¹⁾ Josef HRDLIČKA, *Úředník*, in: Václav Bůžek - Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 216–238, zde s. 216.

něž další panovníci – zvláště kvůli příslušnosti k jihoněmeckému či severoněmeckému právnímu okruhu či rozdělení na královská, věnná, komorní, horní či poddanská města. Například již v roce 1737 vydal panovník reskript, aby se při každoročním obnovování městských rad přihlíželo k odborným znalostem uchazečů a kandidáti byli potvrzeni z nadřazených míst. Jeho dodržování ovšem bylo v prvních letech pouhou formalitou.²⁾ Poddanská města si však zanechávala svá specifika vyplývající z právního postavení a jejich závislosti na vrchnosti a k výraznějším změnám v tomto prostředí nedocházelo. Významněji se jich dotkly až reformy Marie Terezie a následně jejího syna Josefa II. Výsledkem snažení jmenovaných osvicenských panovníků bylo položení základu pro moderní městský úřad s uplatněním vzdělaných úředníků.

Cílem tohoto příspěvku je poukázat na některé změny ve správě poddanských měst na příkladu hukvaldského panství ve druhé polovině 18. a na přelomu 19. století a jejich dopad na chod města a na samotné úředníky. Text se také věnuje reakcím a postojům představitelů městské správy na nárůst požadavků a silící byrokratizaci, kritériím na výběr úředníků či důvodům, proč tito svá místa opouštěli. A jak již dává tušit citát uvedený v názvu příspěvku, ne vždy se změny v této oblasti setkávaly s příznivými reakcemi.

Ke sledování změn v samosprávě poddanských měst bylo vybráno hukvaldské panství, nacházející se na moravsko-slezském pomezí, v blízkosti uherské hranice. Zahrnovalo pět poddanských měst, a to Frenštát, Příbor, Brušperk, Místek a Moravskou Ostravu.³⁾ Dominium náleželo mezi biskupské, respektive od roku 1777 arcibiskupské statky. Výhradně správou měst nebyla v širším kontextu mensálních statků pověřena žádná osoba. Tyto záležitosti spadaly mezi kompetence (arci)biskupem pověřených úředníků centrálního aparátu. Nejvýše mezi nimi stáli kroměřížský hejtman a písař, jim byli podřízeni hejtmané na jednotlivých panstvích, tedy i hukvaldský hejtman.⁴⁾

Uspořádání městské správy na hukvaldském panství se kolem poloviny 18. století příliš nelišilo od poměrů v jiných okolních poddanských lokalitách.⁵⁾ V jejím čele

²⁾ Pavel BĚLINA, *Česká města v 18. století a osvicenské reformy*, Praha 1985, s. 38.

³⁾ Dne 29. července 1775 byl dekretem císařovny Marie Terezie povýšen na městečko i Frýdlant (dnes Frýdlant nad Ostravicí). Pro jeho pozdější začlenění mezi poddanská města jej ovšem ponecháme stranou. Jan AL SAHEB a kol., *Dějiny Frýdlantu nad Ostravicí, Lubna a Nové Vsi*, Ostrava 2009, s. 141.

⁴⁾ Antonín ROUBIC, *Správa statků olomouckého (arci)biskupství od 16. století*, SAP 31, 1981, s. 418–476; Rudolf ZUBER, *Hospodářský a správní vývoj olomouckého biskupství v 18. století*, Studie muzea Kroměřížska 82, 1982, s. 29–54.

⁵⁾ Srov. Irena KORBELÁŘOVÁ, *Města na Těšínsku v 18. století*, Český Těšín 2005, 135–150; TÁŽ, *Poddanská města Opavského a Krnovského knížectví v letech 1648–1740*, Opava 1999, s. 21–42 a další.

stála městská rada tvořená jedním či více purkmistry a třemi až šesti radními. Ve Frenštátě, Brušperku a Místku jednoho purkmistra doprovázeli radní v počtu čtyř až šesti, v Moravské Ostravě byli zmiňováni čtyři purkmistři, v Příboře vedení města náleželo primátorovi a šesti purkmistrům.⁶⁾

Městská rada byla za přítomnosti vrchnostenského úředníka pravidelně obnovována. Průběh celého procesu popisovaly instrukce vydávané pro města. Členové městské rady, stávající i nově nastupující, se společně se zástupcem vrchnosti zúčastnili nejprve ranní mše, po ní následovalo jmenování nových členů a skládání přísahy.⁷⁾ Na závěr se všichni zainteresovaní sešli na slavnostní hostině a celá záležitost se neobešla ani bez vyplacení odměny pro vrchnostenského úředníka.⁸⁾ Obnovování rad se v hukvaldských městech udrželo i během 18. století, otázkou ovšem zůstává, nakolik se jejich průběh lišil od ideálního scénáře popisovaného ve vrchnostenských instrukcích.⁹⁾

Působnost městské rady sahala od témat správních, sociálních, hospodářských až po záležitosti soudní. Náleželo jí místo prostředníka mezi vrchností, respektive státem a obyvateli města, a z tohoto titulu vyplývaly i určité povinnosti, mezi které patřilo vybírání daní, platů a dávek, stavění rekrutů či ubytování vojska a podobně. Z hlediska městské správy se rada starala o finance a obecní jmění, dozorovala nad sirotky a jejich majetkem, nad kostelním jměním a fundacemi, dohlížela a potvrzovala majetkoprávní záležitosti obyvatel a podobně. V otázce nižšího soudnictví měl

⁶⁾ Lenka NOVÁKOVÁ VAŠUTOVÁ, *Města a měšťanská společnost na hukvaldském panství v 17. a 18. století*, Opava 2014, s. 23. Srov. Irena KORBELÁŘOVÁ, *Ke společenskému původu členů městské správy a představitelů cechů v Hlučíně v první polovině 18. století*, *Časopis Slezského zemského muzea – řada B* 42, 1993, s. 277–280, zde s. 277.

⁷⁾ Postup při obnovování městské rady je vyličen například v *Hodnověrném výtahu všech obdarování, privilegií a konfirmací městu Příboru nadaných slovo od slova* z první poloviny 17. století. Zrána museli všichni „nejprve do kostela jíti mši svatou de spritu sancto sloužiti zpívati dáti a s vážností všecku vyslyšeti. Po vyslyšení mše svaté a vzývání dáni Ducha Svatého zase se na rathaus vrátiti. A kterýžby obyvatelům jak do kostela, tak na rathaus s ouředníkem našim najíti se nedal, ten osm groší bílých pokuty na obec popadnouti má. A kdož z obyvatelův k jakému ouřadu potažen a povolán bude, ten má jej k sobě ihned bez všelijaké odporosti a vejmluv jakožto vlasti své a dobrého řádu milovník přijíti, velebně a poslušně se zachovati. Kterýž jeden každý podle náležitosti ouřadu svého ihned přísahou zavázán bude. Což když se vše skončí, tu při přítomnosti ouředníka a cechmistrův na místě vši obce starý ouřad ze všelijakých příjmův a vydání peněz a důchodův obecních, sirotčích, kostelních, špitálních pořádný počet učiniti a cokoliv restě, kterého mimo vydání za nimi se najde, to novému ouřadu bez všech odkladův a forteli odvésti a pokaždé odvozovati ihned mají“. Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 38.

⁸⁾ Lenka VAŠUTOVÁ, *Šlechtici v roli hukvaldských hejtmánů a zástupců vrchnosti a jejich kontakty s městy ve druhé polovině 17. a v 18. století*, in: David Pindur – Martin Turóci (edd.), *Šlachta na Kysuciach a jej susedia*, Čadca – Český Těšín – Žilina 2012, s. 202–217, zde s. 206–208.

⁹⁾ SOKA Nový Jičín, Archiv města Frenštát p. R., inv. č. 743; tamtéž, Archiv města Frenštát p. R., inv. č. 744. L. VAŠUTOVÁ, *Šlechtici v roli hukvaldských hejtmánů*, s. 208.

hlavní slovo rychtář a dva až sedm přísežných (nazývaných také konšely). Kromě rozsuzování sporů dohlížel rychtář i na dodržování měr a vah, činnost řemeslníků a prodejců, průběh týdně i speciálních trhů a podobně.

Všechny výše uvedené pozice patřily mezi čestné, bez nároku na honorář. Odměnou za službu městu nebyla jen společenská prestiž, ale také přehled o dění ve městě a možnost o něm rozhodovat. Tyto posty tedy mohly zastávat pouze osoby finančně zajištěné. Z uvedených důvodů nelze ani měšťany ve vedení města nazývat úředníky v pravém slova smyslu. Na základě sondy v Místku lze konstatovat, že funkce purkmistrů zastávali zpravidla šenkovní měšťané, na místech radních se podíleli na městské správě vedle pravovárečných měšťanů také vlastníci neprivilegovaných nemovitostí. Hlavní zdroj obživy jim poskytovalo řemeslo, obchod či zemědělství. V souladu s hospodářským zaměřením této lokality se ve funkci purkmistrů střídali převážně zástupci textilních a potravinářských odvětví, především soukeničtí, pláteničtí a řezničtí mistři. Podobně i radní a členové městského soudu vykonávali nejčastěji některé z výše zmíněných řemesel.¹⁰⁾

V městské správě působili jednotliví měšťané zpravidla více let, ať už na místech purkmistrů, radních nebo nejrůznějších hospodářů. Například Kristián Seidler zastával s přestávkami úřad místeckého purkmistra mezi léty 1747 až 1774.¹¹⁾ Vše se samozřejmě dělo se souhlasem vrchností. Ještě déle, celkem úctyhodných 37 let, strávil ve službách městu Josef Treutler, který v roce 1826 rezignoval na místo purkmistra v Brušperku.¹²⁾ Mezi měšťany můžeme sledovat i postup z nižších pozic v městské správě do vyšších funkcí, ačkoliv nebyl pravidlem. Někteří jednotlivci začínali jako nejrůznější městští hospodáři, přecházeli následně na místa radních a ti úspěšnější skončili na nejvyšších příčkách městské správy jako purkmistři.¹³⁾ Na rozdíl od městské rady byla místa pomocných úředníků a sluhů zpravidla honorována. Ať už se jednalo o pisaře, městského posla, rychtářského posla (tzv. konšel-ský) a další městské pomocníky (zvoník, mýtný, hlásný, hajný, „fišmajstr“, kat,

¹⁰⁾ SOKA Frýdek-Místek, Archiv města Místek, inv. č. 57, 58, 59, 81; tamtéž, Archiv města Místek, inv. č. 327, kart. 1; tamtéž, Archiv města Místek, inv. č. 327, kart. 2; František LINHART, *Knihna o Místku*, Místek 1929, s. 173–187. Podobná situace vládla například i v Brušperku v roce 1825, viz. SOKA Frýdek-Místek, Archiv města Brušperk, inv. č. 368, kart. 29.

¹¹⁾ SOKA Frýdek-Místek, Archiv města Místek, inv. č. 57, 58, 59, 81; tamtéž, Archiv města Místek, inv. č. 327, kart. 1; tamtéž, Archiv města Místek, inv. č. 327, kart. 2; F. LINHART, *Knihna o Místku*, s. 173–187.

¹²⁾ SOKA Frýdek-Místek, Archiv města Brušperk, inv. č. 368, kart. 29.

¹³⁾ Lenka NOVÁKOVÁ, *Místek v letech 1648–1780*, in: Tomáš Adamec a kolektiv, *Frýdek-Místek*, Praha 2014, s. 146–178, zde s. 153; TÁŽ, *Místek v letech 1780–1848*, in: tamtéž, s. 198–223, zde s. 203.

dohlížitel na obecní váhu, „kasíř kontribuční“, „kasíř obecní“, „kvartýrmajstr“ – staral se o ubytování vojska, pastýř, sládek, obecní posel a podobně).¹⁴⁾

Vláda osvěcenských panovníků přinesla nejen mnohé změny a velké množství reforem, ale také s tím související nárůst úřední agendy a písemností. Ten je patrný i z městských účtů. Zatímco v Příboře se v období od 1. dubna 1738 do 31. července 1740 vynaložilo celkem 14 zlatých 56 krejcarů na kancelářské potřeby,¹⁵⁾ v roce 1760 částka 14 zlatých a 50 krejcarů pokryla pouze jednorocní výdaje.¹⁶⁾ Je ovšem nutné podotknout, že nárůst administrativy se netýkal pouze městské samosprávy, ale zasahoval víceméně do všech sfér života monarchie. Veškerá reformní činnost pak tvořila součást koncepce nového státního uspořádání založené na modernizaci, centralizaci a profesionalizaci v duchu osvěcenství. Samotná přeměna se neodehrála najednou, ale šlo o dlouhodobou záležitost. Ostatně mnohdy až praxe poukázala na nesprávnost jednotlivých nařízení, jež tak byla dále doplňována, pozměňována a rozšiřována. V zásadě lze v rámci sledovaného období rozlišit dva výraznější milníky, a to tereziánské reformy městské správy a následně zavádění magistrátů za vlády Josefa II.

Tereziánské úpravy se přitom dotýkaly i poměrně marginálních záležitostí. V rámci ekonomických úspor a efektivního hospodaření zakázala panovnice v květnu 1750 poddanským městům, městečkům a obcím pořádní hostin při příležitosti obnovování rad a soudu, neboť „...jídlem mnoho peněz se nepotřebně roztříštit, čímž jsou plátcí daní citelně oslabeni – následně také postaveni mimo schopnost splácet kontribuce...“¹⁷⁾ Také městské rady na hukvaldském panství dosud vynakládaly nemalé finanční prostředky na pohoštění vrchnostenských úředníků ve výši několika desítek zlatých.¹⁸⁾ Zdá se ovšem, že panovnické nařízení zprvu příliš neakceptovaly. Ještě v červnu 1751 vydala moravskoostravská městská rada na hostinu při příležitosti renovace úřadu 42 zlatých a 32 krejcarů.¹⁹⁾ Představě Marie Terezie o nezávislém a profesionálním úřednictvu také příliš neodpovídalo zasilání nejrůznějších úplatků a darů vrchnostenským úředníkům, například ryb, žemliček, ale také peněz či stříbrných lžiček.²⁰⁾ Je nasnadě, že tyto snahy o úsporu směřovaly především k omezení vlivu vrchnostenského aparátu na městskou správu a jejich vzájemných kontaktů na neformální bázi.

¹⁴⁾ L. NOVÁKOVÁ VAŠUTOVÁ, *Města a měšťanská společnost*, s. 30–31.

¹⁵⁾ SOKA Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 1101.

¹⁶⁾ Tamtéž, inv. č. 1104.

¹⁷⁾ Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA Brno), Gubernium, inv. č. 3135, sign. R 18, kart. 1664.

¹⁸⁾ L. VAŠUTOVÁ, *Šlechtici v roli hukvaldských hejtmanů*, s. 206–208.

¹⁹⁾ Archiv města Ostravy (dále jen AMO), Archiv města Moravská Ostrava. Listy, listiny a knihy, inv. č. 2100, sign. II B 54 – 3.

²⁰⁾ L. VAŠUTOVÁ, *Šlechtici v roli hukvaldských hejtmanů*, s. 216.

V rámci reformy správního aparátu chtěla Marie Terezie dosáhnout postátnění městské správy a minimalizace vrchnostenského vlivu a naopak posílení pozice státu. Nástrojem pro dosažení stanoveného cíle bylo mimo jiné vzdělané profesionální a nezávislé úřednictvo. V tomto duchu se neslo i doporučení uchazečům o místa v městské samosprávě z roku 1749 o návštěvě *collegia juris publici et historiarum* na univerzitě. Podle nařízení z roku 1752 bylo již pro vykonávání služby městského písaře a pro advokáty nižších instancí podmínkou tříleté studium práv. O dva roky později vyšlo nařízení o povinných zkouškách z *theorie juris* pro městské syndiky a advokáty.²¹⁾ Úpravy postihly i složení městských rad či počet radních. V roce 1751 zrušila panovnice purkmistrovský úřad, posléze jej opět obnovila a radní se měli v této funkci pravidelně střídát. Z dosavadních zjištění ovšem není zcela jasné, zda se i v případě poddanských měst na hukvaldském panství radní na místě purkmistra obměňovali. Jako mnohem pravděpodobnější se jeví, že k podobnému střídání nedocházelo.²²⁾

Na tereziánské reformy v oblasti městské správy navázal i Josef II. Mezi léty 1786–1787 zaváděl regulované magistráty také v poddanských městech, zároveň mělo být zkoumáno, zda se v městských pokladnách nachází minimální částka potřebná pro chod magistrátu, která byla stanovena na 450 zlatých. Z této sumy měli být placeni tři úředníci – státem zkoušený syndik, kancelista a soudní sluha.²³⁾ Tak zvaný neúplný magistrát, který se uplatnil i v městech hukvaldského panství, kombinoval zmíněné placené státní úředníky se zbytky staré rady. Ta se naopak měla zavázat k bezplatnému vykonávání funkce. I přes panovnická nařízení se v městských kasách našly další finance alespoň na vyplacení symbolické odměny pro purkmistra a radní.

Městské písaře jako nezávislé a vzdělané úředníky lze tedy považovat za předzvěst procesu modernizace, profesionalizace a byrokratizace poddanské městské správy. Kusé zmínky vypovídají rovněž o dodržování panovnických nařízení ohledně výše zmíněných povinných zkoušek. Například v roce 1781 se místecká městská rada vyjádřila, že služby městského písaře nejsou momentálně dostupné, neboť úředník jel do Brna „na examen“.²⁴⁾ Od městských písařů se kromě odborného

²¹⁾ P. BĚLINA, *Česká města v 18. století*, s. 56.

²²⁾ Výběrově SOKA Frýdek-Místek, Archiv města Místek, inv. č. 12; tamtéž, Archiv města Místek, inv. č. 57 a další; tamtéž, Archiv města Brušperk, inv. č. 67 a další; SOKA Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 1102; tamtéž, Archiv města Příbor, inv. č. 1103; tamtéž, Archiv města Příbor, inv. č. 1104 a další; tamtéž, Archiv města Frenštát pod Radhoštěm, inv. č. 96 a další; Archiv města Ostravy, Archiv města Moravská Ostrava. Listiny, listy a knihy, inv. č. 84, sign. II B 12 a další.

²³⁾ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005, s. 224.

²⁴⁾ F. LINHART, *Knihy o Místku*, s. 145.

vzdělání očekávala morální bezúhonnost, katolické vyznání, znalost německého (a případně latinského) jazyka, a jelikož se města na hukvaldském panství profilovala jako české lokality, požadovala od písařů zároveň ovládnutí češtiny. V některých případech se až časem zjistilo, že písař není pro danou práci vhodný kvůli nesplnění některého z předchozích požadavků. Jazykové důvody stály například za odchodem místeckého písaře Leopolda Rosenberga v roce 1777, který rezignoval „z nedostatku jazyka moravského“. Nahradil jej Šimon Černek z Fryštátu.²⁵⁾ Naopak Vincenc Kridl, syndik a zároveň radní města Příbora, se mohl pochlubit znalostí hned několika jazyků. Kromě němčiny a češtiny ovládal latinu, francouzštinu a základy italštiny. I hodnocení jeho dalších vlastností vyznívalo více než příznivě – v úředních věcech byl snaživý, v jejich provádění dokonaleý.²⁶⁾

O erudici městských písařů vypovídá příklad Vincence Eiselta z Místku. V jeho pozůstalosti z roku 1806 se nacházelo celkem 26 právnických knih. Mimo tereziánského kriminálního právního řádu (*Theresiarische Kriminal Gerichtsordnung*) vlastnil Eiselt i další kriminální řady, spisy pojednávající o městském právu, josefínskou právní knihu o šesti svazcích, dílo Josefa von Sonnenfelse, ale také starší právní příručky – například z roku 1657 nebo 1550.²⁷⁾ Jen pro zajímavost dodejme, že inventární komise ohodnotila zmíněné svazky velmi nízkou cenou, povětšinou 3 až 6 krejcarů. V Eiseltově pozůstalosti se kromě knih nacházela i tři křesla, jedna truhla a vana, čímž se jeho domácnost řadila mezi skromnější ve městě.²⁸⁾

Jak jsme již zmínili, místo městského písaře zároveň patřilo mezi honorované funkce. Například ve Frenštátě byl v roce 1743 písař odměněn ročním platem 46 zlatých,²⁹⁾ v Moravské Ostravě počátkem 50. let 18. století platem okolo 60 zlatých.³⁰⁾ V případě Moravské Ostravy je také patrná snaha městské rady o zajištění nástupce současného písaře. Stávajícímu syndikovi „z ohledu jeho starosti na vychování pomocníka do smrti dáti svolila“ 20 zlatých navíc.³¹⁾ Po zavedení regulovaných magistrátů a stanovení povinných platů si městští písaři finančně přilepšili, minimální odměna jim byla stanovena na 300 zlatých ročně. S touto částkou se v obecních účtech z roku 1818 setkáváme například v Místku,³²⁾ v Brušperku,³³⁾ ve Fren-

²⁵⁾ SOkA Frýdek-Místek, Archiv města Místek, inv. č. 12.

²⁶⁾ SOkA Nový Jičín, Archiv města Příbor, inv. č. 661, sign. B – 10, kart. 8.

²⁷⁾ SOkA Frýdek-Místek, Archiv města Místek, inv. č. 337, kart. 13.

²⁸⁾ Tamtéž. Srov. Lenka NOVÁKOVÁ, *Měšťanská domácnost na hukvaldském panství ve druhé polovině 17. a v 18. století*, Cieszyńskie Studia Muzealne / Těšínský muzejní sborník 6, 2018, s. 219–232.

²⁹⁾ SOkA Nový Jičín, Archiv města Frenštát pod Radhoštěm, inv. č. 744.

³⁰⁾ AMO, Archiv města Moravská Ostrava. Listy, listiny a knihy, sign. II B 54-3, inv. č. 2100.

³¹⁾ Tamtéž.

³²⁾ SOkA Frýdek-Místek, Archiv města Místek, inv. č. 517.

³³⁾ SOkA Frýdek-Místek, Archiv města Brušperk, inv. č. 365, kart. 27.

šťatě pak dokonce s 350 zlatými ročně.³⁴⁾ V Brušperku navíc město poskytlo syndikovi bydlení zdarma a naturální odměnu ve formě otopu.³⁵⁾

Navýšení městské agendy si žádalo dalších pomocných sil. V kancelářích poddanských měst tak především v souvislosti se zaváděním magistrátů nacházeli uplatnění i kancelisté. Městská rada jim nabízela plat 100 zlatých ročně, finanční příspěvek na bydlení a dřevo na otop, po uchazečích požadovala znalost češtiny, orientaci v nejnovějších nařízeních a morální bezúhonnost.³⁶⁾ Žadatelé o místo mnohdy prezentovali mnohem více dovedností. Například Ignác Zurovec, kandidát na místo brušperského kancelisty z roku 1797, absolvoval „*k. k. Mislenitzer Kreisschule, als Praparand zum Lehramte*“, které „*se věnoval po celý rok*“. Neovládal pouze němčinu, ale také právo a „*diktandoschreiben*“, počty a zvláště krasopis. Mezi jeho další přednosti patřila praxe v kanceláři zdejšího magistrátu. Prohlásil o sobě, že je „*Stadtkind*“, znalý zdejšího prostředí, což měla být podle něj pro místo kancelisty výhoda. K dalším kladům přičítal působení svého otce ve vedení města.³⁷⁾ Především právníckými znalosti se zase mohl pochlubit Jan Kadlec, další uchazeč o místo kancelisty o šest let později. Dotyčný absolvoval právo na olomouckém lyceu a praktické znalosti získal následně u advokátů Franze Haukeho v Olomouci a Heismantla v Brně. Třetí z žadatelů o místo brušperského kancelisty dokončil „*filozofická studia*“, v dalším vzdělání by býval pokračoval, kdyby mu v tom nezabránila „*nemohoucnost rodičů*“. Praktickým dovednostem se přiučil během šestiměsíčního působení v kanceláři v Příboře. Ovládal český i německý jazyk, samozřejmostí byla morální bezúhonnost.³⁸⁾

Nárůst požadavků a agendy v městské správě se dotýkal i samotných představitelů města, purkmistrů a radních. Vzhledem k tomu, že jejich působnost zahrnovala široký okruh problémů, byli nuceni sledovat veškerá nová nařízení a změny, řídit se podle nich a jejich obsah rovněž interpretovat širšímu městskému společenství. Tento trend ovšem v řadách představitelů města vyvolával nespokojenost. Na rozdíl od výše zmíněných pisarů nepatřili, jak již bylo zmíněno, mezi profesionální úředníky a služba pro město byla především věcí cti. Hlavní zdroj jejich obživy představovalo zpravidla řemeslo, obchod či zemědělství, které pro vytížení v úřadě začínali zanedbávat.

³⁴⁾ SOKa Nový Jičín, Archiv města Frenštát pod Radhoštěm, inv. č. 541, kart. 4.

³⁵⁾ SOKa Frýdek-Místek, Archiv města Brušperk, inv. č. 365, kart. 27; tamtéž, Archiv města Brušperk, inv. č. 369, kart. 30.

³⁶⁾ Zatímco v roce 1825 pobíral kancelista v Brušperku roční plat 100 zlatých, v roce 1836 jeho příjem činil již 150 zlatých. SOKa Frýdek-Místek, Archiv města Brušperk, inv. č. 365, kart. 27; tamtéž, inv. č. 371, kart. 31.

³⁷⁾ Tamtéž.

³⁸⁾ Tamtéž. Cyril Benešek žádal o místo kancelisty v Brušperku v roce 1814.

Tlaku neodolal ani Jakub Piskoř z Místku, který měl za sebou již bohatou kariéru ve službách města. Nejprve působil sedm let jako přísežný u městského soudu, posléze čtyři roky jako „*kvartýrmajstr*“, devět let jako výběřčí daní („*Steuereinehmer*“), tři roky jako obecní hospodář, čtyři roky jako radní a vrcholu stoupající úřednické dráhy dosáhl v roce 1797 po smrti představitele města Antonína Seidlera, kdy byl jmenován na jeho místo. Ovšem již v následujícím roce žádal vrchnostenský úřad o uvolnění z funkce. Uváděl pro to hned několik důvodů. Mezi nejzávažnější patřila nedostatečná znalost německého jazyka. Piskoř jen stěží rozuměl všem zemským či vrchnostenským nařízením, případě jiným úředním písemnostem, a nemohl je tudíž dostatečně a podrobně dále osvětlit měšťanům. Stěžoval si rovněž na rostoucí úřední agendu, která vyžadovala neustálé vzdělávání se a studium nových předpisů a nařízení. Při věku 53 let a zhoršující se paměti byly nové požadavky ovšem již nad jeho síly. Tížila ho také velká zodpovědnost, při špatné interpretaci nařízení a jiných pochybeních hrozila „*exekuce*“ a pokuta. Jak již bylo předesláno, představitelé města měli vykonávat tyto funkce bez finančního ohodnocení. Přesto Piskoř dostával ročně 25 zlatých, jednalo se ovšem spíše o symbolickou částku. Dle jeho slov nemohl tento velmi nízký plat ani zčásti nahradit čas strávený v úřadě. Na úkor města Piskoř zanedbával své hospodářství a rovněž svou původní profesi pláteníka. Nemohl se věnovat ani vzdělání svého syna, pro nedostatek času byl donucen poslat ho do učení k jinému mistru, čímž mu zároveň vzrostly náklady. V neposlední řadě si Piskoř posteskl, že v sobě dusí projevy zlosti, ta se pak hromadí a má neblahý vliv na jeho zdraví. Snad byl rozhodným momentem pro odstoupení z funkce spor s měšťanem Josefem Neuherem, který Piskoře slovně, a zřejmě i fyzicky, z blíže nespecifikovaných příčin napadl. Piskoř své stížnosti poměrně výstižně shrnul do věty, která charakterizuje problematiku přeměny správy poddanských měst: „...*bei diesem Amt viele unerträgliche Verantwortungen zugemutet werden*“. Vrchnostenský úřad Piskořovým prosbám nevyhověl úplně, dovolil mu složit úřad při příštím obnovení městské rady.³⁹⁾ Na veřejné záležitosti ovšem Jakub Piskoř úplně nezanevřel a i v pozdějších letech se v městských písemnostech setkáváme s jeho jménem.⁴⁰⁾

Na nedostatek času a velké pracovní vytížení si v následujících letech stěžovali i další místeční představitelé a zároveň je uvedli jako důvody své rezignace. Například v roce 1826 odstoupil z místa radního Josef Lisek, neboť se mu nedostávalo času na provozování plátenického řemesla. O něco zajímavější je abdikace Václava Habernala v roce 1828. Dotyčný sloužil městu celkem 15 let, naposledy jako purkmistr. Mezi důvody odstoupení uvedl vysoký věk 59 let, nedostatek času, pro úřa-

³⁹⁾ Zemský archiv Opava (dále jen ZAO), pobočka Olomouc, Velkostatek Hukvaldy, inv. č. 2532, kart. 563.

⁴⁰⁾ Tamtéž.

dování se nemohl věnovat svému hospodářství a navíc jeho manželka „*dosáhla pokročilého věku a je vetchá*“, na veškerou starost o domácnost tudíž zůstával sám.⁴¹⁾ Vrchnostenský úřad jeho žádost schválil a povolil mu odstoupit při následujících volbách. Ovšem již v následujícím roce byl Václav Habernal opět zvolen na místo purkmistra a tuto funkci přijal, a to i přes svou dřívější abdikaci. V čele města dokonce setrval následujících devět let, v roce 1837 ovšem již odstoupil definitivně. Tentokrát jako nejzávažnější důvod uvedl spory s jedním z radních, především si stěžoval na jeho „*žvanění a pomlouvání*“.⁴²⁾

Na počátku 19. století se také postupně měnilo finanční ohodnocení představitelů města. Myšlenka Josefa II., že v neúplných magistrátech se radní zaváží k bezplatnému vykonávání práce, nebyla v případě hukvaldského panství zcela dodržena, jak jsme si ostatně ukázali na příkladu Jakuba Piskoře a jeho alespoň symbolického platu 25 zlatých ročně. V roce 1818 se podle obecních účtů v Místku vyplácely představitelům města již vyšší částky, purkmistr dostával 100 zlatých ročně, radní 80 zlatých a 60 zlatých ročně, s platem syndika se ovšem stále nemohly srovnávat.⁴³⁾ Již zmíněný Václav Habernal při své druhé abdikaci naopak vyjádřil obavu vyplývající z finančního ohodnocení čelních představitelů města. Zatímco dříve službu městu vykonávali především zámožní a svědomití měšťané, kteří se nemuseli ohlížet na nízký plat, nyní se může ujmout službu městu každý „*ziskuchtivý jedinec*“.⁴⁴⁾ Je otázkou, do jaké míry byl jeho strach oprávněný. Jen dodejme, že výše symbolických odměn pro purkmistra a radní se v jednotlivých městech hukvaldského panství lišila. Například ve Frenštátě se jednalo o nižší částky než v Místku, v roce 1819 a podobně i v roce 1830 dostával purkmistr ročně 60 zlatých a radní po 30 zlatých.⁴⁵⁾ V případě představitelů města se tedy jednalo o přechodný stav, v němž sice dostávali za svou službu městu alespoň symbolicky zaplacenou, výše odměny ovšem stále nemohla pokrýt jejich životní nároky a i nadále se museli věnovat svému povolání, ať už řemeslu, obchodu či zemědělské činnosti.

Období druhé poloviny 18. a počátku 19. století propojovalo ve správě poddaných měst staré zvyklosti s novými požadavky, které nebyly vždy představiteli města přijímány s ochotou a nadšením. Představu o profesionálním úředníkoví postupně naplňoval městský písař, osoba vzdělaná a finančně nezávislá. Z důvodu nárůstu administrativy se v městských kancelářích uplatňovali také kancelisté. Jak vyplývá z jednotlivých příkladů, uchazeči o místa v městské správě reagovali na rostoucí nároky a snažili se nejenom rozšířit své právnické vzdělání, ale rovněž ja-

⁴¹⁾ Tamtéž.

⁴²⁾ Tamtéž.

⁴³⁾ SOKA Frýdek-Místek, Archiv města Místek, inv. č. 517.

⁴⁴⁾ ZAO, pobočka Olomouc, Velkostatek Hukvaldy, inv. č. 2533, kart. 563.

⁴⁵⁾ SOKA Nový Jičín, Archiv města Frenštát pod Radhoštěm, inv. č. 541, kart. 4. Tamtéž, Archiv města Frenštát pod Radhoštěm, inv. č. 552, kart. 5.

zykové znalosti. V některých případech dokonce ještě nad rámec požadavků. V kontrastu k nim stáli zástupci staré městské rady, kteří museli za symbolickou odměnu, případně zcela bez platového ohodnocení, čelit rostoucí administrativě a byrokracii. Svůj hlavní zdroj obživy, nejčastěji řemeslo a obchod, pro větší množství úřední agendy zanedbávali a v krajních případech dokonce na místo v městské správě z tohoto důvodu rezignovali. I přesto stále patřila pozice purkmistra a radních mezi čestné posty, které sebou nesly společenskou prestiž a důležitost a přinášely především výhody odvozené z jejich postavení.

Předkládaná mikrosonda se pokusila nastínit některé přeměny městské správy na hukvaldském panství během tereziánských a josefinských reforem, jež tvořily součást nové státoprávní koncepce a modernizace monarchie. Transformace tradičně čestných funkcí v městské samosprávě na úřednické posty představovala dlouhodobý proces. V rámci přechodové fáze byli představitelé „staré“ městské samosprávy nuceni přizpůsobit se již výše zmíněným požadavkům, nárůstu agendy a především větším zásahům státu i do těch na první pohled marginálních záležitostí. Absence řádných odměn za službu městu a neustálá závislost na původních profesích je dostávala do mnohdy svízelného postavení. Stát po nich požadoval profesionální úřednické chování, ovšem bez zajištění patřičného zázemí. Oni sami celou situaci charakterizovali jako přechod od systému, v němž o městských záležitostech rozhodují vážení, finančně nezávislí měšťané, jimž jde především o dobro věci, k čistému kariérismu a, v rozporu s výše řečeným, k nadřazení ziskuchtivosti. Ačkoliv jistě nemůžeme toto mínění generalizovat, paradoxně vyznívá protichůdně k vytyčeným reformním cílům. Ruku v ruce s větším vlivem státu na městskou samosprávu se role vrchnosti stávala stále více okrajovou. Na tyto tendence poukazuje i snaha o omezení dřívějších neformálních kontaktů mezi vrchnostenskými úředníky a městskými představiteli. Na předchozích řádcích jsme pouze naznačili postupnou byrokratizaci v poddanských městech na příkladu hukvaldského panství a některé obtíže s ní spojené. Toto téma zároveň nabízí ještě mnoho otázek a možností dalšího badatelského zájmu.

Lenka Nováková

“BEI DIESEM AMT VIELE UNERTRÄGLICHE VERANTWORTUNGEN ZUGEMUTET WERDEN”.

Paper on the bureaucratization in liege towns at the Hukvaldy estate

SUMMARY

Several changes in the administration of liege towns were introduced during the second half of the 18th century and at the beginning of the 19th century. However, the gradual rise in agenda and bureaucratization was often accepted with displeasure by the town representatives. The vision of a professional clerk was progressively realized in the person of a town scribe, who was educated and financially independent. Due to the gradual growth of the administrative work, also councilors found employment in the town offices. As it follows from individual examples, candidates for the posts within the town administration reacted to the growing demands and tried to expand not only their legal education, but also their language skills, in some cases even beyond the requirements. At the opposite end of the spectrum were the representatives of the old town council who had to face the growing administration and bureaucratization, yet they received no or only a symbolic reward for it. Due to the extensive agenda, they neglected their main source of livelihood – usually craft and trade – and in extreme cases they even resigned from their post in the town administration because of that. The office of the burgo-master or the posts of the councilors nevertheless continued to be seen as honorable; they were connected with prestige and importance and the holders reaped benefits related to their positions. However, the gradual bureaucratization of the liege towns at the Hukvaldy Estate and the related difficulties still offer many more questions and possibilities for further research.

Translated by Daniela Reischlová

Helena Chalupová

ČECHAMI OBCHÁZÍ STRAŠIDLO BYROKRATA. Posmrtné obrazy úředníků*

„O našem kraji od pradávných dob se vypravují divné pověsti. A není náhodou, že v každé z nich má ďábel prsty v lidských osudech.“¹⁾

ABSTRACT

The Specter of a Bureaucrat Rambles Bohemia. Posthumous Images of Officials

The topic of this paper are folklore sources, namely demonological legends in which a revenant is embodied by a real historical personality – an official of the nobility. The study contains comprehensive biograms of officials whose personalities left a significant impression within the oral tradition. A comparison of the historical facts with the content of the plots of individual legends offers several hypotheses that can serve as an answer to the question of why have these personalities of officials of the nobility become the actors of the demonological legends.

Keywords: revenant – official – the Bohemian Lands – the early modern age – legend

Úvod

Strach má mnoho podob. Strašidla-revenanty můžeme považovat za jednu z nich. Těchto revenantů existuje více typů – spravedliví a neškodní, kteří se vrací v du-

* Tento text vychází z diplomové práce obhájené v roce 2015. Helena CHALUPOVÁ, *Život po životě. Revenanti českých zemí raného novověku*, diplomová práce FF UK, Praha 2015.

¹⁾ Z filmu „Dáblova past“ (1961, režie František Vlácil). V něm se mj. objevuje klasický typus zlého správce, regenta Valečského z Valče, jehož hrál Čestmír Řanda. Tradičním stereotypním obrazem úředníka je také ovšem také zámecký správce v oblíbené pohádce „S čerty nejsou žerty“ (1984, režie Hynek Bočan) ztělesněný Viktorem Preissem.

chovní podobě, případně se zjevují pozůstalým ve snech. Nebo naopak navrátilec s ryze negativními vlastnostmi, jenž lidem škodí.²⁾ V předkládané studii se objevuje škodlivý revenant, respektive vrchnostenský úředník, který se v této podobě vrací. Můžeme se tázat, je-li produktem lidského strachu, nebo je spouštěčem, který jej vyvolává. To koresponduje se vžitými představami o vrchnostenských povinnostech: „*Zvonek na zámeckých věžičkách již dávno umlkl a robota, ta „můra“, která lid dusila a tísnila, zahánána od dědin našich daleko – daleko navždy!*“³⁾ Přirovnání roboty k můře se shoduje s představou jejího vykonavatele, tj. vrchnostenského úředníka coby vampýra vysávajícího poddaný lid,⁴⁾ případně se měnícího do podoby libovolného strašidla.

Problematikou úředníků v pověstech se dosud podrobněji zabývala Marie Macková,⁵⁾ inspirativní se stala i starší publikace slezského badatele Adolfa Paupie (blíže o ní dále v textu).⁶⁾ Počátečními prameny poznání tohoto tématu bývají pro historika publikace, v nichž regionální badatelé a předchůdci folkloristů-etnologů vydávali zápisy lidového vyprávění: sbírky pověstí, vlastivědně zaměřené regionální sborníky, vlastivědné spisy.⁷⁾ Součástí této studie jsou tedy syžety, v nichž vystupují reálné historické osobnosti, a také ucelené biogramy úředníků, k jejichž osobám existuje výrazný otisk v lidové slovesnosti. To nabízí dostatečný materiál pro interpretaci. Vytváření těchto biogramů si kladlo za cíl porovnat realitu se skutečnostmi, které zmiňují dohledané pověsti. V rámci výzkumu se ovšem jedná o prozatímní dílčí výsledky.

²⁾ Např. Jean-Claude SCHMITT, *Revenanti. Živí a mrtví ve středověké společnosti*, Praha 2002. Dále např. Helena CHALUPOVÁ, *Žena českého raného novověku v úloze revenanta*, in: Tomáš Hubálek (ed.), *Sborník z V. mezinárodní vědecké konference studentů doktorských studijních programů v oblasti společenských věd*, Praha 2016. 1 CD ROM, s. 139–150. Zde také citována další literatura k tématu revenantů.

³⁾ Čeněk HABART, *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko. Popis a dějiny krajiny mezi stříbropěnnou Vltavou a památným Blaníkem a vylíčení života jejího lidu II*, Praha 1928, s. 120.

⁴⁾ Bohumil TUZAR (ed.), *Truhlice pověstí a starých příběhů Středního Polabí*, Nymburk 2009, s. 180.

⁵⁾ Marie MACKOVÁ, *Tajemství správce Riedera. Pověsti a fakta z Lanškrounska*, Lanškroun 2010.

⁶⁾ Adolf PAUPIE, *Der Sagenhafte Gideon Timmling und sein Urbild Johann Thümling von Lewenberg, Schloßhauptmann auf Johannesberg*, Jauernig 1929.

⁷⁾ Např. edice Antonína Norberta VLASÁKA, *Bibliotéka místních dějepiscův pro školu a dům*, Praha 1873–1901; František Josef ČEČETKA, *Poděbradsko. Obraz minulosti i přítomnosti I. Popis politický okresu Poděbradského*, Poděbrady 1906; Čeněk HABART, *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko; Chrudimsko a Nasavrcko III, Obraz kulturní*, Chrudim 1912. Dále v poznámkách níže v textu.

Typologie „zlých vrchních“

Nejdůležitější osobou správního aparátu panství, která dohlížela na úřadování vrchnostenské kanceláře a skrze ně na celé panské hospodářství, byl hejtman. Ten zároveň vykonával dozor nad poddanými ve všech záležitostech, v kterých měla nad nimi pravomoc jejich vrchnost, a odpovídal majiteli panství za jeho hospodářský provoz, užitek z něho a za veřejné záležitosti obyvatel panství. Ve styku s poddanými byl prostřednictvím rychtářů, které jmenoval či potvrzoval jménem vrchnosti. Rovněž mu příslušelo také vyšší soudnictví nad poddanými. Hejtman se nazýval také úředník (*Amtmann*), správce, vrchní nebo ředitel – terminologie označující tuto funkci dlouho kolísala. V případě, že vrchnost vlastnila větší počet panství, za jejich stav a řádný chod nesl odpovědnost vrchní úředník, regent, který měl nadřazené postavení nad hejtmany jednotlivých panství.⁸⁾

Z velké neurčité množiny pověstí s úředníkem coby protagonistou vysvítá dlouhá řada rozmanitých příběhů. Nejčastěji ho neukazují v příznivém světle. Utiskuje poddané, trápí je nesmyslnými rozkazy,⁹⁾ lstí a podvody se je snaží připravit o půdu a další majetek.¹⁰⁾ Také uzavírá smlouvu s ďáblem, jako například správce panství v Polné Kašpar Khauc (uváděn také jako Khautz nebo Khatz). Po určité době měl být odvečen do pekla, zachránilo jej ale to, že ďáblu položil otázku, na kterou pekelník neznal odpověď. Tabulka na zámku označuje místo, kde prý čerta vyvolával.¹¹⁾ Vrchní hejtman polensko-přibyslavského panství Jan Kašpar Khauc zde skutečně působil v letech 1741–1759. Narodil se mezi lety 1696–1699, zemřel 9. listopadu 1759 a je pochován v tzv. žejdlické kryptě děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Polné. Byl výraznou osobností na Polensku a proslul jako přísný a důsledný správce knížecích statků.¹²⁾ Jedná se o jednu z mála osob zmíněných v této studii, u které známe místo posledního odpočinku. Dřevěnou malovanou rakev s jeho ostatky však roku 1898 zničili vandalové.¹³⁾

⁸⁾ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu až po současnost*, Praha 2005, s. 229–234.

⁹⁾ B. TUZAR, *Truhlice pověstí*, s. 93; Č. HABART, *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko II*, s. 203; F. J. ČEČETKA, *Poděbradsko*, s. 326.

¹⁰⁾ Karel SELLNER, *Pacifikus. Pověsti ze Skalska a okolí*, Boleslavan X, 1935–1936, s. 163–168; Jaroslav KRAMAŘÍK, *Lidové pověsti z Čech o zabírání poddanské půdy vrchností*, Český lid 44, 1957, s. 93–98.

¹¹⁾ Břetislav RĚRYCH, *O direktoru Khaucovi. Pověsti staré hladomorny*, Polensko. Kulturně historický a vlastivědný sborník I, 1938, s. 109–117.

¹²⁾ Aleš VESELÝ, *Stavební činnost na polensko-přibyslavském panství ve 40.–60. letech 18. století*, diplomová práce Masarykovy univerzity, Brno 2014, s. 17–18; Filip PLAŠIL, *Historie děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Polné*, Polná 2007, s. 95–98.

¹³⁾ Tamtéž, s. 95.

„Zlé vrchní“ stihl vesměs boží trest, někdy ještě za jejich života. Například proměna v kamenný sloup.¹⁴⁾ Někdy vrchního vytrestají sami poddaní, z čehož vznikl jeden svérázný obyčej na Šluknovsku. Zlotřilý správce Knaut¹⁵⁾ z blízkého hradu Tolštejna¹⁶⁾ byl za své špatné skutky vyhnán. Bloudil pak po lesích a údajně i vraždil děti. Lidé na něho posléze uspořádali štvanci a Knauta ubili. Podle jiné verze byl rádně popraven mečem.¹⁷⁾ V Tolštejně a Šluknově se každopádně provozoval tzv. hon na divého muže (*Wildemannjagen*), který tuto pověst oživoval (první zmínka o honu pochází z roku 1861). Původně tato zvyklost probíhala o Velikonocích, později se přesunula do termínu druhé říjnové neděle, tj. do doby posvěcení. Naposledy se konala roku 1937 a jednalo se o drastickou záležitost, která se odehrávala pod širým nebem s využitím zřícenin hradu Tolštejn coby kulisy. Vybraný „divý muž“ býval pronásledován přes místní les a posléze „zabit“ – pro větší efekt mívával pod kabátem vak s prasečí krví, který pronásledovatelé probodli. Na motivy pověsti i této tradice roku 1922 sepsal místní rodák Franz Lorenz divadelní hru *Divý muž. Severočeská velikonoční a jarní hra z Tolštejnska*.¹⁸⁾ „Zlý vrchní“ ale zcela jistě po smrti zakouší pekelná muka – vrací se mezi živé coby neškodný přízrak (například noční jezdec¹⁹⁾), nebo přímo jako škodlivý revenant, který napadá lidi.²⁰⁾

Obraz vrchnostenských úředníků v dochovaných pověstech se jeví jako neměnný. Nejružnější správcové, direktoři, regenti, hejtmani a vrchní jsou zlé osoby, z principu škodící obyčejným lidem. V tomto představuje výjimku humorná pověst o ošizeném šafáři ve Slatině u Horažďovic. Šafář byl nahluchlý, a když jednou dohlížel na polní práce, robotníci předstírali, že už se z kostelní věže zvoní poledne – ustali v práci, muži smekli čepice a všichni odříkávali modlitbu Anděl Páně. Šafář

¹⁴⁾ Antonín BLAŽEK, *Pověsti a památky z Chrudimska III*, Velké Meziříčí 1907, s. 97.

¹⁵⁾ Momentálně nelze s jistotou říci, jestli se jedná o historickou osobu. Podle pověsti měl být Knaut ve službách pana Berky z Dubé na Tolštejně. Roku 1546 byl jakýsi Melchior Knauth luteránským pastorem v Raspenavě. Též varianta jména v podobě Cnaut. Viz Anton F. RESSEL, *Obce Raspenava, Luh a Lužec. Popis a dějiny těchto míst*, Frýdlant 1914, s. 114.

¹⁶⁾ Alfred MOSCHKAU, *Hrad Tolštejn a jeho historie*, Varnsdorf 2007; Johann MÜNZZBERG, *Ruine Tollenstein. Beschreibung, Geschichte und Sagen*, Varnsdorf 2010; Josef FIEDLER, *Heimatskunde des politischen Bezirkes Schluckenau*, Rumburg 1898.

¹⁷⁾ Jaroslav RYDVAL, *Šluknovsko 1898*, Ústí nad Labem 2012, s. 330–332.

¹⁸⁾ Jan SMETANA, *Jiřetín pod Jedlovou: 450 let města v Lužických horách*, Jiřetín pod Jedlovou 1998, s. 123–124; Martin SEKYRA, *Historie obce Tolštejn (Tollenstein) v letech 1935–1950*, bakalářská práce Univerzity Hradec Králové, Hradec Králové 2015, s. 61–66; *Hon na divého muže*, in: <http://www.sluknov.cz/mesto/hon-na-diveho-muze> [nahlíženo 15. 2. 2018]; *Hunting the Wild Man in Bohemia*, Frank Leslie's Sunday Magazine 18, 1885, s. 126.

¹⁹⁾ Vladimír ŠÁCHA, *U vyhaslých milířů. Báje a pověsti ze Žďárska*, Havlíčkův Brod 1955, s. 77–79.

²⁰⁾ F. J. ČEČETKA, *Poděbradsko*, s. 328; B. TUZAR, *Truhlice pověstí*, s. 180.

se jimi nechal zmást, též se začal modlit a po modlitbě všechny poslal domů. Teprve o chvíli později zjistil, jak ho robotníci ošidili, protože když přišel k obědu, nebylo ještě ani jedenáct hodin.²¹⁾ V případě typu revenanta-vrchnostenského úředníka lze vyslovit hypotézu o jakémsi zhmotnění, obrazně řečeno, přetvoření lidské nenávisti do podoby strašidla. Tento typ se vyskytuje převážně v maloměstském či venkovském prostředí a začal se objevovat v pobělohorské době. Tehdy přicházeli obyvatelé většiny panství s jeho majitelem do přímého styku mnohem méně často než s vrchnostenským úředníkem, hlavou panské správy, který vrchnost na panství zastupoval.²²⁾ Tento úředník tím pádem musel uvádět do praxe mnohé mezi poddanými lidmi nepopulární věci, jevil se jako všemocný člověk, který je za vše zodpovědný. Mohla se nabízet i domněnka, že stále nepřítomná vrchnost o těchto věcech neví, nebo že se dokonce dějí proti její vůli. „*Obecně řečeno, ten, kdo byl nablízku a zcela konkrétní, byl tím, kdo komplikoval život, sužoval a ničil. Ti, kdo byli vzdálení a nedostupní, byli posouváni do role spravedlivých a možných ochránců*“, píše výstižně Marie Macková.²³⁾ A dodává: „*Všichni úředníci panství se od svého okolí odlišovali velkou mocí, kterou vládli, svým vzděláním, ať už bylo institucionální nebo praktické, a mj. i tím, že si na obživu vydělávali prací, ale ne manuální (...). Socioprofesionální, právní i mocenské zařazení z nich vytvářelo skupinu do značné míry oddělenou od zbytku městské a venkovské společnosti. Přítom jejich ekonomické zázemí leckdy nebylo pevné.*“²⁴⁾ Lidé všem těmto úředníkům připisovali různé špatnosti. Ti se panství snažili většinou řídit k prospěchu majitele. Samozřejmě se pokoušeli brát zřetel také na vlastní prospěch. Někteří z nich rádi kradli, zatajovali příjmy, pásli vlastní dobytek na pozemcích vrchnosti, prováděli účetní podvody apod.²⁵⁾ Případné negativní skutky úředníků ovšem nelze vykládat národnostními motivacemi, jak dokládá případ z Dymokur na Poděbradsku: „*Vrchní Weishaupl (po r. 1800) byl Němec, ale k poddaným vlídný. Za to jeho nástupce Macháček (kolem r. 1830), ač sám ze selského pytle, nová břemena lidu uložil, roboty zvýšil (domkáři 12 dní, podruzi 8) všem poddaným ze 30 vsí při 12 dvorech. Za jeho nástupce Ant. Federa zlomila robota vaz a slavně byla pochována.*“²⁶⁾

²¹⁾ Adolf WENIG, *České pověsti*, Praha 1975, s. 52–54.

²²⁾ V příbězích tohoto typu bývá občas protagonistou i majitel panství. Viz Helena CHALUPOVÁ, *Strašidelní „zlí páni“ optikou „lidových“ pověstí*, Historie – Otázky – Problémy 9, 2017, s. 185–193.

²³⁾ M. MACKOVÁ, *Tajemství správce Riedera*, s. 27–37.

²⁴⁾ Tamtéž, s. 78.

²⁵⁾ Josef PEKAŘ, *Kniha o Kosti. Kus české historie*, Praha 1998, s. 30–34, 55–56, 278–279. Oproti tomu viz tamtéž na s. 66–67 o tom, že se hospodářství na kosteckém panství udrželo v dobrém stavu i proto, že se o ně zdejší hejtman dobře staral, ovšem k poddaným se v rámci toho choval velmi přísně.

²⁶⁾ F. J. ČEČETKA, *Poděbradsko*, s. 322.

Činy úředníků ovšem poddaní stěží mohli posuzovat objektivně. Ztělesňovali element, který narušuje staré pořádky a přináší nové, neznámé a budící strach. Takzvaný zlý vrchní se jako reálná osoba vůbec nemusel projevovat primitivní krutostí nebo brutalitou. Při zpětném pohledu na vrchnostenské úředníky v důsledku výše řečeného však převažovala spíše negativa.

Na cestě za reálným životem předobrazů strašidel vrchnostenských úředníků málokdy nalezneme hmotné památky. Nejdůležitější připomínkou „vrchního Riedera“ jsou stopy v charakteru kulturní krajiny na území bývalého panství Lanškroun. Specifikem tohoto strašidla je, že v Lanškrouně působili celkem tři správcové z rodu Riederů a ti průběhem času v kolektivní lidové paměti splynuli v jednu osobu.²⁷⁾ I když často zůstal zlý vrchní bezejmennou postavou, lze jej občas ztotožnit se skutečnou historickou osobností, jež na daném panství působila.

Vrchní Hein z Novohradska

Sympatie poddaných si novohradský vrchní Matyáš Cyril Hein z Heinberku podle pověsti nezískal. Prameny jsou sice, co se týče informací o jeho životě, velice skoupé, oproti jiným osobnostem sledovaným v této práci si však lze díky obrazu dochovanému v chrudimském arciděkanském chrámu představit alespoň jeho podobu.

Panství Nové Hrady, kde Matyáš Cyril Hein působil v době třicetileté války, se nachází ve východních Čechách mezi Litomyšlí a Skutčí, nedaleko Vysokého Mýta. Na počátku 17. století vlastnil toto panství Pavel Sixt z Trautsonu, jenž se při stavovském povstání rozhodl postavit na stranu císaře Ferdinanda II., proto mu v této době byly Nové Hrady odňaty. Ovšem po bělohorské bitvě získal majetek zpět. On ani jeho následovníci v Nových Hradech trvale nepřebývali a panství proto spravovali hejtmáni. Z nich svou údajnou bezohledností k poddaným podle tradice proslul právě Matyáš Cyril Hein z Heinberku, který novohradské panství spravoval v letech 1629–1653, kdy je vlastnil syn Pavla Sixta, hrabě Jan František z Trautsonu.²⁸⁾

Prameny k činnosti hejtmana Matyáše Cyrila Heina na novohradském panství se nedochovaly. V současnosti rovněž nelze dohledat bližší informace k Heinově působení ve Vysokém Mýtě, kde vlastnil majetek. O hejtmanu Matyáši Heinovi se tak dozvídáme z několika málo pramenů a zmínek v sekundární literatuře. Jeho manželka se jmenovala Františka Barbora, rozená Senatová, a z potomstva jej pře-

²⁷⁾ M. MACKOVÁ, *Tajemství správce Riedera*, s. 81.

²⁸⁾ Franz HADRIGA, *Die Trautson. Paladine Habsburgs*, Graz u. a. 1996, s. 83–91.

žily čtyři dcery: Žofie Markéta, Isabela Polyxena, Cecílie a Kateřina.²⁹⁾ Od roku 1626 zakupoval majetek ve Vysokém Mýtě³⁰⁾ a 12. září 1627 byl povýšen do šlechtického stavu a získal přídomek „z Heinberku.“³¹⁾ Jediným pramenem k Heinovu působení na dominiu Nové Hrady tak zůstává *Poddanský řád panství novohradského*, který Hein vydal jménem majitele panství, hraběte Jana Františka z Trautsonu roku 1636. Artikule, jež řád obsahuje, působí přísně. Bohužel vzhledem k výše zmíněné absenci pramenů pro novohradské panství v daném období nelze posoudit, jak se normy tohoto řádu uplatňovaly v praxi.³²⁾ Navzdory probíhající válce Hein ani jeho rodina netrpěli hmotnou nouzí. Dne 19. listopadu 1640 nechal renovovat v děkanském kostele Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi oltář sv. Markéty – daroval k němu malovanou, zlatem a stříbrem vyzdobenou archu a při oltáři založil fundaci v hodnotě 700 zlatých pro literátské bratrstvo.³³⁾ Novohradský hejtman dokonce zapůjčil městu Litomyšl vyšší částku peněz, jejíž návratu se nikdy nedočkal. Litomyšl místo úhrady dluhu roku 1652 osvobodila Heinův statek v Příluce od roboty a poplatků.³⁴⁾ O rok později pan Matyáš zemřel a byl pohřben v děkanském kostele Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi. Jeho vdova Františka Barbora se roku 1656 provdala za císařského rychtáře ve Vysokém Mýtě, Kryštofa Šebestiána z Častolovic. Svatby postupně oslavily i Heinovy výše zmíněné čtyři dcery.³⁵⁾

Hmotné památky upomínající na existenci Matyáše Cyrila Heina z Heinberku se nacházejí v chrudimském kostele Nanebevzetí Panny Marie, který obdaroval a kde je pohřben. Kamenná deska s dobře čitelným nápisem a s vročením 1640 připomíná

²⁹⁾ Josef SMOLÍK, *Šlechtické rodiny usedlé ve Vysokém Mýtě od r. 1430-1660*, Památky archeologické 9, 1873, s. 381–398, 509–524, zde s. 391.

³⁰⁾ Alois Vojtěch ŠEMBERA, *Wysoké Mýto, kráľovské wěnné mesto w Čechách*, s. 50.

³¹⁾ Hein, Matthias Cyrill, Adelsstand, „von Heinberg“, Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, ÖStA Wien, AVA, sign. 176.32, kart. 176, fol. 1–6.

³²⁾ Josef KALOUSEK, *Řády selské a instrukce hospodářské 1627-1698*, Archiv český 23, Praha 1906, s. 139–151.

³³⁾ Tilman BERGER – Tomáš MALÝ (edd.), Josef Cereghetti: *Historia Chrudimska, w níž se wipisuge počátek Města Chrudimě, gakož také skáza, a zase poznowiu wistaweni, a wsselikých wěcy w něm zběhlých*, Chrudim 2005, s. 42–44. Podrobný latinský záznam o fundaci viz Pamětní kniha rudá (1628–1735) v SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 333, fol. B27v (citováno podle: T. BERGER – T. MALÝ (edd.), *Cereghetti: Historia*, poznámka k jedenácté kapitole, s. 172). Archa byla ztracena při přestavbě kostela na konci 19. století. Viz tamtéž. Další písemnosti o Heinově fundaci jsou uloženy též v SOKA Chrudim, Arciděkanský úřad Chrudim, inv. č. 688.

³⁴⁾ František JELÍNEK, *Hystorye mesta Litomyssle II*, Litomyšl 1835, s. 193.

³⁵⁾ J. SMOLÍK, *Šlechtické rodiny usedlé ve Vysokém Mýtě*, s. 392.

ná Heinův dar z roku 1640.³⁶⁾ Nalézá se v přední části severní boční lodě, vedle oltáře sv. Františka z Assisi. Epitaf od neznámého autora, podle tradice skupinová podobizna Heinovy rodiny, je druhotně zasazen coby predela do oltáře Panny Marie, sv. Barbory a sv. Kateřiny v severní lodi. Původně se nacházel na dnes již neexistujícím oltáři sv. Markéty. Jedná se o dřevěnou desku obdélného tvaru o rozměrech 40x119 cm. Precizně vyvedený, obdélný, deskový, vodorovný epitaf zobrazuje Heina s manželkou, synem a třemi dcerami. Klečící postavy Matyáše Heina a jeho syna autor epitafu vymaloval vlevo, napravo se nachází postavy Heinovy manželky Františky Barbory a jejich tří dcer v prostoru chrudimského kostela. V pozadí lze vidět postavu katolického kněze, který slouží mši svatou. V současnosti se však pochybuje o tom, že se jedná o Heinův epitaf – kdysi byl připsán právě Heinovi proto, že býval zasazen do jím obdarovaného oltáře, a navíc se nedaleko něho vyskytovala Heinova pamětní deska. Epitaf zobrazuje výrazy v obličejích jednotlivých osob, stejně jako detailní součásti jejich oděvů (draperie, ozdoby, krajky, vyšívání, luxusní látky). Pokud epitaf skutečně pochází z roku 1640, oděv zobrazených postav vykazuje prvky starší módy a stříhem upomíná spíše na španělský oděv přelomu 16. a 17. století. To by mohlo dokládat, že epitaf vznikl mnohem dříve. Ovšem Hein z Heinberku, jako nižší venkovský šlechtic, jehož akční rádius se omezoval na rámec novohradského panství a jeho bezprostřední okolí, pravděpodobně nepřicházel do kontaktu s aktuálními módními trendy, což by zastaralý typ oděvu vysvětlovalo.³⁷⁾ Zajímavé jsou i samotné zobrazené figury. Jak jsem psala výše, Matyáše Heina přežily čtyři dcery. Epitaf vyobrazuje syna a tři dcery, přičemž nad ručkami chlapce a nejmenší dívenky se poněkud atypicky³⁸⁾ nachází malý červený

³⁶⁾ „*In Aenam Memoriam/Anno Aerare CHristianae/MDCXL/Ad Maiore Dei Glam Imaculatae Mrs/Laude Totis Curiae Coelestis Iubilu S Mrgtrae/Hore P Salute anae Posteritatisq suae/Altare Istud Fundavit Eredit atq dotavit/Nobilis Strenus Eques D Matthias Cyrillus Hein/ab Heinberg Cum certo onere udt./ Ut quouis semestri unn Sacru P defuncta/Familia Heinbergiana dicatur, sub trans-/latione Dotis ex negligetia futuroru Decanoru.*“ Citováno podle Karel CHYTIL, *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století XI, Politický okres chrudimský*, Praha 1900, s. 51.

³⁷⁾ K. CHYTIL, *Soupis památek historických a uměleckých*, s. 51; Ondřej JAKUBEC a kol., *Ku věčné památce. Malované epitafy v českých zemích*, Olomouc 2007, s. 108–109; Alena NACHTMANNOVÁ, *Mezi tradicí a módou. Odívání v Čechách od renesance k baroku*, Praha 2012, s. 166–167, zde barevná reprodukce epitafu; František NESEJT, *Chrudimské malované epitafy*, Chrudimský vlastivědný sborník 6, 2001, s. 141–164, zde s. 148; Antonín RYBIČKA, *O starožitnostech a umělcích Chrudimských*, Časopis českého museum 22, 1848, s. 415–435, 484–509, 592–611; zde s. 429–430. Fotografie Heinova epitafu je též v knize Ludmila KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Barok a rokoko*, Praha 1997, s. 102.

³⁸⁾ Většinou se vyskytuje spíše viditelně nad hlavou zemřelých osob.

křížek, který patrně naznačuje úmrtí těchto osob.³⁹⁾ Křížky patrně byly domalovány později, když chlapec a děvčátko zemřeli.

Navzdory výše řečenému se k osobě Matyáše Cyrila Heina z Heinberku vztahuje hororová pověst, líčící ho ve zcela negativním světle. Nejpodrobněji o heinovské pověsti psal Antonín Blažek, sběratel chrudimského folklóru.⁴⁰⁾ V úvodu Blažek chybně uvádí, že Matyáš Cyril Hein byl správcem na novohradském panství kolem roku 1700. Následuje popis příběhu zlého novohradského vrchního. Heina pověst líčí jako „katana lidu poddaného“. Lid poddaný ho také kvůli rozmanitým svévolnostem a bezpráví, jichž se údajně Hein dopouštěl, samozřejmě patřičně nenáviděl. Kromě jiného prý vrchní poddaným nepřál odpočinek ani v neděli či ve sváteční dny a stále je nutil těžce robotovat. Jednou se krátce před svátkem Proměnění Páně poddaní vypravili na Nové Hrady poprosit Heina, aby jim dovolil zúčastnit se slavnostní bohoslužby konané u příležitosti tohoto svátku. Podle pověsti se vrchní rozlobil a odpověděl: „*Proměnění? Jaképak proměnění? Já se vám také proměním, a to kolikrát budete chtít, když jen svoje šaty svléknu, obrátím je a zase je dám na sebe*“,⁴¹⁾ což znamenalo velké rouhání. Krátce poté vrchního měla postihnout silná nevolnost, uzavřel se do svého pokoje a dlouho z něho nevycházel. Tam ho po chvíli našla manželka – ležel na zemi v agónii. Ještě se mu před smrtí podařilo promluvit a tehdy vybízel přítomné, aby se za něho modlili. Zemřel dříve, než ho přišel zaopatřit kněz. Kvůli zlému životu, rouhání a špatnému konci prý neměl Hein v hrobě pokoje a zjevoval se lidem na různých místech. V noci jeho duch jezdil v kočáře taženém černými hřebci, budil hrůzu a děs. Pověst dále vypráví, jak se jednou mlynář Jiří Procházka pokusil kočár zastavit a pohlédnout strašidlu tváří v tvář. Ovšem Heinovo strašidlo vystoupilo, mrštilo smělcem do potoka, poté nastoupilo zpět do kočáru a ujíždělo dále svou cestou. Mlynář své dobrodružství těžce odstonal a zanedlouho zemřel. Po této události novohradští přistoupili k otevření Heinovy hrobky, oddělili jeho mrtvole hlavu od těla a vysypali hrob hašeným vápnem. Pak už se Hein nezjevoval. Po delším čase do jeho hrobky vstoupil hrobník Lukáš Persan a povšiml si, že má mrtvola na sobě zachovalé boty z kordovanské kůže,⁴²⁾ po kterých hrobník zatoužil a se slovy „*Zatracená šelma a proklatý ložr, nachodil jsi se již dlouho a na*

³⁹⁾ U postavy děvčátka se při zběžném pozorování může zdát, že se jedná o součást perlového náhrdelníku, nicméně u ostatních dívek a u matky se tento prvek nevyskytuje a chlapec na krku perly pochopitelně nemá.

⁴⁰⁾ Alena ZACHOVÁ, *Antonín Blažek, učitel a národopisný sběratel*, Chrudimské vlastivědné listy 3, č. 6, 1994, s. 12–13.

⁴¹⁾ „Obrátit“ mělo v minulosti význam „změnit“, „vyměnit“ nebo „přeměnit“. Viz Jaromír BĚLIČ – Adolf KAMIŠ – Karel KUČERA, *Malý staročeský slovník*, Praha 1979, s. 149.

⁴²⁾ Barevná, jemná, neležetná kůže. Nej kvalitnější se vyráběla z koňské kůže. Vždy se jednalo o přepychový materiál. Viz Zikmund WINTER, *Dějiny kroje v zemích českých od počátku století 15. až po dobu bělohorské bitvy*, Praha 1893–1894, s. 164–165, 358–359.

strašil již dost lidí v těchto vysokých botách, teď již snad jich nebudeš více potřebovat!“ je umrlci sebral a začal sám nosit. Do roka ale zemřel.⁴³⁾

Ve starším spise Antonína Blažka se zmiňuje pověst s podobným syžetem, vztahující se ke kamennému sloupu, který stál v poli nedaleko Nových Hradů. V ní bezejmenný novohradský správce nutil robotníky pracovat v den svátku Proměnění Páně. Když proti tomu vesničané reptali, tj. že je hřích zneuctit takový svátek prací, správce ve zlobě řekl: „Proměnění! Jaké proměnění? Já se vám proměním, kolikrát budete chtít!“ A jakmile rouhavá slova vyřkl, změnil se v kamenný sloup.⁴⁴⁾ V současnosti nejsou známy Blažkovy zdroje pověsti o Heinovi. Blažek uvádí, že v okolí Nových Hradů kolovala a několikrát byla již dříve otiskována, avšak prozatím se mi nepodařilo dohledat starší písemné zachycení tohoto podání. Blažek dále píše: „Nám je hlavním pramenem latinský zápis v pamětní knize farní, do níž nám laskavostí veledůstoj. p. vikáře Kopeckého bylo dovoleno nahlédnouti.“⁴⁵⁾

Další verze pověsti o Heinovi byla otiskována ve vlastivědném sborníku *Od Trstenické stezky*. Základní syžet zůstává stejný, od výše řečeného se toto podání liší několika pozoruhodnými nuancemi. Zde Hein vyřkne rouhavá slova („Když si vezmu jiný kabát, také se proměním. Dnes se musí robotovat!“) přímo v den svátku Proměnění Páně a vzápětí umírá následkem nehody. „Po smrti hejtmanově slýchala prý čeleď na hradě podivně rachocení a pověřčivý lid říkal, že tam straší ten zlopověstný správce. Nikdo nechtěl na hradě bydlet! (...) Lidem robotným prokletý hejtman nenašel pokoje ani v hrobě. Za měsíčních nocí bloudil nejen na hradě, nýbrž i v podhradí a zle se vedlo každému, s kým se setkal na své vycházce. Bud' ztýral jej hejtman sám, nebo pokoušel jej malý, černý psík, který ho stále provázel. Kdysi na mostě pod hradem potkal mlynáře Jiřího Procházku, přiskočil k němu, uchopil ho vpůli a hodil do řeky. Procházka z nastuzení a vytrpěným strachem zakrátko zemřel.“ Konec pověsti je stejný. Lidé otevrou Heinův hrob, provedou obvyklá antirevenantská opatření a strašidlo se přestane zjevovat. Poslední Heinovou obětí se stane hrobník, který jeho mrtvolu okrade o boty.⁴⁶⁾

⁴³⁾ A. BLAŽEK, *Pověsti a památky z Chrudimska III*, s. 17–22.

⁴⁴⁾ Tamtéž, s. 97; Jan LUFFER, *Katalog českých démonologických pověstí*, Praha 2014, s. 101–103, kap. Venkovní práce ve sváteční čas; Kdo nařídí pracovat ve sváteční den, je potrestán; Klení a hanobení Boha. Obecně nesvěcení svátku, pracovat přes zvykem určený čas, stejně jako klení a rouhání se Bohu přináší neštěstí, vybočení z řádu. Důsledkem bývá okamžité potrestání provinilce.

⁴⁵⁾ A. BLAŽEK, *Pověsti a památky z Chrudimska III*, s. 18. V SOKA Chrudim, Farní úřad Nové Hradý se dochovala pamětní kniha zachycující události z let 1734–1839. Bohužel se v ní zápis o pověsti nepodařilo dohledat. Z některých formulací se zdá, že existovala starší pamětní kniha, která se ale v chrudimském archivu nenachází.

⁴⁶⁾ V. HORÁČEK, *Zlý správce novohradský*, *Od Trstenické stezky*. Vlastivědný sborník okresu litomyšlského, poličského a vysokomýtského 5, č. 9–10 (1925–1926), s. 144–146.

Hejtman Vejrych a jeho třináct kočárů

Patrně nejpozoruhodnějším mezi strašidly pobělohorských vrchnostenských úředníků je Václav Vejrych z Gemsefeldu,⁴⁷⁾ hejtman sloužící rodu Harrachů na jejich krkonošském panství v Horní Branné. Poněkud atypicky se k jeho osobě oproti jiným historickým postavám sledovaným v této studii dochovala větší kolekce pouťavých krajo­vých pověstí s možností širšího interpretačního potenciálu.

Václav Vejrych se narodil patrně kolem roku 1600. Nedá se přesně určit, z jakých poměrů pocházel a jaké postavení měla jeho rodina. Byl ženatý, jeho manželka se jmenovala Rozina. Prvorozený syn Jiřík, jinak také Georg, odešel po dokončení studií do Itálie, kde ve Florencii sloužil toskánskému velkovévodovi. Mladší děti se jmenovaly Mikuláš a Marie.⁴⁸⁾ Úřad hejtmána branského panství zastával v době, kdy Horní Brannou⁴⁹⁾ spravoval za svého nedospělého synovce Ferdinanda Bonaventuru pražský arcibiskup a kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu. Uvádí se, že v Branné Vejrych nastoupil službu už za dřívějšího majitele Václava Záruby z Hustiřan.⁵⁰⁾ Personál správy panství se ani po změně majitelů pravděpodobně podstatně nezměnil. Vejrych vlastnil svobodný statek, který se nacházel v Jilmu, což tehdy byla samostatná vesnice, dnes tvoří jednu ze čtvrtí města Jilemnice.⁵¹⁾

Po většinu svého života zastával nekatolické vyznání, což dokládá skutečnost, že roku 1620 postavil v Jilmu dřevěný renesanční bratrský kostelík Božího těla se

⁴⁷⁾ Ve starší literatuře se jeho jméno uvádí ve tvaru „Weyrych“ či „Weyrich“. Antonín Rezek je jako jediný, patrně omylem, píše ve tvaru „Wedrich“ (Antonín REZEK, *Dějiny Čech a Moravy nové doby I*, Praha 1892, s. 178). V rámci předcházení zmatkům jsem se rozhodla jako jednotný úzus používat počestlý tvar „Vejrych“, neboť v tomto tvaru své příjmení užívali jeho potomci. Posléze převážil i v psaném folklóru a zlidověl.

⁴⁸⁾ Ludvík SCHMID, *Václav Weyrych*, Krkonoše: časopis Správy Krkonošského národního parku 1975, č. 2, s. 28.

⁴⁹⁾ Od roku 1492 byla Jilemnice rozdělena na dvě části – jilemnickou s horní polovinou městečka Jilemnice, zdejší tvrzí a vesnicemi Hrabačov, Martinice, Purklin, Kruh, Roztoky, Jestřabi, Mříčná, Kundratice, Přední Ždírnice, Čistá, Roprachtice, Sytová, Jablonec nad Jizerou, Kunčice, Vojtěšice a část vsi Jilem. Druhá část Jilemnice, tzv. dolní polovina městečka Jilemnice, patřila ke štěpanickému (od 16. století branskému) panství, tj. dolní polovina městečka Jilemnice, vesnice Jilem, Vichová, Křížlice, Štěpanice, Štěpanická Lhota, Mrklův, Branná, Javorek, Lhotka, Slemeno, Zadní Ždírnice, Valteřice, Borovnice, Rábné, Poniklá a druhá část vsi Jilem. Centrum správy leželo na štěpanickém hradě, jehož úlohu později převzala tvrz v Horní Branné, posléze hornobranský zámek. Viz Jan LUŠTINEC, *Jilemnice. Historická zastavení*, Jilemnice 2000, s. 12.

⁵⁰⁾ Ludvík SCHMID, *Erbovní rodiny v Horní Branné*, Krkonoše: časopis Správy Krkonošského národního parku 1977, č. 5, s. 20–21.

⁵¹⁾ Václav PEŠÁK, *Berní rula 13. Kraj Hradecký II. díl*, Praha 1954, s. 83.

hřbitovem, obehnaným dokola plaňkami. Tento kostelík byl rozbořen po požáru Jilemnice roku 1788 a pravděpodobně se v něm nacházel Vejrychův hrob, dnes bohužel nezvěstný.⁵²⁾ Do historie Jilemnice se zapsal zejména v roce 1637, kdy mu město prodalo část obecního lesa. Zavázal se, že v rámci finančního vyrovnání postaví městu novou školu, jelikož starou vypálili roku 1634 Švédové. Svůj slib splnil o rok později. Navštěvovaly ji děti z celé Jilemnice.⁵³⁾

V letech 1634 až 1636 řádili na Jilemnicku Švédové, takže Vejrych organizoval obranu panství. Zcela jistě zřídil bojovou družinu a měl podporu vrchnosti i podhorských poddaných. I když se patrně nejednalo o velké bitevní střety, Vejrychovi se posléze dostalo nejvyšší pocty. Požádal Arnošta Vojtěcha z Harrachu o povýšení do šlechtického stavu a ten mu vyhověl.⁵⁴⁾ Dne 5. ledna 1647 Vejrych získal predikát „z Gensenfelsu“ („z Kamzičí skály“), což 26. září 1652 potvrdil císař Ferdinand III.⁵⁵⁾

Václav Vejrych bývá označován za autora urbáře panství štěpanického a branského z roku 1642.⁵⁶⁾ Ačkoliv jej Vejrych pravděpodobně nepsal vlastnoručně a jen kontroloval jeho úplnost, jedná se přinejmenším o doklad toho, že dokázal aktivně komunikovat česky i německy. V tomto dokumentu jazykově převažuje čeština nad německými zápisy. Správa panství tedy byla vedena česky a ke germanizaci vnitřního chodu panství v jazykově českých oblastech docházelo jen pozvolna.

Navzdory své, v Čechách ilegální, konfesi zůstal Vejrych hejtmanem na branském panství do konce svého života. Pravděpodobně teprve někdy kolem roku

⁵²⁾ Jaromír HORÁČEK, *Václav Vejrych – hejtman branského panství*, Krkonoše. Časopis Správy Krkonošského národního parku 1973, č. 6, s. 28–29; také SOKa Semily, Farní úřad Jilemnice 1836–1931, inv. č. 366, kart. 1, Liber Memorabilium, fol. 112.

⁵³⁾ SOKa Semily, Archiv města Jilemnice, Pamětní kniha městečka Jilemnice při straně hořejší, kn. 856, fol. 10.

⁵⁴⁾ Měl právo tzv. palatinátu – ten opravňoval kromě jiného k povyšování do dědičného šlechtického a rytířského stavu. Jan KAPRAS, *Právní dějiny země Koruny české III/2: Doba pobělohorská*, Praha 1920, s. 27 an.

⁵⁵⁾ Zbyněk FIŠERA, *Hejtman Vejrych*, Almanach Klubu přátel historie v Jilemnici Transsaltum IV, 2012, s. 20. Zde i popis Vejrychova erbu: modrý štít, na dolní části jsou tři zelené kopečky, prostřední převyšuje oba krajní, vyrůstá z něho zelený strom, před ním se nachází červený kamzík připravený ke skoku. Na štítu je otevřená turnajová přílba, na obě strany s červenými a bílými příkrývadly a zlatou korunou, z níž vychází ke skoku připravený kamzík. Ludvík SCHMID, *Václav Vejrych z Gensenfelsu, regent harrachovského panství*, Listy genealogické a heraldické společnosti, sešit 12, 1976, s. 35.

⁵⁶⁾ Originál se nachází v rodinném fondu rodu Harrachů v Österreichisches Staatsarchiv ve Vídni. Viz Urbar der Herrschaft Branna – Stepanitz, Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Familienarchiv Harrach, sign. HS 99. Fotokopie urbáře se nachází v archivu Krkonošského muzea ve Vrchlabí. Muzeu děkuji za zpřístupnění fotokopii a konzultace.

1650 konvertoval ke katolictví,⁵⁷⁾ nicméně i nadále jej katoličtí misionáři obviňovali z utajovaného kacířství. Pokud měli pravdu, je zajímavé, že se i přesto Vejrych těšil oblibě kardinála Harracha.⁵⁸⁾ Ovšem z funkce panského hejtmana posléze musel nekatolíky mezi poddanými nutit k přestupu ke katolické víře a vyžadovat po nich to, co sám nedělal. Tato dvojaká pozice mu ani u jedné ze stran nemohla vy nést sympatie. Avšak poté, co byly na branském panství nařízeny konverze ke katolictví, dosáhla Vejrychova nelehká situace vrcholu. Na rozkaz vrchnosti dal Vejrych svolat sedláky a branský farář Salomon Ries jim nařídil, aby přijali katolickou víru. Poddaní se ale vzpírali a vyhrožovali útekem do hor. Kněze i hejtmana dokonce uráželi. Farář 31. července 1650 podával zprávu arcibiskupovi a žádal ho o pomoc, protože ani s přispěním hejtmana Vejrycha nebylo možné situaci zvládnout. Nařízení uposlechl jenom rychtář z vesnice Víchová. Ostatní poddaní odmítli a prosili vrchnost o zachování své víry s tím, že své ostatní poddanské povinnosti budou věrně plnit, případně prosili hejtmana Vejrycha o přimluvu. Jedinec, který konvertoval, byl považován za nejhoršího zrádce a evangelíci v Horní Branné dokonce vyhrožovali, že prvního, kdo „zradí víru“, zabijí. Důsledkem byl útek mnoha lidí za hranice.⁵⁹⁾

Václav Vejrych zemřel roku 1660 v Jilmu a byl pohřben v Jilemnicích. Výzkum pramenů neprokázal, že by okolnosti jeho úmrtí či pohřbu byly jakkoliv nezvyklé. V pamětní knize farního úřadu Horní Branná se nicméně nachází soupis zádušních mší za něho sloužených.⁶⁰⁾

Nejvýznamnější součástí druhého života hornobranského hejtmana představuje cyklus pověstí, týkající se jeho osoby. Patrně poprvé byl tento cyklus písemně fixován koncem 19. století v jilemnické farní pamětní knize. Rozborem jejich obsahu lze dojít k závěru, že se v nich odráží starší orální tradice.⁶¹⁾ Vejrychovským pověstem se dlouhodobě věnoval učitel Jaromír Horáček, znalec jilemnického regionu.⁶²⁾

Lidé, snažící se vysvětlit těžko pochopitelnou realitu, postupně přetvořili reálnou vzpomínku na Václava Vejrycha do pozoruhodné kolekce pověstí, v nichž hor-

⁵⁷⁾ Josef SVOBODA, *Z kraje hradeckého. K dějinám katolické reformace*, Praha 1892, s. 167–168.

⁵⁸⁾ A. REZEK, *Dějiny Čech a Moravy I*, s. 178–179.

⁵⁹⁾ Josef Vitězslav ŠIMÁK, *Z dějin náboženských v horách krkonošských*, Krkonoše. Vlastivědný sborník českého podhoří I, 1937–1938, s. 145–155.

⁶⁰⁾ „*Fundatio Müllleriana quatuor Sacra annue habet pro anima Wenceslai Weyrich olim capitaneo Branensi celebranda ordine sequenti: 1da Post octavam Epiphaniae Domini, 2da Post Dominicam Passionis, 3ta Post octavam Corporis Christi, 4ta Post festum Sancti Galli Abbatiae.*“ SOKA Semily, Farní úřad Horní Branná 1671–1958, inv. č. 365, kart. 1, Liber Memorabilium, fol. 23.

⁶¹⁾ SOKA Semily, Farní úřad Jilemnice 1836–1931, inv. č. 366, kart. 1, Liber Memorabilium, fol. 108–111. Starší zápis dlouhodobě v krkonošských regionálních periodikách.

⁶²⁾ Své poznatky publikoval dlouhodobě v krkonošských regionálních periodikách. Souhrnně vyšly posmrtně v knize „Hadí štěstí“. Jaromír HORÁČEK, *Hadí štěstí. Pověsti západních Krkonoš*, Jilemnice 1999.

nobranský hejtman převážně vystupuje jako čaroděj praktikující černou magii. Teprve v závěru těchto příběhů, připomínajících spíše pohádku, se objevuje revenantský motiv. Vejrych podle těchto představ například vlastnil čarodějnou knihu, skrze niž navazoval kontakt s ďáblem. Pokud se do ní pokoušel nahlédnout kdokoli jiný, čekal ho trest, který obyčejně vyplýval z toho, že s knihou neuměl zacházet a zahrával si s nebezpečím, tedy s peklem.⁶³⁾ Vejrych také údajně dovedl létat vzduchem a ocitnout se na vzdálených místech během velice krátké časové doby. Též prý vlastnil čarovný vůz, který dokázal sám a bez přispění lidské síly pracovat na poli.⁶⁴⁾ Vejrych kromě toho podle jiné pověsti dokázal přimět nářadí, aby samo pracovalo. Také prý z trub vhozených do kotle vroucí vody vyčaroval rotu vojáků, s jejíž pomocí potlačil selskou vzpuru na branském panství.

Nepříjemnou daní za spolčení s ďáblem mělo být Vejrychovi čertovské kopyto na noze – trest a současně cejch. Ani Vejrychova smrt a pohřeb prý podle pověsti neproběhly bez podivuhodných událostí. Když ho měli účastníci pohřbu oplakávat, vstával z rakve a strašil. V den pohřbu místo jeho těla hosté objevili v rakvi koňský ocas, zatímco samotný Vejrych stál ve svém domě u okna, vše pozoroval a vysmíval se všeobecnému zděšení.⁶⁵⁾ Po své smrti se navíc jako přízrak projížděl Jilemnickem s kolonou třinácti černých kočárů, která vyjížděla z Prahy. V třináctém kočáru seděl on sám a při styku s lidmi se projevoval jako revenant, který živým nezpůsobuje výraznější škodu, pouze straší a varuje.⁶⁶⁾ Někdy se objevoval v podobě černého kocoura. Vejrychův černý přízrak se nakonec podařilo úspěšně zažehnat.⁶⁷⁾

Z těchto pověstí se nicméně nedozvídáme, že by hejtman Vejrych byl zlý a extrémně týral poddané. Bráno s odstupem, jeví se spíše jako přísný hospodář. Ná sledně se však projevuje jako neklidný mrtvý, který příliš nemá tendence živým škodit.

⁶³⁾ Viz Jan LUFFER, *Katalog českých démonologických pověstí*, s. 68–69, 1. A. 290: Nepovolané čtení z černé knihy.

⁶⁴⁾ „*Zlé jazyky šeptaly o hejtmanovi, že je odpadlík. Má jistojistě spolky s ďáblem, čaruje a s černými pomocníky na svět mamon přivádí a ve sklepích do truhlic ukládá. Na Boha zapomíná, svátky nesvětí, do kostela málo chodí, ale na poddaných vše přísně vyžaduje. Dvorská čeládka i ve svátečních dnech po polích hnuj rozvážela! Pohoršení sousedé pacholkům zle spílali. A tu jednou v neděli spatřili, jak plně naložený hnojný vůz jede úhorem. Služebnictvo nikde vidět nebylo a kupky z vozu se samy sesypávaly.*“ J. HORÁČEK, *Hadí štěstí*, s. 13. Do tohoto motivu se patrně promítá realita doby průmyslové revoluce.

⁶⁵⁾ Jedná se o poměrně rozšířený motiv. Viz též M. MACKOVÁ, *Tajemství správce Riedera*, s. 11; Jan LUFFER, *Katalog českých démonologických pověstí*, s. 125, 3. B. 15: Mrtvý pozoruje svůj pohřeb; tamtéž, s. 132: 3. D. 15: Tělo čaroděje mizí z rakve.

⁶⁶⁾ Tamtéž, s. 114, 3. A. 10: Krutý pán.

⁶⁷⁾ Jaromír HORÁČEK, *Vejrychova doba*, in: Týž, *Hadí štěstí*, s. 10–36.

V ústní tradici se Vejrychova podoba postupně radikálně pozměnila tím, jak se na ni přenesly motivy faustovských pověstí. V tomto směru se nabízí srovnání s postavou doktora Jana Josefa Eleazara Kittela (1703–1784), který žil a pracoval jako lékař nedaleko Vejrychova působiště, v tehdejší vesnici Šumburk⁶⁸⁾ u Jablonce nad Nisou, a jehož „druhý život“ má v lidových pověstech obdobné rysy, jako ten Vejrychův. Oproti Vejrychovi se Kittel díky svému umění uzdravovat nemoci a snad i své lidumilnosti těšil v prostředí vesnice, kde žil, upřímně uctě. Jeho umění získalo proslulost i za hranicemi domovského regionu a putovali za ním lidé zdaleka, což v konečném důsledku znamenalo pro vesnici Šumburk dosud nebývalý ekonomický rozkvět. V tom lze jistě spatřovat důvod toho, že Kittel vystupuje ve většině pověstí v pozitivním světle a jeho lékařské dovednosti se vyzdvihovaly přespříliš, dokonce až za hranici pozemské skutečnosti.⁶⁹⁾ Doktor Kittel tak sice čte pro křesťana zapovězené knihy a zahrává si s pekelnými mocnostmi, má schopnost čarovat a kromě jiného také létat na kabátu. Nicméně se zde objevuje obdobný rys jako u proslulého Goethova Fausta. Tedy to, že osobními činy přispívá k lidskému dobru a pekelné síly neuzivá k vlastním sobeckým zájmům.⁷⁰⁾ U Vejrycha tento rys chybí.

Dalším příkladem pro srovnání může být známá lužickosrbská postava Krabata,⁷¹⁾ muže čarodějných schopností, spolčeného s ďáblem. Jeho základní příběh vykrytalizoval kolem skutečné historické osobnosti, chorvatského vojáka Johanna Schadowitze (1624–1704),⁷²⁾ jenž působil ve službách saského kurfiřta. Tento voják přišel z Chorvatska do Lužice poté, co zde za své zásluhy ve válce získal poplužní

⁶⁸⁾ Dnešní název Krásná, část obce Pěnčín.

⁶⁹⁾ Podle jedné z pověstí např. Kittelovi díky dohodě s peklem nikdy neměl zemřít pacient. V reálném životě poněkud paradoxně pět Kittelových dětí zemřelo v dětském či velmi mladém věku. Karl Richard FISCHER, *Doktor Kittel. Severočeský Faust v legendách a pověstech*, Jablonec nad Nisou 2011, s. 58–60. (Originální vydání: Karl Richard FISCHER, *Doktor Kittel, der nordböh-mische Faust in Sagen und Geschichte*, Gablonz a. N. 1924.)

⁷⁰⁾ Tamtéž, s. 46–48.

⁷¹⁾ Viz Helena CHALUPOVÁ, „Tvrdý oříšek zapomenuté skutečnosti.“ *Fikce a realita starších českých dějin v pražských pověstech Popelky Biliánové*, bakalářská práce FF UK, Praha 2011, s. 19–20.

⁷²⁾ Rukopisná verze Wittichenauské kroniky Franze Schneidera z let 1848–1878 cituje nekrologium města Wittichenau: „29. května 1704 zemřel v Groß Sarchenu vysloužilý plukovník Johann Schadowitz, 80 let star, narozen v Agramu [= Záhřeb] v Chorvatsku, a byl pochován ve farním kostele ve Wittichenau. (...) Lid jmenuje tohoto plukovníka „Krabat“ a má ho za kouzelníka.“ Susanne HOSE, *Krabat und die Erzählforschung. Eine Diskursbetrachtung*, in: Martin Neumann (ed.), Sorben (Wenden). Eine Brandenburger Minderheit und ihre Thematisierung im Unterricht III – Krabat. Aspekte einer sorbischen Sage, Potsdam 2008, s. 47–59, zde s. 55–56.

dvůr v Groß Särchenu (Wulke Žďžar).⁷³⁾ Celý objekt i se třemi obytnými domy však podle kronikáře Gottloba Frenzela 7. dubna 1691 vyhořel. Možná právě tato událost, spolu s velmi rychlou obnovou vyhořených budov, se stala základem zvěstí o spolku Schadowitze s ďáblem. Jistě zapůsobilo i to, že Schadowitz byl v zemi cizí, jeho zevnějšek i chování tudíž odlišné a přitahovaly pozornost místních obyvatel. Nehledě na to, že byl jediným katolíkem v kraji protestantů.⁷⁴⁾ „Z jakých důvodů se jeho osobnost stala jádrem lidového vyprávění? Zjevně to byl statečný voják, který dokázal neobyčejné věci. Zároveň se však jednalo o cizorodou osobu, kterou mravy i řeč vymezovaly od okolí a činily ji netypickou. Tak si lze vysvětlit, že jeho postava, více než kterákoli jiná, přitahovala lužické pohádky, pověsti a historky o šibalech. Současně na něm visela pověst něčeho hrozného: chorvatské jízdní svazy byly v třicetileté válce pověstné. To činí brzké pozitivní hodnocení chorvatského důstojníka nepravděpodobným. Teprve s ustupujícím vědomím o souvislosti jména Krabat = Chorvat se prosadila změna významu. Konečně pověst nevzpomínala na starého pána särchenského popluží, nýbrž tvořila novou historku, jejímž hrdinou byl ryzí lužický Srb. S mizějícím povědomím o třicetileté válce, která měla pro slovanské obyvatelstvo mezi Labem a Odrou katastrofální důsledky, se mohla prosadit změna významu. Pověst sama ovšem zůstala v okruhu motivů starých čertovských či čarodějnických mýtů.“⁷⁵⁾ I zde můžeme nalézt podobné rysy s jilemnickým revenantem.

Z dosud známých skutečností není možné říct, zda byl Vejrych v oblasti Krkonoš cizincem. Každopádně komunikoval německy i česky. Také není možné určit stupeň jeho vzdělání, nicméně vzhledem k funkci hejtmána, kterou zastával, musel být natolik gramotný, aby dokázal korespondovat se vzdálenou vrchností i s krajskými a zemskými úřady. Patrně ale v očích lidu neztělesňoval typ učeného vzdělance jako jizerský doktor Kittel. Pověsti zmiňují motiv „čarovné knihy“ s tajuplným písmem, kterou kromě Vejrycha nesmí nikdo jiný otevřít a číst. Jistou spojnicí tohoto prvku s realitou může nabízet existence urbáře branského panství, jehož autorství se připisuje Vejrychovi. Ve Vejrychově okolí se tedy kniha vyskytovala. Jiný možný výklad může být Vejrychovo skryté evangelictví. Pokud se jeho vyznání projevovalo i četbou náboženských knih v soukromí, někteří lidé tento fakt nemuseli vnímat dobře. A ovšem vzhledem k výše uvedeným skutečnostem musel Vejrych na prosté lidi působit jako prospěchář a odpadlík od víry, přičemž od těchto provinění není příliš daleko ke spojení s peklem. V pověstech se Vejrychovo spoje-

⁷³⁾ Podle jedné z verzí pověsti měl Schadowitz majetek získat za to, že osvobodil saského kurfiřta Augusta Silného z tureckého zajetí. Tamtéž, s. 55.

⁷⁴⁾ Tamtéž, s. 55–57.

⁷⁵⁾ Stefanie KRAUTZ, *Krabat - Eine Hoffnungsgestalt des sorbischen Volkes?*, Kristin Luban (ed.), *Krabat: Interpretationen und Analysen*, Cottbus 2008, s. 156–157; O podobě Krabata v lužickosrbské literatuře 20. století bliže viz Lucie FÜRSTOVÁ, *Pověst o Krabatovi v literatuře 20. stol.*, bakalářská práce Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2011.

ní s ďáblem vyznačuje přítomností černých ptáků-havranů i obligátní černé kočky, stejně tak lze chápat i kopyto, které měl Vejrych údajně mít.⁷⁶⁾

Dále je tu pak Vejrychův statek, po něm do budoucna zvaný Vejrychovsko, který stával v Jilmu, na křižovatce cest vedoucích k Jilemnici, Martinicím a Horní Braně. Archeologický výzkum prokázal, že místo bylo osídleno již před Vejrychem, nicméně teprve on zde provedl rozsáhlou přestavbu. Starší lidová tradice bez hlubšího opodstatnění klade do Jilmu Vejrychovu tvrz, ve skutečnosti se ale jednalo o poplužní dvůr. Nicméně tento komplex budov nepřipomínal selské hospodářské stavení. A jeho podzemí bylo protkané sklepy. Vejrychovský dvůr nalezneme i na významných kartografických dílech – Grauparově mapě jilemnického panství z roku 1765 i na císařském otisku stabilního katastru z roku 1842. Ve 20. století na místě někdejšího panského domu stála už jen stodola a hospodářské stavení, v němž se provozovala hospoda „Ve dvoře“, a i tyto budovy později vzaly zasně. Od 90. let 20. století sloužil areál bývalého dvora Vejrychovsko jako skládka stavební sutě a výkopu.⁷⁷⁾ Na někdejší poplužní dvůr v současnosti upomíná pouze jilemnická ulice s názvem „K Vejrychovsku“.

Vejrychovo sídlo se nacházelo poněkud mimo obydlenu aglomeraci města. V tomto směru si je třeba uvědomit, že obytné domy bývaly součástí venkovské nebo městské obce. Až na výjimky obytný dům nebo dvůr jen zřídka stával osamocené.⁷⁸⁾ Tím pádem se tento fakt mohl stát roznětkou pro lidskou fantazii, jako se tomu stalo v případě již zmíněného Johanna Schadowitze. A ovšem domy stojící v osamocení skrývají pro pozorovatele mnohem větší tajuplnost. Navíc sama existence Vejrychovska, hmatatelné památky na Vejrycha, v posluchačích strašidelných pověstí umocňovala konkrétní ukotvení jejich příběhů, dodávala jim tak na věrohodnosti, a tím i na strašidelnosti. „*Jako děti jsme si právě sem promítali většinu zkazek o tomto člověku trochu tajemném, na svou dobu patrně vzdělaném, kterému nemusela být cizí nějaká ta učená kniha či něco z dobové alchymie.*“⁷⁹⁾

⁷⁶⁾ Jaromír Horáček v tomto motivu vidí skrytou vzpomínku na Vejrychovu možnou tělesnou vadu či znetvoření. Jaromír HORÁČEK, *Weyrychovo vojsko*, Krkonoše: časopis Správy Krkonošského národního parku 1975, č. 2, s. 29.

⁷⁷⁾ Jan PROSTŘEDNÍK – Radek NOVÁK – Jan NOVÁK, *Archeologický výzkum v areálu dvora Václava Vejrycha z Gernsenfelsu v Jilemnici*, Z Českého ráje a Podkrkonoší 27, 2014, s. 200–235; Jan PROSTŘEDNÍK, *Archeologický výzkum v domě jilemnického Fausta*, Muzejní čtvrtletník. Muzeum Českého ráje v Turnově 11, 2014, č. 1, s. 4. Dostupné: <http://www.muzeum-turnov.cz/wp-content/uploads/Muzejn%C3%AD-%C4%8Dvrtletn%C3%ADk-1-2014-web.pdf> [nahliženo 23. 3. 2015].

⁷⁸⁾ Srov. Richard VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století) I. Dům a jeho lidé*, Praha 1999, s. 13.

⁷⁹⁾ Jaromír HORÁČEK, *Hadí štěstí*, s. 12.

V moderní české beletrii zachycuje nejvýraznější reflexi osoby Václava Vejrycha kniha meziválečného spisovatele Jaroslava Havlíčka *Petrolejové lampy*, román o pohnutém osudu stárnoucí Štěpánky Kiliánové v prostředí českého maloměsta doby na přelomu 19. a 20. století. Kromě jiného se Havlíček soustředil na vykreslení Jilemnice, jež se stala předobrazem města, v němž se román odehrává, a jejího historického vývoje. Značná část románu se odehrává právě na statku Vejrychovsko, jemuž Vejrychova postava, byť krátce zmíněná, dodává jistý tajuplný *genius loci*, jistě zapříčiněný i tím, že v době Havlíčkova dětství a mládí byla pověst o Vejrychových třinácti kočárech jedoucích přes říčku Jilemku stále živá. A údajně vzrušovala děti po generace.⁸⁰⁾

Jan Thümbling versus Gideon Timmling

Pověst o Timmlingovi je úzce lokální, vztahuje se k městu Javorník na Jesenicku, v němž se nachází zámek vratislavských biskupů Jánský Vrch. Timmlingův reálný předobraz, Jan Thümbling z Lewenbergu,⁸¹⁾ zde působil krátce po konci třicetileté války.

O Janu Thümblingovi se dá zjistit jen málo informací. Datum jeho narození není známé. V mládí býval výběřčím daní ve Vratislavi a 6. března 1659 byl povýšen do rytířského stavu s predikátem „von Lewenberg“;⁸²⁾ o dva roky později se stal hejtmanem vratislavského biskupa na Jánském Vrchu v Javorníku. Zde působil do roku 1669, a poté spravoval Horní Fořt u Uhelné, kde si v roce 1681 koupil rytířské sídlo, a nedalekou Žulovou. Kromě toho vlastnil statek Korkvice⁸³⁾ v oblasti Nisy. Jeho první manželka Anna Kateřina Nitschová zemřela roku 1663, podruhé se oženil v roce 1665 s Annou Maxmiliánou Frobellovou. Z tohoto manželství měl tři děti: dceru Annu Kateřinu a syny Jana Jindřicha a Jana Kryštofa. Thümbling žil

⁸⁰⁾ „Jilemnická prehistorie počíná Vejrychem (...)“ Jaroslav HAVLÍČEK, *Petrolejové lampy*, Praha 2013, s. 18; Marie HAVLÍČKOVÁ – Nella MLSOVÁ – Hana TAUDYOVÁ, *Jaroslav Havlíček: neklidné srdce: vzpomínky, reflexe, literární mistopis, korespondence*, Liberec 2006, s. 70.

⁸¹⁾ V pramenech se nacházejí i varianty „Thümblin z Lewenberku“ a „Thümling von Löwenberg“. Z toho se patrně vytvořil konečný tvar Timmling, případně Timlink. Rudolf Zuber ve své publikaci užívá variantu jména „Timling z Löwenberku.“ Rudolf ZUBER a kol., *Jesenicko v období feudalismu do r. 1848*, Ostrava 1966, s. 285–286.

⁸²⁾ Zároveň získal erb: černý štít s bílou krokvicí k vrchu štítu sahající, ve které stojí rytíř v brnění s helmici ozdobenou stuhou a mečem v pravici, v každém s černých pobočných polí stojí do středu hledící žlutý lev, klenotem byla černá rozložená orlí křídla, mezi nimi rytíř, příkrývadla žluto-černá. A. PAUPIE, *Der Sagenhafte Gideon Timmling*, s. 10.

⁸³⁾ Korkewice – vesnice poblíž Nisy (dnes v Polsku).

ještě roku 1682⁸⁴⁾ a 26. března 1685 byla zmiňována „*Anna Kateřina, dcera v Pánu odpočívajícího pana Jana Thümblinga von Lewenberg.*“⁸⁵⁾

Thümbling okamžitě po svém jmenování hejtmanem začal dávat do pořádku daňové poměry na panství. Měl k tomu osobní motivaci, protože mu byla příslibena polovina vybraných daňových nedoplatků, a tak nutil javornické měšťany postupně prodávat pozemky, zejména v okolí osady Horní Fořt, a při koupi jim hned strhával dlužné částky, z nichž sám dostával od vrchnosti polovinu. Celkem takto získal dva lány a čtyři pruty pozemků od 26 javornických držitelů a roku 1681 si tento majetek nechal zapsat jako rytířské šoltésství.⁸⁶⁾ Podobně se odvolal na pozemkové knihy Horního Fořtu a donutil město Javorník, aby 21 pozemků s výměrou pěti lánů a tří prutů opět přiřadilo ke vsi, čímž se z ní zvýšily vrchnostenské poplatky.⁸⁷⁾ Thümblingovi samozřejmě, kromě jeho zvláštního úkolu vymáhání dlužných daní, náležely také ostatní povinnosti spojené s úřadem hejtmána: nejvyšší správa poplužních dvorů a lesů s loveckými revíry, údržba zámku, soudnictví, rozhodování ve správně-technických otázkách města i v poddanských vesnicích jeho úředního okrsku a mnoho dalšího.⁸⁸⁾ Ačkoliv výše popsané lze hodnotit jako výjimečně tvrdý postup proti poddaným, Thümbling v tomto směru nejednal svévolně za účelem sám sebe obohatit, postupoval přesně v souladu s přáním a pokyny svých pánů. Někdy mezi lety 1682 až 1685 zemřel a vzpomínka na něho se povolna vytrácela.

Jan Thümbling „ožil“ až téměř o sto let později v souvislosti s jedním právním sporem, který vedlo město Javorník v letech 1772–1773. Tehdy byly vyhledány archivní záznamy, v nichž byl uveden Thümblingův způsob vymáhání daňových nedoplatků, přičemž javorničtí měšťané celkem logicky nemohli tuto činnost interpretovat nijak zvlášť pozitivně. Do této doby je tak možné zařadit vznik pověsti o krutém hejtmanovi z Jánského Vrchu, jehož jméno je zkomoleno na „Gideon Timmling“.⁸⁹⁾ Tento Gideon Timmling se měl narodit kdesi u Vídně jako syn zámožného pachtýře. Jeho rodiče však brzy zemřeli a lakomý opatrovník se chtěl

⁸⁴⁾ Zemský archiv v Opavě, Slezský stavovský archiv 1318–1850, inv. č. 617, sign. A IX-10.

⁸⁵⁾ Franz SCHAUER, *Die Herren Thümbling von Lewenberg*, Notizenblatt des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 10, 1885, s. 79–80.

⁸⁶⁾ Šoltys (schulteis, scultetus) byla úřední funkce, obdoba rychtáře, v oblasti severu Čech, Moravy, Slezska a Lužice. Šoltysy jmenovala vrchnost, funkce bývala dědičná. Šoltys jako úředník vrchnosti pro vrchnost vybíral úrok, spolupůsobil při vybírání berní a platů pro panovníka a zastupoval ji při nižším soudnictví. Viz Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích*, s. 230.

⁸⁷⁾ Rudolf ZÜBER a kol., *Jesenicko v období feudalismu do r. 1848*, Ostrava 1966, s. 285–286; A. PAUPIE, *Der Sagenhafte Gideon Timmling*, s. 11.

⁸⁸⁾ Podrobně tamtéž, s. 11–23.

⁸⁹⁾ Tamtéž, s. 9.

chlapce zbavit tím, že ho násilím poslal do kláštera. Gideon ovšem brzy utekl, protože nechtěl zbytek života strávit modlitbami a posty. Putování jej zavedlo do městečka Javorníku, kde se nad ním slitoval jeden měšťan, najal ho jako pastýře a svěřil mu stádo koz. Chudý sirotek se stal v Javorníku pastevcem. Jednoho dne proklínal svůj osud chudáka bez možnosti vyvíhnout se na vyšší pozici, když tu se před ním objevil myslivec s rudými vlasy – přestrojený d'ábel. Zeptal se Timmlinga, čím by se chtěl stát. Timmling si přál žít na zdejších zámku a cizinec mu to slíbil pod podmínkou, že mu podepíše pergamen vlastní krví. Ten se zprvu vyděsil, ale pod vidinou lákové budoucnosti listinu podepsal. Myslivce mu poté nařídil, aby se druhý den šel ukázat zahradníkovi, což Timmling udělal. Chlapce si v zahradách později všiml vratislavský biskup, ujal se ho, nechal vystudovat, a poté ho jmenoval na Jánském Vrchu hejtmanem. Timmling přijížděl na zámek a cestou vzpomínal na svou chudobu a neradostné životní začátky. Avšak brzy se mu ukázal myslivec a připomněl mu jejich smlouvu s napomenutím, aby čas, který mu ještě zbývá do smrti, prožil moudře. Timmling se k němu odmítl znát a myslivec vyrostl do obrovité velikosti, v rukou držíc pergamen s Timmlingovou krví. Vzápětí zmizel. Timmling potom jako hejtman tvrdě a nelitostně vládl na javornickém zámku a poddaným v Javorníku, ale od setkání s myslivcem ho posedl děsivý strach z blížícího se konce. Aby dės doprovázený výčitkami svědomí přehlušil, trávil čas hýřením a pitkami. Po mnoha letech si jedné bouřlivé noci, 14. července, uvědomil, že lhůta jeho smlouvy s d'áblem uplynula. Zvon na zámecké věži se rozezněl žalostným zpěvem: „*Timmling! Timmling!*“ a hejtman tak poznal, že mu zvoní umíráček. Bouře rostla a spolu s ní Timmlingova hrůza. Okolo půlnoci se ve dveřích objevil d'ábelský myslivec. Timmling se na něho vrhl, ale d'ábel jej uchopil, vylétl oknem ven a rozbil jeho lebku o zámeckou stěnu.⁹⁰⁾ Na konec zlého hejtmana poté dlouho upomínaly krvavé skvrny na severní stěně zámku a javornické zvony, vyzvánějící varovně „*Timmling! Timmling!*“⁹¹⁾

Nejstarší písemný záznam pověsti o Timmlingovi pochází z roku 1851 a z této verze je dále přebírán a upravován sběrateli pověstí či romanopisci. Vznik pověsti zde podmínil dlouhý časový úsek, který uplynul od hejtmanovy smrti. Lidé neznali javornické poměry Thümbingovy doby, nechápali příčiny jeho jednání a nahlíželi na ně ze své vlastní perspektivy. Z těchto důvodů pak fantazie nepodléhala žádné zábraně, když v bájném Timmlingovi tvořila mylný obraz zámeckého hejtmana Thümbinga.⁹²⁾ V zapsané verzi pověsti se odráží romantismus s důrazem na dů-

⁹⁰⁾ Jan LUFFER, *Katalog českých démonologických pověstí*, s. 111, 2. F. 30: Dábel odnese člověka, který se mu upsal.

⁹¹⁾ A. PAUPIE, *Der Sagenhafte Gideon Timmling*, s. 2-8; R. ZUBER, *Jesenicko v období feudalismu*, s. 297-298; Anton PETER, *Volkstümliches aus Österreichisch-Schlesien II. Sagen und Märchen, Bräuche und Volksaberglauben*, Troppau 1867, s. 40-42.

⁹²⁾ A. PAUPIE, *Der Sagenhafte Gideon Timmling*, s. 1, 9.

kladné vyličení Timmlingových duševních stavů úzkosti a děsu z blízkého se konce. Příznačné je zde důkladné vyličení javornických místopisných údajů, které regionální badatel Adolf Paupie určil jako realitu doby zhruba přelomu 18. a 19. století. Zaujme též faustovský motiv smlouvy s ďáblem, se kterým jsme se setkali u hejtmana Vejrycha. Ďábel dokonce poněkud originálně nabízí zaprodanci možnost záchrany, když říká: „*Prožij dobu svého života nyní moudřeji, neboť málo je tvých let, které budeš ještě žít.*“⁹³⁾ Nicméně hejtman na varování nedbá a dál pokračuje v hříšném životě a zlých skutcích, za které zaplatí čertu svou duší. Takový posmrtný obraz si vysloužil hejtman Thümling, věrný služebník svých pánů, vratislavských biskupů. Zajímavé ovšem je, že se na tuto historickou osobnost nikdy nenavázal revenantský motiv, jako tomu bylo u jiných vrchnostenských úředníků.

Červená kožešina

Mlhavá vzpomínka na Jiřího Michaela Egermanna, úředníka panství Thun-Hohensteinů v Děčíně, se uchovala ve dvou krátkých pověstech, které ovšem nepostrádají zajímavý interpretační potenciál. Egermann v těchto příbězích vystupuje pod názvem Rothpelz čili doslovně Červený kožík, jenž se průběhem let počeštil do tvaru Rotpelc.

Život Jiřího Michaela Egermanna lze popsat jen torzovitě. Datum jeho narození je prozatím neznámé. Pocházel z rodiny, jejíž členové často působili jako úředníci na nejrůznějších panstvích severních Čech. Ve službách rodu Thun-Hohensteinů například nalezneme Jana Jiřího Egermanna, jenž byl pravděpodobně blízkým příbuzným výše zmíněného Jiřího Michaela a zastával úřad důchodního na thunovském panství v Klášterci nad Ohří.⁹⁴⁾ Jiří Michael Egermann byl ženatý a měl šest dětí. Jeho nejstarší syn se jmenoval Jan Bedřich,⁹⁵⁾ později působil jako vrchnostenský úředník na harrachovském zámku ve Šluknově, posléze na panství v Krásném Poli u Chříbské.⁹⁶⁾ Samotný Jiří Michael Egermann býval vrchnostenským úředníkem na thunovském panství v Děčíně v době, kdy je vlastnil hrabě Jan Josef František z Thun-Hohensteinu (1711–1788; v čele panství po smrti otce od roku 1720). Působil ve funkci úředníka předepisujícího daně a spolu s tím zastával úřad lesmis-

⁹³⁾ Tamtéž, s. 4.

⁹⁴⁾ SOA Litoměřice, Ústřední správa thun-hohensteinských statků Klášterec nad Ohří (1601–1933), inv. č. 207, kart. 53; tamtéž, inv. č. 373, kart. 89.

⁹⁵⁾ Jeho potomkem byl Bedřich Jakub Egermann (1777–1864), zakladatel proslulých skláren v Novém Boru. Viz Jaroslav Raimund VÁVRA, *Případ skláře Egermanna*, Praha 1975.

⁹⁶⁾ Tamtéž, s. 185–186.

tra.⁹⁷⁾ Hrabě Thun-Hohenstein nepobýval v Děčíně často. Poddaní proto převážně přicházeli do styku pouze s jeho úředníky, kteří s nimi v jeho nepřítomnosti pravděpodobně nakládali velmi tvrdě. Alespoň si na to děčínští poddaní často stěžovali. Samotný hrabě Thun-Hohenstein s lidmi jednal spíše mírně. Hrabě se domníval, že je nezbytné starat se o vztahy mezi svými úředníky a poddanými a odstraňovat spory, avšak vinou obou stran vznikalo silné napětí. Mezi vrchnostenskými úředníky nechvalně proslul právě Egermann, který byl ke zdejšímu obyvatelstvu tvrdý. Stěžovali si na něho i měšťané z Děčína. V petici ke krajskému úřadu z roku 1752 například píší, že ačkoliv měl ze své funkce právo obměňovat po svátku Tří králů městskou radu, nedbal toho a obměnil ji až teprve v pozdním létě. A to ještě k posměchu společnosti lidmi, kteří byli zcela neakceptovatelní a nedůvěryhodní kvůli svému nedostatečnému vzdělání – neuměli psát, prý byli dokonce hlouzí a měli dluhy.⁹⁸⁾ Podle této zprávy by se s nadsázkou dalo konstatovat, že Egermann do správy města prosadil doslova bezdomovce a žebráky, aby mu tito byli po vůli. Roku 1752 nechal Egermann zatknout jednoho muže podezřelého z pytláctví a v lednu příštího roku proti tomuto rozhodnutí děčínští měšťané povstali. Vzpouru muselo nakonec potlačit povolane vojsko, nicméně hrabě Thun-Hohenstein, jak bylo jeho zvykem, kvůli klidu na panství potrestal viníky spíše mírně.⁹⁹⁾

Pozdější legendy vyprávějí, jak Egermann kvůli své zřízlosti krutě utiskoval děčínské poddané. Zatím však nelze říct, že by nashromáždil výraznější majetek. V Děčíně určitě držel jeden dům se sýpkou – podle tradice se mělo jednat o dům U Jelena, dnes č. p. 195 na Masarykově náměstí.¹⁰⁰⁾ Egermannova vdova Marie

⁹⁷⁾ Naneštěstí fond Velkostatek Děčín, uložený v SOA Litoměřice, v němž se dá předpokládat dostupnost více písemností s podrobnostmi o Egermannově působení, není v současné době uspořádaný a přístupný badatelům.

⁹⁸⁾ Franz FOCKE, *Aus dem ältestem Geschichts-Gebiete Deutsch-Böhmens I*, Warnsdorf 1879, s. 408. Franz Focke (1825–1896) byl německý farář, který žil a je pochován v obci Libouchec. Psal vlastivědné spisy věnované Děčínsku, zejména kraji kolem svého působiště. Nevýhodou je, že neuvádí podrobnější citace pramenů, pouze obecně odkazuje na děčínský zámecký archiv.

⁹⁹⁾ Srov. Petr JOZA, *Kvadrberk: malá děčínská vlastivěda*, Děčín 2009, s. 55.

¹⁰⁰⁾ K domu se váže pověst o jelenovi s ohnivým křížem v paroží, který se měl právě před tímto domem zjevit den před tím, než Děčín zachvátil ničivý požár, jenž údajně propukl právě v tomto domě. Kořeny pověsti je s největší pravděpodobností nutné hledat v barokní soše muže klečícího před jelenem s křížem mezi paroží, která kdysi bývala nad portálem domu a později byla přemístěna do niky v mansardě, kde se nachází dodnes. Ve skutečnosti se ovšem jednalo o zobrazení sv. Huberta. Viz P. JOZA, *Kvadrberk*, s. 52–53; F. FOCKE, *Aus dem ältestem Geschichts-Gebiete*, s. 428; Hana SLAVÍČKOVÁ – Petr JOZA, *Děčín*, Praha–Litomyšl 2005, s. 32; Dagmar DVOŘÁKOVÁ, *Zlaté listí. Z pověstí a bájí děčínského kraje*, Ústí nad Labem 1977, s. 59–62. Po požáru zde nový dům postavil právě Jiří Michael Egermann. Viz Hana SLAVÍČKOVÁ, *Děčínská zastavení: historický průvodce městem*, Děčín 1997, s. 86.

brzy po jeho smrti musela začít děčinský majetek rozprodávat, aby s dětmi přežila zlé časy.¹⁰¹⁾ Egermann zemřel ve víru sedmileté války. V dubnu 1758 do severních Čech vpadla pruská armáda a za blíže nevyjasněných okolností vojáci Egermanna odvěkli jako rukojmí. Jedné noci se mu sice podařilo uprchnout, ale při útěku poblíž Horní Chříbské spadl z koně a zabil se. Na místě nešťastné události prý stával kamenný kříž.¹⁰²⁾

Jiří Michael Egermann zemřel 29. dubna 1758 bez smíření s Bohem,¹⁰³⁾ přičemž jeho úmrtní list se stal de facto rodným listem strašidla, kterého se ujala lidová fantazie a vtělila jej do dvou pověstí. První z nich vypráví o krutém děčinském úředníkovi, jehož přímo pojmenovává jako Egermanna. Ten v každou roční dobu chodil oděný v červeném kožíchu,¹⁰⁴⁾ proto se mu německy přezdívalo Rothpelz. Matky prý už tehdy strašily své děti tím, že pokud budou zlobit, přijde si Rothpelz pro ně.¹⁰⁵⁾ Pověst nezmiňuje přesnou příčinu jeho úmrtí, pouze to, že zemřel náhle. Po smrti nenašel v hrobě pokoje a obcházel po svém domě U Jelena, dokud jeho příbuzní nepovolali na pomoc litoměřické kapucíny. Do Děčína přišli dva řádoví bratři, kteří vykopali rakev s Egermannovým tělem a naložili ji na pramici. S tou pak zamířili po Labi směrem k Hřensku¹⁰⁶⁾ a následně proti proudu po Suché Kamenici.¹⁰⁷⁾ V určitém místě se ale pramice zastavila a lodníci nemohli pokračovat v cestě, i když se je kapucíni snažili povzbudit modlitbami. Proto rakev uložili do jedné skalní proláčky a vstup k ní zahradili železnou mříží.¹⁰⁸⁾ Od té doby poblíž tohoto místa lidé v pravé poledne vidali bloudit přízračně zjevení v červeném

¹⁰¹⁾ Focke uvádí čtyři děti. Viz F. FOCKE, *Aus dem ältestem Geschichts-Gebiete*, s. 428.

¹⁰²⁾ J. R. VÁVRA, *Případ skláře Egermanna*, s. 185.

¹⁰³⁾ „29 Aprilis 1758 Georg Michal Egermann so ohne beichte gestorben begraben wurde.“ SOA Litoměřice, Sbirka matrik severočeského kraje, Farní úřad Děčín, sign. 28/16, Z, I-Z 1728–1816 (Bechlejovice, Březiny, Děčín, Dolní Chlum, Dolní Žleb, Folknáře, Horní Žleb, Chlum, Křešice, Loubí, Ludvíkovice, Prostřední Žleb, Staré Město), fol. 170.

¹⁰⁴⁾ „(...) mit einem rothen Pelzmantel bekleidet (...)“. F. FOCKE, *Aus dem ältestem Geschichts-Gebiete*, s. 428.

¹⁰⁵⁾ Rudolf DÖRRE - Emil MAUDER, *Sagenkranz aus dem Tetschner Gau I*, Bodenbach 1921, s. 17.

¹⁰⁶⁾ Pro vysvětlení je třeba poznamenat, že děčinské panství zasahovalo až do údolí Suché Kamenice. Mohutné skalní stěny proudu Labe mezi Děčínem a tímto pozemkem patřily k thunovskému panství, úzká labská louka zčásti patřila také k němu, zčásti byla v soukromých rukou, přičemž ještě dříve za ni zodpovídalo město Děčín. M. MORITZ, *Dürrkammnitzmühle*, *Jahrbuch des Gebirgsvereins für die Sächsisch-Böhmische Schweiz II*, 1885, s. 37–44, zde s. 43.

¹⁰⁷⁾ Řiční tok nedaleko Hřenska, vlévající se do Labe.

¹⁰⁸⁾ F. FOCKE, *Aus dem ältestem Geschichts-Gebiete*, s. 429. Franz Focke také zmiňuje svědectví pamětníků, podle nichž byla mříž ještě před padesáti lety dobře viditelná.

kožichu, což pochopitelně nebyl nikdo jiný než Rothpelz, který zde strašil lodníky a jiné pocestné.¹⁰⁹⁾

Podle pozdějších verzí pověsti děčínští měšťané Egermannovi ani nedopřáli křesťanský pohřeb, protože ve chvíli, kdy s rakví vycházeli z domu U Jelena, spatřili Egermanna stát v okně domu a pozorovat smuteční procesí. Hned poté se proto s rakví zamířilo mimo město do skal.¹¹⁰⁾ Podle další verze kapucini zahnali neklidné strašidlo zlého úředníka do lahve. Ale když s lahví vycházeli z domu, aby ji donesli k Suché Kamenici, viděli úředníka stát za oknem.

Mříž u Egermannova hrobu později zmizela. Čas od času se našla osoba, která mříž objevila, ovšem vždy, když na místo údajného nálezu přivedla svědky, mříž se ztratila a navzdory veškerému hledání nebyla k nalezení.¹¹¹⁾ Egermanna-Rothpelze nakonec vysvobodil žebřák krácející od Hřenska do Děčína. V údolí u Suché Kamenice jej zastavil muž v červeném kožichu, Rothpelz, a nabídl mu pohoštění a nocleh, což žebřák přijal. Po večeri se žebřák odebral na připravené lože a následně se stal svědkem toho, jak Rothpelze týral houf ďáblů, do čehož žebřák podle předchozích Rothpelzových pokynů nijak nezasahoval. Když ďáblové zmizeli, Rothpelz žebřákoví přikázal, aby vyhledal v Děčíně jeho manželku a vyřídil ji, aby za něho již nenechala sloužit zádušní mše. Žebřák vše slíbil a zakrátko vykonal. Rothpelz už se od té doby nikdy neobjevil.¹¹²⁾ Další vyprávění o posmrtném bloudění Jiřího Michaela Egermanna se dosud nepodařilo dohledat. Pouze ze stručných dobových náznaků lze dovozovat, že tzv. Dürrkamnitzwänden, podle pověsti tedy údajné místo Egermannova odpočinku, se mezi místními netěšilo velké oblibě. Lidé se mu spíše vyhýbali, protože soudili, že zde „něco není v pořádku“. Lodníci se zde odmítali déle zdržovat i ve dne, natož se tu dokonce ocitnout v noci.¹¹³⁾

Signifikantním znakem strašidla úředníka Egermanna, který výslovně zmiňují všechny zaznamenané pověsti, je rozhodně kabát červené barvy. Prý dokonce kožešinový, podle něhož měl získat svou přezdívku Rothpelz – tedy doslovně z němčiny přeloženo jako červený kožich. Mezi obvyklými atributy českých revenantů se jedná o poněkud nezvyklý motiv. Nabízí se proto hypotéza, že se buďto v červeném kožichu opravdu uchovala lidová vzpomínka na osobu samotného Jiřího Michaela Egermanna, případně na panského úředníka obecně, tedy že zdejší vrchnos-

¹⁰⁹⁾ Tamtéž.

¹¹⁰⁾ R. DÖRRE – E. MAUDER, *Sagenkranz*, s. 17; též Jan LUFFER, *Katalog českých démonologických pověstí*, s. 125, 3. B. 15: Mrtvý pozoruje svůj pohřeb.

¹¹¹⁾ M. MORITZ, *Dürrkamnitzmühle*, s. 44.

¹¹²⁾ R. DÖRRE – E. MAUDER, *Sagenkranz*, s. 18. Nově pověst o Rothpelzovi adaptovali Dagmar Dvořáková a Radek Fridrich. Viz Dagmar DVOŘÁKOVÁ, *Zlaté listí*. Z pověstí a bájí děčínského kraje, Liberec 1977, s. 63–64; Radek FRIDRICH, *Modroret: z pověstí Děčína*, Děčín 2008, s. 19–22.

¹¹³⁾ M. MORITZ, *Dürrkamnitzmühle*, s. 44.

tenšší úředníci takto běžně chodili oblečení a poddaný člověk si do strašidla Rothpelze projektoval zlého „Amtmanna“ jako určitý typus. Vzhledem k červené barvě zmíněného oděvu se dá usuzovat, že se jednalo buď o liščinu, veverčinu, nebo případně o soukenný svrchní oděv červené barvy, lemovaný libovolnou kožešinou. Kožichy z liščiny či veverčiny patřily k těm levnějším, na rozdíl od honosných drahých kožešin (tj. kuniny, bělizny, soboliny i z hranostaje, popelice a lasice), které byly výsadou urozených osob s vysokým sociálním statutem.¹¹⁴⁾ Kožichy z liščiny nebo veverčiny jsou doloženy zejména u dobře situovaných měšťanů i šlechty na venkově.¹¹⁵⁾ Z logiky věci mohl s velkou pravděpodobností nosit liščí nebo veverčí kožich i vrchnostenský úředník jako každodenní svrchní oděv. Ačkoliv je také nutné poznamenat, že v této době se kvůli maximální hřejivosti kožešinové oděvy šily kožešinou dovnitř a zvenku se potahovaly dražšími látkami.¹¹⁶⁾ V tom případě by ovšem v pověsti nebyla řeč o barvě kožešiny, ale o svrchní látce. Uvažovat by se též dalo o rozdílném vnímání barev v minulosti a nyní.

Existuje však jiná etymologie přezdívky „Rothpelz“ – mohlo by se totiž jednat o metaforické označení pro slovo „liška“. V tomto případě se nabízí dvě interpretace. Jednak by přezdívka mohla odrážet skutečnost, že Jiří Michael Egermann měl ryšavé vlasy, jednak charakterizovat Egermanna obecně jako opovrženihodnou osobu, čemuž napovídá fakt, že lišce bývaly vždy připisovány negativní vlastnosti a fungovala jako synonymum lstivosti a zákeřnosti. Ryšavost obecně se pokládala za jeden ze znaků ďábla, z české historie je nejznámějším příkladem této negativity císař Zikmund Lucemburský, husity nazývaný „liška (či šelma) ryšavá“.¹¹⁷⁾

Lidová víra si ponechává zvláštní právo nedopřát ve smrti odpočinek tomu, kdo podle lidových názorů v životě vykonal mnoho zlého. Takový člověk je pak odsouzený k bloudění po smrti a jeho strašení může trvat tak dlouho, dokud jej někdo za určitých podmínek nevysvobodí. Zjištěné, byť torzovité, skutečnosti o životě Jiřího Michaela Egermanna potvrzují, že měl předpoklady v očích svých současníků takovou osobou být. Pověst dokonce zmiňuje jeho reálné jméno, z dlouhé řady thunovských úředníků se tedy děčinským poddaným jevil jako nejvýraznější osoba. Na uchování jména Egermann v lidové paměti též ovšem mohl mít vliv fakt, že se na různých severočeských panstvích se od 17. do počátku 19. století objevilo několik úředníků tohoto jména, přičemž v 19. století v Novém Boru jeho nositel provozoval rozsáhlý průmyslový podnik. Příčinu pozdější tradice o posmrtném životě Jiřího Michaela Egermanna také mohla zavdat jeho smrt – zemřel náhle, vlivem nehody,

¹¹⁴⁾ A. NACHTMANNOVÁ, *Mezi tradicí a módou*, s. 56–57.

¹¹⁵⁾ „Tomášek z Hlohovic, urozený zeman, zapisuje v knihu pražskou r. 1425, že má „kožich liščí hrbeťový s úzkými rukávy.“ Z. WINTER, *Dějiny kroje v zemích českých*, s. 155.

¹¹⁶⁾ A. NACHTMANNOVÁ, *Mezi tradicí a módou*, s. 56.

¹¹⁷⁾ Jan ROYT – Hana ŠEDINOVÁ, *Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*, Praha 1998, s. 148–149.

bez možnosti vyzpovídat se a rozloučit se s rodinou. Podrobnosti pohřbu zatím nelze v jiných pramenech, než je lidové podání, doložit. Strašidelný Rothpelz zjevně není vázané na místo svého úmrtí nebo pozemského pobytu, ale zjevuje se v blízkosti místa posledního odpočinku svého těla. On sám však nijak žijícím lidem neškodí, zdá se však, že pouhá jeho přítomnost vzbuzuje hrůzu, aniž by cokoliv učinil. Zajímavý motiv v pověsti představuje postava žebráka. S trochou nadsázky by se jistě dalo říci, že celý příběh začal žebráky a žebrákem se kruh uzavřel. Smysl motivu spočívá patrně v tom, že Rothpelz po dlouhém očišcovém utrpení a blouďení pozemskou pustinou poskytuje dobrodiní člověku v těžké situaci a tímto se smí vykoupit ze svého utrpení. Po závěrečných očišcových mukách již zakazuje za sebe sloužit zádušní mše, které mu už nepřináší ulehčení, ale pouze znovu jítí rány. Strašidlo tedy vidí konečné vykoupení v zapomenutí sebe sama a nepřipomínání vlastní existence.

Navzdory tomu však v lidovém povědomí severočeských Němců Rothpelz „přežil“ až do 20. století, jak ukazuje děčínská lidová humorka *Aus da Dürrkamnitzmühle*:

„(...)

Da „Rutpelz“ grinst vunn „Stroule“

rüber

Necksch uss dos Schauspiel rei:

„Nee, nee,‘ spricht ha, ‚dou krich‘sch doch

lieber.

Ei mei Begitter wieder nei.“¹¹⁸⁾

V jistém smyslu by se za Rothpelzovo „druhé úmrtí“ dal označit rok 1945. Úmrtí tentokrát definitivní. Na Děčínsku do této doby vedle sebe po celé generace žili Češi a Němci, dokud toto soužití nebylo narušeno hitlerovským zábořem pohraničí a následně po několika letech vyhnáním velké části zdejšího německého obyvatelstva po druhé světové válce. Při osídlování pohraničí obyvateli pocházejícími z celého Československa německý folklor přirozeně upadal v zapomenutí, protože už zde nebyl nikdo, kdo by po dlouhé generace oblíbené příběhy orálně předával potomkům. Příznak labských lodníků Rothpelz je jedním z plodů kolektivní lidové paměti německého etnika, žijícího na Děčínsku, který se uchoval jen díky tomu, že

¹¹⁸⁾ *„A Rotpelc kdesi za skalami*

si řekl: „To je moc!“

Tak zlý pryč, dobrý Pán Bůh s námi!

A šel dát všemu dobrou noc.“

Citováno podle Karl BEUTEL, *Aus da Dürrkamnitzmühle*, Alt-Tätschner Gemeindebote, Bote aus dem Elbetal. Monatsschrift für heimatlichen Sinn, Sitte und Brauch, heimischen Humor und einfachsichtige Volkskunst 42, 1930, s. 10. Do češtiny přeložil a přebásnil Štěpán Špád.

jej v minulosti v německém jazyce písemně zachytilo několik regionálních spisovatelů buď ve sbírkách pověstí, místních periodikách nebo vlastivědných regionálních časopisech.¹¹⁹⁾

Závěr

Pověsti lidu lze vnímat jako jednotlivé pomníčky z hrůzy a pohrdání – lidé vidí v úřednicích své sužovatele, na něž zaživa nemohou, protože úředník, ač neurozený, zůstává osobou vysoce váženou a mocnou. Je to člověk ve středu společnosti, na něhož se přenáší odpor poddaných, pro které pán-majitel panství, představuje tabu. Pán je vždy spravedlivý a úředníci špatní. Proto se úředníci stávají terčem pro ventilaci sublimovaného hněvu a musí se po smrti trápit – buď jejich duše bloudí po světě, nebo se navrací do zemřelého těla. Každopádně se zjevují na místě svých někdejších údajných zločinů. Pověsti vesměs vykreslují úředníky jako strašidla sice obtěžující, ale v zásadě neškodná v případech, kdy žijí lidé nemají tendenci znevažovat jejich posmrtné trápení. Popisy opatření proti zjevování úřednického revenanta odpovídají dobovým představám o účinné likvidaci nemrtvých.

Co se týče materiálu, postava zlého úředníka se objevuje v pověstech jazykové českých i německých. Tyto pověsti jsou vesměs původem sudetské, vázané na německé etnikum, a tudíž po odsunu Němců roku 1945 vesměs ve své podstatě mrtvé. Obraz vrchnostenských úředníků v pověstech se jeví jako neměnný. Jsou to zlé osoby škodící lidem, všemožně je utiskují a týrají. Tím, že majitel panství na něm v častých případech trvale nepřebýval, byl vrchní jeho neomezeným pánem. Zlý vrchní představuje element, který ruší staré osvědčené pořádky. Prohřešuje se proti spravedlivému božimu řádu a obvykle jej stihne trest starozákonního charakteru. Nové věci, které přináší, budí v lidech nelibost a strach, který se projektuje i do pověstí. V nich nacházíme faustovské motivy – úředník z nich vyvstává jako čaroděj praktikující černou magii. Úředník je lstivý, zákeřný, tvrdě zachází s poddanými, rouhá se Bohu. Všechny tyto věci mu obvykle přivodí špatný konec a trudný posmrtný úděl. Následný úředník-revenant ale spíše symbolizuje určité varovné memento, než že by se projevoval jako nečistý zemřelý, poloviční démon, škodící lidem i po smrti. Úřednické démonologické pověsti v sobě uchovávají pozůstatky starých křivd a zapomenutých skutečností. Při vyměřování pozemků, ať už pro účely státních katastrů nebo vrchnostenské správy, často přicházeli poddaní škrtem pera o hodně půdy. Zášť se obracela proti panským úředníkům, kteří se tohoto vyměřování účastnili. Jiné kořeny patrně mají vejrychovské pověsti. Z dostupných

¹¹⁹⁾ *Pokladnice pověstí*, Děčínské vlastivědné zprávy 1/2000, s. 52–55, zde s. 52.

pramenů se prozatím jeví jako pravděpodobné, že získaly na popularitě v době, kdy na Jilemnicku zažíval svou konjunkturu spiritismus.¹²⁰⁾

Jací byli úředníci jako historicky doložené osobnosti? Podle všech variant pověsti se Matyáš Cyril Hein měl dopustit šokujícího rouhání proti Bohu. Zůstává proto paradoxem, že nejvýznamnějším činem Heinova života bylo podle pramenů založení zbožné fundace. Je třeba brát v úvahu rovněž možné Heinovo vyobrazení jako zbožného křesťana účastníčícího se pravověrné katolické mše. V první zmíněné verzi Hein rouhavá slova vyřkne v předvečer svátku Proměnění Páně, přičemž výrokem se miní výměna šatů. V dalších verzích se celá věc odehraje přímo ve sváteční den a z kontextu řečené věty vyplývá, že se Hein staví naroveň samotnému Kristu. Ve všech případech se ovšem jedná o dovršení míry Heinových podrobněji nespecifikovaných, předchozích špatných skutků a hejtman je takřka vzápětí potrestán zbavením pozemského života a nenalezením klidu po smrti. Rozpracované životopisy úředníků, uvedené v této studii, ukazují, že se dotyční muži panství vesměs snažili řídit tak, aby z toho měl největší užitek jejich pán. Kromě Jiřího Michaela Egermanna nelze říct, že by měli tendenci jednat s poddanými svévolně a krutě.

Nesmíme se ovšem uchýlovat ke druhému extrému a interpretovat úředníky jako osoby veskrze kladné. Evidentně vždy záleželo na osobnostním založení toho kterého zástupce vrchnosti, jaké povinnosti poddaným ukládal, respektive jak moc byl nekompromisní při vymáhání jejich plnění, nebo jestli bral ohled na to, když podání z objektivních a omluvitelných příčin tyto povinnosti nemohli splnit.

Dochovalo se tak mnoho pověstí, které v sobě uchovaly jméno reálné historické osobnosti vrchnostenského úředníka, byť často ve zkromolené podobě. Je také třeba podotknout, že výčet uvedený v studii není úplný. Stejně tak mnohé osoby, které jsem mohla zmínit jen ve stručnosti, by si zasloužily hlubší badatelský ponor do pramenů konkrétního regionu.

Aktérem pověsti také často bývá úředník, jehož potomci v daném kraji zůstali, jak se ukázalo v případě Václava Vejrycha a Jiřího Michaela Egermanna. V tomto směru je možné, že potomci uchovávali rodové jméno v regionální kolektivní paměti, a toto pak dále pronikalo do pověstí. Ty ovšem jen v ojedinělých případech obsahují styčné body se skutečností, již můžeme nahlédnout prizmatem pramenů. Ve většině případů musíme kořeny pověstí hledat v pozdějších interpretacích skutečných událostí.

¹²⁰⁾ O počátcích spiritismu a okultismu v českých zemích viz Jiří ŠABEK, *Československý okultismus a jeho přední reprezentanti v období první republiky*, bakalářská práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2013, s. 73–78.

Helena Chalupová

THE SPECTER OF A BUREAUCRAT RAMBLES BOHEMIA.

Posthumous Images of Officials

SUMMARY

The study discusses the preserved demonological legends in which the main protagonist is a real personality of an official of the nobility from the early modern Czech Lands. The introductory part presents a typology of this type of the legends – the officials oppress their subjects, they torture them with senseless orders, they try to seize their land and other property through stratagems and fraud, etc. The officials are thus hit by the divine punishment. However, the subjects were hardly able to judge the officials' acts objectively. As a consequence of it, they perceived the officials as an element that disrupts the old orders and brings new and unknown things and causes fear. As real people, the so called evil authorities did not necessarily have to be brutal or primitively cruel. However, in retrospect and in the light of the aforementioned, negatives prevail with respect to these officials. The core of the study are four biograms of such officials of the nobility and a comparison of the historical facts with the content of the legends. The names of the particular officials are the following: Matyáš Cyril Hein of Heinberg; Václav Vejrych of Gensenfels; Jan Thümbing of Lewenberg and Jiří Michael Eggermann. All of them appear mostly at the places where they committed their crimes. For the most part, the legends portray the officials as bothering specters, but *de facto* harmless, provided that the living people do not tend to disparage their posthumous suffering. Descriptions of measures to be taken against the appearing administrative revenants correspond to the period ideas of how to efficiently liquidate the un-dead. As regards the sources, the figure of an evil official appears in both Czech and German legends. The portrayal of the officials of the nobility seems to be constant in the legends. They are evil people causing harm to others; they oppress them and torture them in different ways. Due to the fact that in many cases the manorial lords did not permanently reside at their estates, their officials became absolute lords. The evil official represents an element that disrupts the old orders. He sins against the just divine order and is usually punished in the manner of the Old Testament. The demonological legends about the officials preserve remnants of forgotten facts such as the creation of cadasters in the 18th century Bohemia. There are also many legends that include a real name of a historical figure of an

official of the nobility, albeit in a distorted version. It also has to be stated that the list included in the study is not complete. Just as many people who were mentioned only briefly, these legends would also deserve deeper research of the sources pertaining to a particular region. In sporadic cases, the studied stories contain points of contact with the reality which can be seen through a prism of sources. In the majority of the cases, the roots of the legends have to be sought in later interpretations of real events.

Translated by Daniela Reischlová

II

LITERATURA

Blanka KUBÍKOVÁ - Jaroslava HAUSENBLASOVÁ - Sylva DOBALOVÁ (edd.), Arcivévoda Ferdinand II. Habsburský. Renesanční vladař a mecenáš. Mezi Prahou a Innsbruckem, Praha, Národní galerie v Praze 2017, 406 s.

Přestože arcikníže Ferdinand II. Habsburský alias Tyrolský (1529–1595) během svého života nezaujal pozici srovnatelnou s postavením nejznámějších představitelů Rakouského domu, na rozdíl od mnoha zapomenutých „vedlejších“ členů dynastie trvale zůstává součástí obecného historického povědomí. Širší veřejnost naráží na jméno tohoto velmože především v souvislosti s velmi výraznou kulturní dimenzí jeho působení coby zástupce panovníka v Českém království (1547–1567) a následně vládce Tyrolského hrabství (1567–1595). Ferdinandův impozantní odkaz, mimo jiné zahrnující dodnes obdivované stavby v Praze a Innsbrucku jakož i unikátní sbírkové soubory, přirozeně nemohl uniknout zájmu historiků, uměnovědců ani dalších badatelů nejrůznějšího zaměření. Jejich mnozíci se práce přispívají ke kýženému komplexnímu poznání této pozoruhodné osobnosti předbělohorských dějin střední Evropy.¹⁾

Představit Ferdinanda Tyrolského prostřednictvím dochovaných sbírkových předmětů spjatých s jeho životem a dobou jako vladaře a současně jako podporovatele mnohostranných kulturních iniciativ si vytkli za cíl organizátoři výstavy, již bylo možno zhlédnout v pražské Valdštejské jizdárně od 3. listopadu 2017 do 25. února 2018. Právě u příležitosti tohoto významného počínu, na jehož přípravě se vedle Národní galerie v Praze podílely vídeňské Uměleckohistorické muzeum (Kunsthistorisches Museum Wien) a Ústav dějin umění AV ČR, vznikla recenzovaná publikace. Ta přednostně plní roli výstavního katalogu (vlastní přehled expo-

¹⁾ Bohemikální historiografie k poznání osobnosti Ferdinanda II. Tyrolského vedle dílčích studií nověji přispěla monografickou prací Václav BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006, publikovanou rovněž v jazykově německé mutaci TÝŽ, *Ferdinand von Tirol zwischen Prag und Innsbruck. Der Adel aus den böhmischen Ländern auf dem Weg zu den Höfen der ersten Habsburger*, Wien - Köln - Weimar 2009. Srov. analytickou recenzi (respektive polemiku) Petr MĀTA, *Nad knihou Václava Bůžka o Ferdinandovi Tyrolském a české šlechtě*, Dějiny - teorie - kritika 8, 2011, s. 113–131.

nátů pokrývá většinu obsahu, a sice s. 73–378), samotné dokumentační poslání však svou koncepcí dalece přesahuje.

Editorkám výpravné velkoformátové knihy Blance Kubíkové, Jaroslavě Hausenblasové a Sylvě Dobalové se pro její úvodní část podařilo shromáždit soubor reprezentativních textů, které zasazují odkaz arciknížete Ferdinanda Tyrolského do širšího kontextu raně novověkých středoevropských politických a kulturních dějin. Po předmluvě z pera Jiřího Fajta a úvodním slovem k výstavě následuje trojice statí, v nichž jsou nastíněny rodové souřadnice a mocenské pozice habsburské dynastie v 16. století (Václav Bůžek) a představeno Ferdinandovo správčovské, respektive mistodržitelské působení v Čechách (Jaroslava Hausenblasová) i jeho vláda v Tyrolsku (Heinz Noflatscher). Další příspěvky sledují arciknížete jako iniciátora architektonických počínů a zadavatele uměleckých zakázek, sběratele, případně jako osobu zaujímající pozici námětu výtvarných děl. Jeho stavební projekty v Praze a Innsbrucku (včetně ambraského zámku na okraji dnešního tyrolského zemského hlavního města) přicházejí ke slovu v článku Sylvě Dobalové a Ivana Prokopa Muchky, jakož i v textu Elišky Fučíkové, která se zaměřila na samotný areál Pražského hradu. Blanka Kubíková zhodnotila dochované Ferdinandovy portréty coby řetězec vyobrazení, v nichž se zrcadlí životní příběh tohoto uroence. O hudbě na arciknížecím dvoře pojednal Franz Gratl, jehož stať si zasluhuje pozornost i proto, že na sledované téma nahlíží v kontextu kulturního transferu, který se odbýval na bázi evropské sítě dynastických vazeb Rakouského domu.

Veronika Sandbichler načrtla základní souřadnice Ferdinandových sběratelských zájmů, které se začaly rozvíjet již v dobách jeho českého působení, následně se realizovaly ve třech hlavních oblastech a stály za vznikem zbrojnice, kunstkomory a knihovny na Ambrasu. V příspěvcích dalších badatelů jsou pak podrobněji mapovány jednotlivé kolekce či jejich části. Budování, prezentaci, memoriální poslání a „druhý život“ proslulé ambraské Zbrojnice hrdinů vykresluje Thomas Kuster. Nad uspořádáním Ferdinandovy kunstkomory jako nad odrazem dobového chápání světa se při zohlednění poznatků o analogických raně novověkých projektech zamýšlí Paulus Rainer. Složení knihovny arciknížete na základě inventáře jeho pozůstalosti z roku 1596 přibližuje Ivo Purš, jenž vyzdvihuje kvalitu Ferdinandova sběratelského úsilí v této oblasti a upozorňuje na překvapivou podobnost jeho bibliotéky s jinými velkými dobovými knižními kolekcemi, a to zejména s rožmberskou. O zastoupení lékařské literatury v arciknížecí knihovně pak se zřetelem k Ferdinandovu životnímu stylu, zdraví a vztahu k medicíně pojednává Katharina Seidl. Její příspěvek doplňuje Alfred Auer črtou, v níž se – pohříchu jen letmo – dotýká zastoupení herbářů ve sledované bibliotéce, přednostně však prezentuje obecně teze o dějinách budování zahrad a pěstování léčivých bylin.

Katalogová část knihy je v návaznosti na koncepci výstavy rozčleněna do sedmi oddílů. První tři se vztahují k životním etapám Ferdinanda II. Habsburského (dět-

ství a mládí, doba působení v Čechách, období vlády v Tyrolsku). Následující čtveřice bloků je vymezena dílčími oblastmi kulturního prostředí, které arciknížete obklopovalo (zbrojnice, kunstkomora, knihovna a mecenát, dvorský život a festivity). Vedle formálních popisů přinášejí jednotlivá hesla většinou stručné texty, věnované interpretaci a přiblížení historického kontextu vzniku vystavených artefaktů. Velkoryse pojatá je fotodokumentace veškerých exponátů, spočívající na jejich reprodukci prostřednictvím vysoce kvalitních barevných snímků. Zájemci o kulturní milieu, jež obklopovalo arciknížete Ferdinanda, tak mohou soubor artefaktů (uměleckých děl a kuriozit, ale i předmětů denní potřeby), sestavený pro krátkodobou výstavu ve Valdštejnském paláci, obdivovat i po jejím skončení.

Recenzovaná publikace by rozhodně neměla uniknout žádnému zájemci o středoevropské dějiny 16. století, které přibližuje prizmatem svérázného prostředí spjatého s personou Ferdinanda Tyrolského. Výrazná bohemikální dimenze veřejných aktivit tohoto arciknížete činí z jeho odkazu nedílnou součást vnímání minulosti předbělohorských českých zemí. Není ostatně třeba připomínat, že jmenovaný příslušník Rakouského domu velmi výrazně přispěl k prohloubení vztahů zdejší šlechty s aristokracií rakouských zemí, a tím i k integraci společenských elit mnohonárodnostní monarchie středoevropských Habsburků.

Tomáš Sterneck

Táňa ŠIMKOVÁ, „Hrad přepevný je Pánbůh náš.“ Saská luterská šlechta severozápadních Čech ve světle raně novověké sakrální architektury, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem a Scriptorium. Ústí nad Labem – Praha 2018, 333 s.

Kniha Táni Šimkové vychází z její dizertační práce, která byla obhájena na půdě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem v roce 2016, a představuje tak výsledek jejího několikaletého badatelského úsilí. Hlavním tématem, kterému autorka věnuje pozornost, je saská luterská šlechta v prostoru severozápadních Čech (zejména rod Salhausenů a rytířů z Bünau). Jak sama však uvádí, nejedná se o „neznámou půdu“, protože saská šlechta si vysloužila pozornost badatelů již na přelomu 19. a 20. století a později také v devadesátých letech 20. století.¹⁾ Přesto dosud nebylo podáno komplexnější zpracování této problematiky, zejména s ohle-

¹⁾ Autorka pracuje se starší literaturou, z novějších prací se opírá o texty Lenky Bobkové, dále pak Martina Arnolda a Martiny Schattkowsky. Srov. např. Lenka BOBKOVÁ, *Die Beziehungen zwischen Böhmen und Sachsen im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, in: *Historischer Haus- und Stadtbau im böhmischen-sächsischen Raum, Tagungsband 1999*, Ústí nad Labem – Pirna 2000, s. 9–17; TÁŽ, *Cizí šlechta usazená v severních Čechách do poloviny 17. století*, *Acta Universitatis Purkynianae, Philosophica et historica I, Opera historica I*, 1992, s. 99–113; Martina

dem na aktivitu šlechty v souvislosti se zakládáním a využíváním církevních staveb. Tuto mezeru na poli historiografie autorka vyplňuje, dělí tedy monografii na historickou část a stavebně-historický exkurs, přičemž se zabývá jednotlivými luterskými sakrálními stavbami na vymezeném území. Historická část mapuje dějiny šlechty v severozápadních Čechách, vývoj církevní správy v dané oblasti od doby husitství po třicátá léta 17. století a komentuje účast šlechty na náboženském životě v souvislosti se zaváděním reformace a výstavbou luterských kostelů. Druhá část práce, pojatá jako stavebně-historický exkurs, představuje kostel jako místo náboženského života a aktivity, který sloužil mimo jiné také k demonstraci luterské víry. Autorka však rezignuje na analýzu vnitřního vybavení kostelů ve smyslu „gesamtkunstwerku“ (s. 15 an) a soustředí se především na vlastní architekturu. Opomíje na zůstává také zevrubná analýza tzv. saské renesance²⁾ – tu však Šimková eviduje a na několika místech zmiňuje. Nedílnou součástí práce je rovněž katalog jednotlivých kostelů³⁾ ve zkoumaných regionech, přičemž nejprve jsou uvedeny stručné informace k první zmínce o kostelu, dále k vývoji jeho držby, následuje architektonický popis, stavební analýza a fotografická příloha.

Celý výzkum byl vystaven na různorodém a bohatém pramenném materiálu: autorka jednak vychází z archivních pramenů (výzkum urbářů, účtů farních kostelů, listin, úředních i pamětních knih a různých spisů, nedílnou součástí práce je sonda do kartotéky Augusta Sedláčka, v níž je možné nalézt opisy pramenů), jednak příležitostně ze starých tisků a především z edičního materiálu. Celá práce je dělena do tří velkých kapitol obsahujících množství podkapitol. První oddíl prezentuje koncepci práce a představuje její strukturu. Autorka zdůvodňuje strukturu a koncepci zkoumaného tématu, které vymezuje prostorově i časově, stejně tak uvádí dosavadní historiografii k tématu (rekapituluje dosavadní bádání o luterské šlechtě a luterství obecně, stejně jako ikonologii luterské sakrální architektury; pracuje zejména s českou a německou odbornou literaturou) a na závěr komentuje volbu použitých pramenů.

Druhý oddíl zahrnuje dějiny luterské šlechty (Bünau, Salhausenové) a její vazby na saský prostor od jejího příchodu do severozápadních Čech; součástí je také přehled vývoje církevní správy, který je chronologicky vymezen dobou husitství a 30. léty 17. století. Autorka tímto časovým vymezením respektuje přirozený a své-

SCHATTKOWSKY (ed.), *Die Familie von Bünau. Adels Herrschaft in Sachsen und Böhmen von Mittelalter bis zur Neuzeit*, Leipzig 2008.

²⁾ Autorka problematizuje také samotný pojem „renesance“, který často podléhá zjednodušování, např. řadu pozdně gotických staveb lze označit jako součást „saské renesance“ (recenzované dílo, s. 191 an).

³⁾ Jedná se o tyto kostely: kostel sv. Anny v Jedlce, kostel Narození Panny Marie v Benešově nad Ploučnicí, kostel sv. Anny v Krupce, kostel sv. Václava ve Valtířově, kostel sv. Jakuba ve Svádově, kostel sv. Floriána v Krásném Březně.

bytný náboženský vývoj v této oblasti; neukončila tedy kapitolu rokem 1620, nýbrž ukazuje na přežívání luterského náboženského života v severozápadních Čechách také v pobělohorské době ve formě tajného nekatolictví. Poslední oddíl představuje panství rytířů ze Salhausenu a z Bünau se zřetelem k náboženskému životu. Pozornost je však věnována také horním městům, která neodmyslitelně do zkoumaných regionů patří; specifikem těchto měst, na rozdíl od panství Děčín (Bünau) a Benešov nad Ploučnicí (Salhausenové), je skutečnost, že nositeli nové luterské víry byli měšťané, nikoliv vrchnost.

Třetí oddíl staví do centra autorčina zájmu „luterský kostel“ a zabývá se jeho rolí v procesu zavádění a prosazování reformace a demonstrace luterské konfese. Autorka podává jakýsi „nástin“ vývoje vztahu k sakrální architektuře a jejímu vybavení u luteránů a poukazuje na její symbolický význam. Tato část obzvláště vyplňuje mezeru na poli české historiografie. Luterské architektuře v českých zemích sice byla věnována pozornost v dílčích studiích, ovšem komplexního zpracování se zatím nedočkala. Dosavadním přínosem na tomto poli byl sborník *Umění české reformace (1380–1620)*,⁴⁾ ten však již ve svém názvu předznamenává, že středem pozornosti bude především reformace česká.⁵⁾ Autorka rovněž konstatuje živý badatelský zájem o otázku luterství v českých zemích v rámci německé a polské historiografie, za všechny lze jmenovat studie Jana Harasimowicze.⁶⁾ Závěry bádání potvrzují výsledky dosavadních výzkumů, které se luterskému sakrálnímu umění věnovaly: obecně známá je transformace přístupu luteránů k výstavbě sakrálních budov,⁷⁾ které začaly být většinou až ve druhé polovině 16. století v souvislosti s konfesionalizačním procesem chápány jako prostředky medializace vlastní víry. Autorka poukazuje také na zdrženlivý, ale nikoliv přímočaře odmítavý vztah Martina Luthera k otázce důležitosti kostela v náboženském životě.⁸⁾ Na druhou stranu

⁴⁾ Srov. Kateřina HORNÍČKOVÁ – Michal ŠRONĚK (edd.), *Umění české reformace (1380–1620)*, Praha 2011.

⁵⁾ K pojmu „česká reformace“ srov. kapitolu v monografii Martina Wernische. Martin WERNISCH, *Evropská reformace, čeští evangelíci a jejich jubilea*, Praha 2018, s. 11–48.

⁶⁾ Např. Jan HARASIMOWICZ, „*Scriptura sui ipsius interpres*“. *Protestantische Bild-Wort-Sprache des 16. und 17. Jahrhunderts*, in: Wolfgang Harms (ed.), *Text und Bild, Bild und Text*, Stuttgart 1990, s. 262–282; TÝŽ, *Kunst als Glaubensbekenntnis*, Baden-Baden 1996.

⁷⁾ Od 70. let 16. století lze zaznamenat zvýšený počet výstaveb luterských kostelů, což souvisí také se změnou vnímání kostela ve druhé polovině 16. století.

⁸⁾ Srov. studii Vera ISAIASZ, „*Architectonica Sacra*“: *Feier und Semantik städtischer Kirchweihen im Luthertum des 16. und 17. Jahrhunderts*, in: Vera Isaiasz – Ute Lotz-Heumann – Monika Mommertz – Matthias Pohligh (edd.), *Stadt und Religion in der frühen Neuzeit. Soziale Ordnungen und ihre Repräsentation*, Frankfurt am Main – New York 2007, s. 125–146; TÝŽ, „*Nicht ein gemein Bürgerhauß/ nicht ein Rathauß oder Cantzley*.“ *Der Kirchenbau des Luthertums und seine Repräsentationen zwischen Sakralort und Funktionsraum*, in: Matthias Pohligh – Ute Lotz-Heumann – Vera Isaiasz – Ruth Schilling – Heike Bock – Stefan Ehrenpreis (edd.),

si je třeba uvědomit, že ve středoevropském prostoru 16. a 17. století neexistovaly závazné stavební formy, které by mohly luteránům sloužit jako jednoznačný odkaz pro manifestaci jejich konfese.⁹⁾ Početní nárůst výstavby nových kostelů, ale také budování šlechtických rodových hrobek¹⁰⁾ reflektují míru asimilace luterské šlechty a obyvatelstva v novém prostředí – na příkladu původně saské šlechty si je možné uvědomit informační a uměleckou výměnu mezi Saskem a krušnohorskou oblastí. Výsledkem takového vztahu mezi oběma oblastmi, přičemž hranici mezi nimi nelze chápat jako hermeticky uzavřenou, ale naopak propustnou, je včleňování příhraničního prostoru do saské umělecké tradice (s. 189).

Práci uzavírá katalog jednotlivých hesel ke kostelům ve zkoumaných regionech. Z analýzy jednotlivých staveb je patrná odborná profilace autorky, která řadu let působila jako odborná pracovnice a dokumentátorka v Národním památkovém ústavu ÚOP v Ústí nad Labem. Monografie je díky kombinaci různých úhlů pohledu na zkoumaný fenomén přínosná v mnoha oblastech: jednak představuje ucelené zpracování dějin rodů rytířů ze Salhausenu a z Bünau po jejich příchodu na české území a na jejich vztah k sakrální architektuře a ke způsobům prosazování a demonstrace luterské víry. Zároveň přináší komparaci způsobů zavádění reformace na jednotlivých panstvích (například rozdíl mezi Děčínem, respektive Benešovem nad Ploučnicí a horními městy). Vlastní katalog umožňuje čtenáři, aby se s vybranými kostely seznámil a to hned v několika rovinách – v dějinné, architektonické i stavebně-analytické. Práce autorky tak v řadě ohledů představuje pěkný a přínosný příspěvek na poli výzkumu luterství v českých zemích raného novověku, které je stále v české historiografii tématem nepříliš probádaným.

Aneta Kancířová

Säkularisierungen in der Frühen Neuzeit. Methodische Probleme und empirische Fallstudien, Berlin 2008, s. 200–235.

⁹⁾ Šimková uvádí jako příklad proklamace konfesní příslušnosti např. kostel sv. Anny v Krupce, kde byl pravděpodobně vyobrazen Martin Luther (s. 184); ke stavebním formám luterské architektury srov. Kai WENZEL, *Konfese a chrámová architektura. Dva luteránské kostely v Praze v předvečer třicetileté války I*, Pražský sborník historický 36, 2008, s. 3–103; TÝŽ: *Konfese a chrámová architektura. Dva luteránské kostely v Praze v předvečer třicetileté války II*, Pražský sborník historický 37, 2009, s. 7–66.

¹⁰⁾ Jako artefakt vyjádření vlastní víry mohly sloužit také epitafy, kterým věnuje pozornost Ondřej Jakubec. Např. Ondřej JAKUBEC, *Kde jest, ó smrti, osten tvůj? Renesanční epitafy v kultuře umírání a vzpomínání raného novověku*, Praha 2015.

Birgit EMICH - Dirk NIEFANGER - Dominik SAUERER - Georg SEIDERER (edd.), Wallenstein. Mensch - Mythos - Memoria, Berlin, Duncker & Humblot 2018, 572 s.

Předkládaná publikace obsahuje soubor referátů prezentovaných na stejnojmenné konferenci pořádané ve dnech 6. až 9. dubna 2017 v Mramorovém sále Norimberské akademie (*Nürnberg Akademie*). Hlavním tématem tohoto internacionálně a interdisciplinárně pojatého setkání, jak říká sám název, byl *Wallenstein* - tedy Albrecht z Valdštejna jako historická osobnost, voják, vojevůdce a vojenský podnikatel, diplomat, mecenáš umění a vzdělání, ale také jako „předmět“ dobové politiky, propagandy a letákové publicistiky a v neposlední řadě i jako ten, kdo figuruje v historické paměti jak rodinné, tak veřejné. Konference se věnovala také jeho následnému ztvárnění v divadelních, deskových i počítačových hrách, filmu a v širší populární kultuře vůbec. Tak jako jednání Albrechta z Valdštejna mělo evropský rozměr, je (nejen) dnes stejně rozsáhlé i bádání o něm. Nejen pro české prostředí může být tento sborník významným počinem, ba dokonce korektivem dosavadního nazírání, jež mnohdy až příliš zabředávalo do řešení tzv. valdštejnské otázky, čímž se na jedné straně ztrácel ze zřetele historický kontext ve prospěch rozličných narativů. Jedním ze sympatických společných rysů všech statí je uchopení Valdštejna s ohledem na dané dobové a sociálně-kulturní prostředí.

Tištěné verze referátů jsou ve sborníku rozděleny do pěti hlavních skupin podle témat: válečná každodennost (*Kriegsalltag*), Valdštejnovy obrazy (*Wallenstein-Bilder*), osobnost a sebepojímání (*Wallenstein - Persönlichkeit und Selbstverständnis*), recepcce (*Wallenstein-Rezeption*) a kultura paměti a marketing (*Erinnerungskultur und Marketing*). Tomu je předsazen krátký úvod od editorů sborníku a úvodní studie Geoffa Mortimera *Die Suche nach Wallenstein - Mensch oder Mythos?*, v níž si autor, vycházející ze své monografie, všímá mytizace Valdštejna již za jeho života a její role nedlouho po jeho odstranění, včetně toho, jak Valdštejnovi protivníci instrumentalizovali dobově běžnou zálibu v astrologii. V závěru sborníku pak nalezneme příspěvek Josefa Matzeratha o kuchařském umění v raném 17. století. Nedílnou součástí jednotlivých skupin příspěvků jsou erudované shrnující komentáře od renomovaných badatelů a badatelek, které z každého oddílu vytvářejí koherentní celek. Vítanou a dnes již takřka samozřejmou pomůckou každému čtenáři bude bohatý soupis pramenů a literatury spolu s registry zmiňovaných osob a míst. Vzhledem k širokému záběru téměř tří desítek badatelů se namísto standardní recenze omezím spíše na anotaci, která snad podníti diskuzi jednotlivých příspěvků v další literatuře.

Kapitola *Kriegsalltag* začíná pojednáním Horsta Carla o logistice vojenského podnikání. Valdštejn zde není chápán jako vynálezce moderního zásobování, nopak je jeho počínání nazíráno jako vrcholná a extrémní forma již dříve užívaného

modelu. Za svým způsobem inovativní je chápán především význam peněžní kontribuce vybírané na obsazených územích oproti jinak běžnému důrazu na naturální dávky. Součástí každodennosti vojáků bylo rovněž násilí v nejrůznějších podobách, což ve svém historicko-antropologicky laděném příspěvku tematizoval Jan Kilián, a to především s ohledem na situaci v českých městech. Stopy násilí jsou zřetelné i na archeologických nálezech, které představil Arne Homann, zabývající se archeologií bitevních polí, fortifikací a hromadných pohřebišť z doby třicetileté války. Komentář Mariana Füssela pak mimo jiné věnuje pozornost metodologické problematičnosti Kiliánova příspěvku.

K obrazu Valdštejna v dobových médiích se obrací druhý blok. Silvia Serena Tschopp upozornila na letákovou produkci, valdštejnským badáním doposud nedoceněnou. Císařský generalissimus byl sice mediálně reflektovanou osobou, avšak exponenciální nárůst zájmu přišel až po jeho smrti, s čímž je spojeno i značně rozdílné pojetí Valdštejna v závislosti na provenienci toho kterého tisku. Právě na informační boom ve veřejných médiích i osobní komunikaci různých osob po Valdštejnově smrti se zaměřil Hans Medick. Podobně jako Mortimer založil svou studii na aktualizaci a přepracování svého staršího textu a soustředil se na rozdílné dobové interpretace chebských událostí. Sondu do obrazu Valdštejna napříč konfesemi provedl v krátké stati Arne Karsten. Avšak jak on, tak výše zmíněné příspěvky zmiňují, že konfesijní příslušnost nebyla jediným faktorem ovlivňujícím generalissimovo vnímání, neboť nemalý význam mělo i hledisko politické, ať už v rovině mezinárodní či v rámci císařského dvora a vojska. Uvedení Valdštejna na divadelní scénu pak zpracoval Bernhard Jahn, který představil dramata vzniklá ještě před rokem 1634, v nichž se objevuje postava generalissima. V závěrečném shrnutí bloku Christoph Kampmann zdůrazňuje roli chebských událostí a souvisejícího mediálního zájmu v jakémkoliv pozdějším nazírání na Valdštejnovu osobnost.

Třetí tematický oddíl se zabývá přímo Valdštejnem. Wolfgang Mährle do jisté míry navázal ve svém textu na příspěvek o násilí z první sekce, když pojednal Valdštejnova léta v Altdorfu, během nichž proslul násilnickými excesy. Kromě toho se jedná o cenné doplnění informací z doby Valdštejnova mládí. Na politické a diplomatické aktivity kolem lübeckého míru a na jednání se saskou stranou se zaměřil další z Valdštejnových životopisců Robert Rebitsch. Ronald G. Asch představil proměnu vojenského podnikání a armád po Valdštejnově smrti. V českém prostředí by mohl zaujmout příspěvek Fritze Drosse, který se podobně jako kdysi lékař a antropolog Emanuel Vlček zabýval Valdštejnovými nemocemi. Ovšem Dross čerpal výhradně z dobových písemných pramenů, takže nabízí zcela odlišný pohled na nemoc, její dobové vnímání a ve Valdštejnově případě si klade otázky po vztahu mezi Keplerovým horoskopem a tím, jak Valdštejn své nemoci prožíval. Valdštejna jako stavebníka, mecenáše umění a hospodáře (*Hausvater*) představil Petr Fidler. Oproti tomu Martin Holý se zaměřil na mecenát vzdělanosti, tedy především na

zakládání škol a kolejí. Přes různost témat jsou všechny příspěvky rámovány zájmem o Valdštejnovu osobu a jeho sebepojetí. Zhodnocení Anuschky Tischer si všímá úspěchů i neúspěchů, které Valdštejna provázely a v jejichž kontextu byl měl být nahlížen.

Čtvrtý blok je soustředěn na tematiku divadelních her. Daniele Vecchiato představil pojetí Valdštejna na soudobém divadle před klasickým dílem Fridricha Schillera, které určovalo pohled na tuto osobnost po dlouhá desetiletí. Peter-André Alt rozebral okultní a astrologické aspekty právě v Schillerově trilogii, jejíž vliv na následný Valdštejnův obraz v německém bádání nelze podceňovat. Muzikolog Jörg Krämer se soustředil na ztvárnění v hudebních dílech od písně po operu. Román Alfreda Döblina z roku 1920 analyzovala Ursula Kocher a pojmání Valdštejna na současné scéně představila Bettina Brandl-Risi. Peter Burschel se pak v komentáři dotýká základních otázek lidského bytí, které se skrze bádání o Valdštejnově osobnosti dostávají do popředí.

Významu frýdlantského vévody ve valdštejnské rodové paměti se věnoval Jiří Hrbek. Naopak veřejnému diskurzu se přiblížila Victoria Gutsche, když zkoumala zobrazování Valdštejna v deseti filmových zpracováních z let 1911 až 1987. Na ni navazuje Jörg Wesche zabývající se mediální kulturou. Ukazuje, že postava Valdštejna láká dodnes, a dokonce úspěšně funguje v rámci marketingových strategií. Ulrike Ludwig v posledním komentáři poukazuje na Valdštejnovu místo ve fluidní kolektivní paměti. Ostatně právě tato „tekutost“ hraje ve stále (či snad stále se vracějící) oblibě Valdštejna jako tématu klíčovou úlohu.

Antonín Kostlán před časem označil Valdštejna za postavu historikům unikající. Myslím ovšem, že tento sborník díky interdisciplinárnímu přístupu významně pomáhá dekonstruovat mytické obrazy Valdštejna, a lépe ho tak uchopit jako osobnost, stejně jako porozumět dění kolem něho a dobové propagandě, jež vznikala za jeho života i těsně po smrti. Vzhledem k nedávnému 400. výročí začátku třicetileté války se vydání předkládaného sborníku jeví jako správně načasované a lze jedinec ocenit, že k němu došlo již přibližně rok po uspořádání konference. Domnívám se, že tato publikace i její dílčí články nezapadnou a budou patřit k využívaným, citovaným a diskutovaným titulům. Konečně nejde tu jen o Valdštejna, ale o celou škálu možných přístupů k historické osobnosti a jejímu pozdějšímu pojetí.

Michal Vokurka

Veronika TOMÁŠOVÁ, Evangelici na Těšinsku v tolerančním období (1781–1861), Český Těšín, Slezská církev evangelická a. v. 2018, 332 s.

Posuzovaná kniha z pera Veroniky Tomášové, historičky a členky historické komise Slezské církve evangelické augsburského vyznání, zachycuje vnitřní život evangelické církve na Těšinsku, tedy na historickém území v Horním, respektive Rakouském Slezsku (oblast těšínského a bílského knížectví) v době ohraničené vydáním tolerančního patentu Josefem II. a tzv. protestantského patentu Františkem Josefem I. v roce 1861. Vnitřní život slezských evangeliků se autorka snaží v mnoha případech zasadit do obecnějšího kontextu doby.

Kniha si zaslouží pozornost hned z několika důvodů. Zpracovává dějiny luterských sborů na specifickém území naší republiky, kde po roce 1620 nebyly zcela zakázány evangelické bohoslužby (mohly být provozovány v soukromí), jako tomu bylo na území Čech a Moravy, a navíc zásahem švédského krále Karla XII. na počátku 18. století bylo umožněno vystavět ve Slezsku šest evangelických „kostelů milosti“. Jeden vznikl také v Těšíně (Ježíšův kostel) a stal se centrem evangelické církve v Rakouském Slezsku. Jednalo se o území, kde se prolínaly tři jazyky (čeština, polština a němčina) a dnes jde o oblast rozdělenou mezi Českou a Polskou republiku. Po roce 1920, kdy se vyřešil hraniční spor a Československu připadla část Těšínska, vznikla na tomto území z luterských sborů samostatná církev, jejíž nástupkyní je dnes Slezská církev evangelická augsburského vyznání. Jde o vůbec první syntetickou česky psanou práci shrnující dějiny evangeliků na Těšinsku, která z valné většiny vychází ze starší literatury (pochopitelně německé i polské) doplněné o poznatky získané pramenným výzkumem.

Autorka rozdělila knihu do šesti kapitol (1. Raná doba toleranční, 2. Církevní správa, 3. Evangelické školy, 4. Náboženský život evangeliků na Těšinsku, 5. Cesta od tolerance ke zrovnoprávnění, 6. Zrození nacionalismu – počátek sjednocení národa a rozdělení církve) a velkého množství podkapitol, v nichž se prolínají obecný dějinný kontext, komparativní kapitoly zachycující vývoj v Čechách a na Moravě, a také medailonky jednotlivých tolerančních sborů a osobností (pastorů, kantorů či patronů sborů).

Cenné jsou kapitoly, které osvětlují specifický vývoj na Těšinsku. Ten začal již samotným vyhlášením tolerančního patentu, který se ve svém znění lišil od obdobné právní úpravy na území Čech a Moravy, neboť potvrzoval a dále rozšiřoval práva slezských evangeliků a právně zakotvil těšínskou konzistoř coby hlavní orgán slezské evangelické církve (konzistoř však byla zanedlouho přesunuta do Vídně). Jmenování pastorů na území Slezska si ponechal v pravomoci panovník prostřednictvím konzistoře. Zásadním zlomem bylo povolení zakládat další sbory, stavět modlitebny a školy. Nové sbory vznikaly odloučením od Ježíšova kostela v Těšíně, což představovalo opět anomálii oproti Čechám a Moravě; všechny nově vznikající

sbory zůstaly věrně luterskému ritu a svému těšinskému „mateřskému“ sboru a kostelu. S ohledem na vývoj v Čechách a na Moravě lze také považovat za neobvyklé převzetí patronace šlechticů, majitelů panství, nad nově vzniklými sbory – patronaci přijali tři šlechtici, což ovšem s ohledem na složení stavů evangelického vyznání ve slezských knížectvích příliš nepřekvapí. V této souvislosti lze jistě korigovat úvahu autorky o případném převzetí patronace nad sborem v Krouně ve východních Čechách Filipem hrabětem Kinským – ten na nějakou dobu skutečně tuto pozici zastával, neboť krátce financoval samotné pastory a také stavbu modliteben na svých východočeských panstvích.

U některých tvrzení lze však s autorkou polemizovat. Samo časové vymezení knihy sledující léta 1781–1861 označované jako „toleranční období“ je jistě diskutabilní. Tímto pojmem se označuje obvykle časový úsek od vydání tolerance do roku 1849, kdy ministerstvo vnitra vydalo tzv. protestantské provizorium, které poprvé zásadně měnilo či dokonce rušilo ustanovení tolerančního patentu. Po tomto roce lze jistě hovořit o nové epoše tzv. provizoria trvajícím do roku 1861. V kapitole, která osvětluje jednotlivé body tolerančního patentu, by bylo možné ještě upřesnit, že povoloval také řecké pravoslavi (tzv. nesjednocení Řekové, tedy *Graeci non uniti*). Autorka otiskuje velmi často dlouhé (i několikastránkové) citace z knih jiných autorů, z dobového tisku, nebo i pramenů. Prameny tak nechává „promlouvat“, ovšem zřídka kdy společně se svým kritickým komentářem. Několikastránkové pasáže působí rušivě a jistě by bylo vhodné pramenné materiály otisknout v samostatné pasáži jako kritickou edici.

Ocenit lze obecné kapitoly o evangelických konferencích konaných po roce 1848, které řešily postavení evangeliků v rámci monarchie a vyústily k vydání tzv. provizorního nařízení, jež sice nebylo přílišným úspěchem evangeliků v Předlitavsku, ale alespoň drobným krokem vpřed. Jistě však lze oponovat tvrzení autorky, že události bouřlivých let 1848/1849 jsou v české historiografii zcela nezpracované – již odkazy na literaturu v autorčině poznámkovém aparátu to vyvracejí.

Celý text je opatřen bohatým poznámkovým aparátem, soupisem pramenů, literatury a rejstříky. Nechybí ani tabulkové přílohy zachycující počty příslušníků slezské církve či její přední představitele a bohaté obrazové přílohy. Kniha vznikla jako součást projektu historické komise působící při Slezské církvi evangelické augsburského vyznání a je druhým střípkem do mozaiky moderních monografií pojednávajících o historii této církve.

I přes drobné nedostatky se autorka v knize věnuje bohatému vnitřnímu životu církve ve sledovaném období, pozornost rovněž upírá ke společenským tématům, konfesním a teologickým problémům, problematice politické, správní a v několika případech autorka zvolila mikrohistorický přístup ke zpracovávané problematice. Je tedy nutné uvést, že kniha Veroniky Tomášové je zásadním příspěvkem k ději-

nám nejen slezské církve, ale také příspěvkem k historii evangelických církví na území někdejší monarchie a lze ji označit jako moderní monografii, v určitých ohledech za publikaci inspirativní.

Michal Severa

OBSAH

I. STUDIE - TÉMA

Zrození úředníka v 18. století (2. část)

Helena Sedláčková

Zrození státního úředníka na příkladu krajského hejtmána
v Čechách*The Birth of a State Clerk on the Example of a Regional Governor**in Bohemia* 5-21

Jan Lhoták

Slasti a strasti kontribučního úředníka. Vymezení a socio-eko-
nomická pozice daňových výběřčích v 18. a první polovině
19. století*The Joys and Sorrows of Contribution Clerks. The Delimitation
and Socio-Economic Position of Tax Collectors during the**18th and the first half of the 19th Century* 23-77

Jakub Mírka

Josef František baron Puteani vrchním správcem panství Fran-
tiška Josefa hraběte z Vrtby. Vrchnostenští úředníci a správa
vrtbovských panství na přelomu 18. a 19. století*Josef František, Baron Puteani, as the Main Administrator
at the Estates of František Josef, Count of Vrtba. Lordly Clerks
and the Administration of the Vrtba Estates at the Turn**of the 18th and 19th Century* 79-124

Lenka Nováková

„Bei diesem amt viele unerträgliche verantwortungen zugemu-
tet werden“. Příspěvek k byrokratizaci v poddanských městech
na hukvaldském panství*“Bei diesem amt viele unerträgliche verantwortungen zugemuet
werden”. Paper on the bureaucratization in liege towns**at the Hukvaldy estate* 125-136

Helena Chaluřová	
Čechami obchází strašidlo byrokrata. Posmrtné obrazy úředníků	
<i>The Specter of a Bureaucrat Rambles Bohemia. Posthumous</i>	
<i>Images of Officials</i>	137-166

II. LITERATURA

Blanka KUBÍKOVÁ – Jaroslava HAUSENBLASOVÁ – Sylva DOBALOVÁ (edd.), Arcivévoda Ferdinand II. Habsburský. Renesanční vladař a mecenáš. Mezi Prahou a Innsbruckem (Praha, 2017)	
Tomáš Sterneck	169-171
Táňa ŠIMKOVÁ, „Hrad přepevný je Pánbůh náš.“ Saská luterská šlechta severozápadních Čech ve světle raně novověké sakrální architektury (Ústí nad Labem – Praha, 2018)	
Aneta Kancířová	171-174
Birgit EMICH – Dirk NIEFANGER – Dominik SAUERER – Georg SEIDERER (edd.), Wallenstein. Mensch – Mythos – Memoria (Berlin, 2018)	
Michal Vokurka	175-177
Veronika TOMÁŠOVÁ, Evangelíci na Těšínsku v tolerančním období (1781-1861) (Český Těšín, 2018)	
Michal Severa	178-180

SEZNAM AUTORŮ:

Mgr. Helena Chalupová, Ústav českých dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Náměstí Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1; Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, Magdalény Rettigové 47/4, 116 39 Praha 1

PhDr. Jan Lhoták, Ph. D., Katedra historických věd Západočeské univerzity, Sedláčkova 38, 306 14 Plzeň

Mgr. Jakub Mírka, Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter, Klášter 101, 335 01 Nepomuk

Mgr. Lenka Nováková, Ph. D., Muzeum Těšínska, Masarykovy sady 103/19, 737 01 Český Těšín

PhDr. Helena Sedláčková, Ph. D., Archiv České národní banky, Na Příkopě 28, 115 03 Praha 1

Kontakt na redakci:

Folia Historica Bohemica, Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9,
e-mail: fhb@email.cz

Folia Historica Bohemica / Vedoucí redaktor Jiří Mikulec. Výkonný redaktor Jiří Hrbek. Technický redaktor Petr Čížek. Praha: Historický ústav, 2019 - 184 s. [1-184]. (Folia Historica Bohemica, ISSN 0231-7494; sv. 34/1)

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in Central European Journal of Social Sciences and Humanities.